

**AZ ÉRC- ÉS
ÁSVÁNYBÁNYÁSZATI
MÚZEUM
KÖZLEMÉNYEI**

I.

RUDABÁNYA
2004

Az Érc- és Ásványbányászati Múzeum Közleményei

I. kötetének munkatársai:

dr. Baksa Csaba okl. geológus, ügyvezető igazgató, Budapest;
Hadobás Sándor múzeumigazgató, Érc- és Ásványbányászati
Múzeum, Rudabánya;

dr. Hála József etnográfus, egyetemi adjunktus, ELTE Tárgyi
Néprajzi Tanszék – tudományos főmunkatárs, Magyar Állami
Földtani Intézet, Budapest;

dr. Landgraf Ildikó etnográfus, Magyar Tudományos Akadémia
Néprajzi Kutatóintézete, Budapest;

L. Juhász Ilona etnológus, Fórum Társadalomtudományi Intézet
Etnológiai Központja, Komárom, Szlovákia;

Pálffy Gábor okl. bányamérnök, nyug. főmérnök, Budapest;

Szabó György régész, Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest
(1956);

Tóth Álmos okl. geológus, Magyar Geológiai Szolgálat Budapesti
Területi Hivatala, Budapest;

Viktor Gyula Istvánffy-díjas néprajzkutató, Rudabánya.

Szerkesztette:

HADOBÁS SÁNDOR

A borítón:

Részlet a volt rudabányai külszíni vasércbányából.

(Kovácsné Fendrik Zsuzsa felvétele.

Az Érc- és Ásványbányászati Múzeum fotótárából.)

ISSN 1785-4946

Felelős kiadó: *Hadobás Sándor* múzeumigazgató.

K – B Aktív Nyomda, Miskolc. Felelős vezető: *Kása Béla.*

Példányszám: 300.

A háromszáz özvegyasszony tánca*

Egy bányászmondánk néhány történeti, irodalomtörténeti és folklorisztikai vonatkozása

HÁLA JÓZSEF – LANDGRAF ILDIKÓ

„Egyetlen mesterség sem nyomja rá annyira bélyegét a vele foglalkozókra, mint a bányászat [...] egy különös embert formált ki már évszázadok óta, ki élet- és beszédmódjában, nemkülönben szokásaiban és viselkedésében mindig elütött embertársaitól” – idézi *Paládi-Kovács Attila* a *Magyar Néprajz Társadalom* című kötetében az ipari munkásságot bemutató fejezetben *Faller Jenő* sorait.¹ A bányászok – mint általában minden speciális foglalkozást űzők – viszonylag zárt, kompakt közösséget alkottak. Sajátos hagyománykörrel rendelkeztek, körükben jellegzetes folklórjelenségek, hiedelmek, szokások alakultak ki. Időszerű lenne végre összefoglalást adni a magyarországi bányászszokások, hagyományok történetéről. Mintaképpül szolgálhatna számos német művelődéstörténeti, bányászattörténeti monográfia.²

A bányászok orális hagyományainak fontos részét képezték a mondák Európa-szerte mindenütt. Helyesebb lenne összefoglalóan bányászepikáról vagy bányásznarratívumokról beszélni, mert prózai alkotásaik műfajilag nagyon vegyes képet mutatnak. A körükben gyűjtött történeteket sok esetben nehéz a klasszikus műfaji csoportok szerint elrendezni, gyakran a mese, illetve a hiedelemmonda és a történeti monda határán állnak. A bányászepika nemcsak műfajilag sokféle, összetett, hanem a narratívumok keletkezésében, hagyományozódásában, a szöveggé válás tekintetében, a folklorizálódás mértékében is nagy eltérések mutatkoznak. Különösen a

* Az írást a *Számadó. Tanulmányok Paládi-Kovács Attila tiszteletére* (Bp. 2001. MTA Néprajzi Kutató Intézete, 485-509. old.) c. kötetből vettük át a szerzők engedélyével.

¹ Faller J. 1942:187; idézi: Paládi-Kovács A. 2000:239.

² Lásd pl.: Schreiber, G. 1962; Heilfurth, G. 1981.

történeti forrásokban, de az újabb gyűjtésekben is olvashatunk olyan bányásztörténeteket, amelyeket a szerzők stilizáltak, saját szavaikkal és stílusukban közöltek. Nagyon problematikus, hogy ezeket a bányászahagyományokat kezelhetjük-e folklóradatokként, mennyiben tükrözik azok egy-egy bányászközösség orális tradícióját és mennyiben a lejegyző, a gyűjtő tudását, olvasmányait, fantáziáját. Tanulmányunkban egy olyan történettípus gyökereit, változatait, a táncahagyományokhoz való kötődését, szépirodalmi adaptációit kutatjuk, elemezzük, mely mind tematikáját, mind hagyományozódását tekintve bányászmonda. A bányaszerencsétlenségről, férjeik haláláról egy multság alatt, tánc közben értesülő özvegyek történetének hősei és a folklórváltozatok mesélői is bányászok voltak.

A monda az írott forrásokban és a folklórban

Georg Daniel Speer német muzsikus és író a 17. század közepén házában vándorolva egy figyelemre méltó, „egész Magyarországon köztudomású”, *Nagybányával* kapcsolatos, egy temetésen látott tánc („a háromszáz özvegyasszony tánca”) eredetét magyarázó történetet jegyzett le, amelyet az először 1683-ban megjelent, később több kiadást megért *Ungarischer oder Dacianischer Simplificissimus* című könyvében, „a magyar történeti néprajz becses forrásművében”³ közölt. Eszerint *Nagybányán* egykor nagy bányaszerencsétlenség történt, amelynek következtében háromszáz bányász halt meg. A bánya tulajdonosa, az erdélyi fejedelem multságra hívta meg a bányászfeleségeket, akik az alábbi, a vendégeihez intézett cinikus kijelentéséből tudták meg, hogy özvegyek lettek: „Urak, ez ritka tánc! Bizonyosan életetekben sem láttátok, hogy egyszerre háromszáz özvegy asszony ilyen jókedvű legyen és táncoljon, mint ahogy láthatjátok.” A fejedelem később valamennyi asszonyt újra férjhez adta és megajándékozta⁴ (1. melléklet).

³ Ortutay Gy. 1957:154.

⁴ Turóczi-Trostler J. 1956:247-248. A történet egyes részletét vagy az egészet a német eredeti valamelyik kiadása, valamint a Turóczi-Trostler által megjelentetett magyar nyelvű változat alapján, kivonatosan, illetve szó szerint közölték pl.: Ipolyi A. 1854:560-561; Palmer K. 1894:85-86; Szellemy G. 1899:1; Réthei Prikkel M. 1906:168; 1924:94-95; Tagányi K. 1918:28; Hegyi F. 1939:467-468; Terény J. 1940:69-70; Kaposi E.–Pethes I. 1959:100; Jókai M. 1964:309 (Téglás Tivadar jegyzete); Borovszky S. é. n.a.:12.

Telkibányán a református lelkészi hivatalban található, 1687-ben keletkezett kézirata és annak 1802-ben készült, néhány szó eltéréssel az eredetivel azonos másolata⁵ őrizte meg egy nagy bányaszerencsétlenség emlékét. Ebben azt olvashatjuk, hogy kapzsisága és gondatlansága miatt, a helyi „Bányász Úr”, *Koncz* káplár figyelmeztetését semmibe véve háromszázhatvan bányász halt meg. Az asszonyok e történetben is mulatságon döbbsenek rá özvegyeikre, miután a bánya bérlője⁶ kijelentette vendégeinek: „Soha bizony ennyi Özvegy Asszonyt együtt és egyszeremind nem láttam.”⁷ (2. melléklet)

A *Felvidéket* járó *Jakob Bucholz* 1752. október 7-én fordult meg *Telkibányán*, ahol egyebek mellett az alábbiakat jegyezte be naplójába: „Itt aranybányák vannak, amelyeknek egykor nagy termelésük volt; de Rákóczi idejében, akinek a tulajdonában volt a helység és a bánya, pünkösdi előestéjén több mint 300 bányász vesztette életét.”⁸

Johann Ehrenreich Fichtel 1791-ben szintén azt írta, hogy a „sok munkás halálát” okozó tragédia *Rákóczi* idejében történt.⁹

A nagybányai szerencsétlenségről és az özvegyek táncáról szóló narratívum létezéséről nemcsak az írott források vallanak, a történet a szájhagyományban is megőrződött. A *Görbe István* által az 1950-1960-as évek fordulóján *Nagybánya-Veresvízen* gyűjtött változat szerint a helyi bányagróf (bányabárá) a fejedelem tiszteletére nagy mulatságot rendezett, amelyre háromszáz asszonyt és leányt is meghívott. Az asszonyok akkor tudták meg, hogy bányaszerencsétlenség miatt özvegyek lettek, amikor a bányagróf felkiáltott: „...ácsi, mert azt mondja, hogy ű még sose hallott olyat, amilyet most lát, hogy háromszáz özvegy egyszerre táncoljon”. A fejedelem, mert tánc közben őt megállította, a bányagróft megbüntette, az özvegyeket pedig férjhez adta¹⁰ (3. melléklet).

⁵ Scherf E. 1961:42, 50, 165.

⁶ Tagányi Károly (1918:29) utalt arra, hogy nem a bánya tulajdonosáról lehet szó, mert *Telkibánya* és a bányák korábban a király, később mindig földesurak tulajdonában voltak. A mondában említett, talán huszita (vö. Szádeczky L. 1905: 173) *Koncz* káplár emlékét a település határában, a Veresvízi-völgyben ma is őrzi a *Koncfalva* helynév (Benke I. 1987:99, 103).

⁷ Szakáll S.-Weiszburg T. 1994: 17-19. A történetet, illetve annak egyes részleteit közölték még pl.: Szádeczky L. 1905:171-172; Bodgál F. 1958a:5; 1958b:6; Benke I. 1982:278-279; 1987:105-106; vö. Rapcsányi L. 1975.

⁸ Bucholz, J. 1788:285-286 (Dudich Endre fordítása).

⁹ Fichtel, J. E. von 1791:368; idézi: Liffa A. 1953:9; Scherf E. 1961:51.

¹⁰ Landgraf I. 1998:93.

A *Bakó Ferenc* által a *Telkibányával* szomszédos *Nyíriben* lejegyzett vátozat a *Vörösvízi-bányában* szombatonként „saját maguknak” dolgozó, tragikus véget ért bányászokról és az özvegyességükről nem tudó, mulató, táncoló asszonyokról tudósít, közölve a bánya tulajdonosának kijelentését is: „sok özvegyasszony táncol itten”¹¹ (4. melléklet).

A torockói *Csepeus-bánya* pusztulásának és huszonhárom bányász halálának történetét *Jankó János* gyűjtéséből ismerjük. A bánya tulajdonosa ott is mulatságot rendezett a bányászfeleségeknek és „pohárköszöntőjében” kijelentette: „Hip, hop, huszonhárom özvegyasszony, enyém bánya Csepeus vége.”¹² (5. melléklet)

A történet ismertetését és népszerűségét bizonyítja, hogy több szépirodalmi feldolgozása is készült. A háromszáz özvegyasszony történetét a *Magyar Simplicissimus* alapján *Révai Károly* „balladában” örökítette meg (6. melléklet, lásd még az alábbiakban). A telkibányai szerencsétlenség emlékét *Tompa Mihály* „népregében” dolgozta fel (7. melléklet, lásd még az alábbiakban).

A fentebb ismertetett és az alább közölt történeteket – természetesen a két szépirodalmi feldolgozást nem tekintve – a bányász szerencsétlenség és a (torockói változat kivételével) közel azonos számú, özvegyességüket mulatozás, táncolás közben a bányatulajdonos, -bérlő felkiáltásából, kijelentéséből meg tudó asszonyok motívuma alapján egy narratívumtípusnak tartjuk, amelynek vannak írott forrásai, feldolgozásai, de léteznek folklórváltozatai is. Úgy véljük, hogy ezek a történetek műfajilag mondák, melyeket a közelmúltban a hazai és a nemzetközi osztályozási elvek figyelembevételével, több száz publikált és kéziratosszöveg alapján készített bányászmonda-rendszerzésünkben a történeti mondák (2.6 Egyéb történeti mondák) közé soroltunk.¹³

Az egyes változatokban a közös motívumok mellett mások is előfordulnak. A régi és az újabb nagybányai variánsban a fejedelem férjhez adja az özvegyeket, az utóbbiban megbünteti az őt táncban megállító bányagrófot. A telkibányai régi történetben megnevezik a szerencsétlenség okát, a bányászok kapzsiságát és gondatlanságát. *Jakob Bucholz* fent idézett közlése, miszerint a szerencsétlenség „pünkösöd előestéjén” történt,

¹¹ Bakó F. 1951.

¹² Jankó J. 1893a:140; 1893b:190.

¹³ Hála J. – Landgraf I. 2001.

talán a bizonyos napokra vonatkozó munkatiltalomra utal, a torockói változathoz egyértelműen kiderül, hogy a bányászok munkatiltalom alá eső napon, vasárnap dolgoztak. Az ok megnevezése más bányaszerencsétlenségekről szóló mondáinkban is előfordul, például *Újbányán* és *Körmöcbányán*.¹⁴

Telkibányán a „Bányász Úr” figyelmeztette munkásait a veszélyre, de kinevezték, kigúnyolták őt, mint például *Újbányán* a szintén figyelmeztető felügyelőt¹⁵ vagy *Körmöcbányán* a segíteni akaró bányaszellemet.¹⁶

E motívumok alapján ezek a szövegváltozatok rokonságot mutatnak egyrészt a történeti mondák „Bűn és bűnhődés” tematikus főcsoportjával¹⁷ (a valódi és/vagy a szakrális hatalom, rang birtokosának megsértése, illetve a veszély lekicsinylése, a veszélyt jelző kigúnyolása büntetéssel jár, többnyire halállal) és a tabumondákkal (a dologtíltó napon végzett munka büntetése általában halál, a bányászok hagyományai szerint is bizonyos napokon tilos volt dolgozni, például húsvétkor, pünkösdkor, Borbála napján, vasárnap, a munkatiltalom az éjfélre is vonatkozott).

A monda gyökerei

A középkorban a németországi *Goslarban* (*Rammelsberg*) nagy bányakatasztrófa történt, amelynek időpontját nem ismerjük. Egyes forrá-

¹⁴ *Újbányán* tabu megszegése: mulatozás, erkölcstelen magatartás a bányában (Bel, M. 1742:221-222). A történetet leginkább erre támaszkodva említették, illetve közölték pl.: Ipolyi A. 1854: 109; Pesty F. 1865:332; Hanusz I. 1892:13; Terény J. 1940:67; Relković N. 1931:145. A Bél Mátyás-fele teljes történet magyar fordításban: Hegyi F. 1939:466-467. *Körmöcbányán* ugyanaz, valamint tiltott napokon, pünkösdkor, vasárnap való munkavégzés (Versényi Gy. 1880:64-65; 1890:343-344; a monda irodalmi feldolgozása: Versényi Gy. 1888:103-106; Gayer, B. 1982:829).

¹⁵ Bel, M. 1742:221-222.

¹⁶ Versényi Gy. 1880:63-64; 1890:343 (idézi: Kandra K. 1897:491), 343-344; Gayer, B. 1982:829. A szerencsétlenséget megelőzni igyekvő, a bányászokat a közeledő veszélyre figyelmeztető bányaszellemről lásd még pl.: Szmik A. 1906:199 (Felsőbánya); Relković D. 1928:97 (Doba); Breznay Z. 1929:16 (Békéscsaba); Barabás J. 1955:82 (Rudna); Tilesch N. 1956:8 (Kapnikbánya); Szij R. 1960:500 (Várpalota); Bácskai Bosnyák S. – Kovács Á. 1962:116, 120, 124 (Andrásbányavölgy, Felsőbánom); Szücs V. – Muczer M. 1978:4 (Nagybá-ny); Kovács E. 1991:5 (Vrdnik; újraközölte: Jung K. 1998:82); Görbe I. 1996 (Nagybánya).

¹⁷ Vö. Landgraf I. 1998:26-28.

sok a 12. századra teszik és hatszáz bányász haláláról tudósítanak,¹⁸ mások szerint a 14. században történt.¹⁹ *Georgius Agricolának* az először 1556-ban megjelent, a bányászatról és a kohászátról szóló klasszikus művében a következőket olvashatjuk *Goslarról*: „az omlásban oly sok ember veszett oda, hogy egyetlen napon mintegy négyszáz asszony vesztette el férjét”.²⁰ A mű magyar nyelvű változatában az idézett mondatból hiányzik a „mintegy” szó.²¹ Pedig ez fontos, hiszen a „mintegy négyszáz” özvegy körülbelül annyi, mint a telkibányai háromszázhatvan. *Lazarus Ercker a Vom Rammelsberge* (1565) című művében az alábbiakat írta: „Az idő tájt (1376) a bánya egyszerre beszakadt és egyetlen napon negyedfélszáz asszony özvegy lett, akik a bánya előtt férjüket siratták.”²² Az ebben említett „negyedfélszáz” özvegy majdnem pontosan annyi, mint a telkibányai háromszázhatvan.

A fentiek alapján feltételezzük, hogy a mondatípus a múltban *Európában* széles körben ismert volt. Alapja talán a goslari történet lehetett, amely német közvetítéssel jutott el hazánkba, ahol sajátos, helyi motívumokkal gazdagodott. Egyetértünk *Benke Istvánnal*, aki szerint „nem állapítható meg [...] pontosan, hogy melyik bányavidékről terjedt el a történet, de valószínűleg egy-egy tömeges bányaszerencsétlenségre visszaemlékezve adaptálták.”²³

A mondatípus magyarországi változatainak alapjául szolgáló tragikus nagybányai és torockói eseményről és annak időpontjáról semmit nem tudunk, de a telkibányáival kapcsolatban vannak feltételezések. *Scherf Emil*, történeti forrásként fogadva el a telkibányai régi kéziratot, a szerencsétlenség időpontját korábban az 1666 és 1676 közötti időszakra,²⁴ később, saját véleményét revideálva, a 16. század közepe tájára²⁵ tette és szerinte a katasztrófát a 131,6 méter mély *Lipót-akna* beomlása idézte elő.²⁶

Az újabb kutatások jóval korábbra datálják a katasztrófa időpontját. Régi cseh krónikák szerint 1443. június 5-én reggel 4 órakor pümköd

¹⁸ Közölte Montesquieu, Thomas Schreiber 17. századi művére hivatkozva (Balkay B. 1905:237).

¹⁹ Agricola, G. 1985:240 (Molnár László jegyzete).

²⁰ Vastagh G. 1983:134 (a könyv 1961-es düsseldorfi kiadása alapján).

²¹ Agricola, G. 1985:240.

²² Vastagh G. 1983:134.

²³ Benke I. 1987: 107.

²⁴ Scherf E. 1951:9.

²⁵ Scherf E. 1961:42, 52, 56.

²⁶ Scherf E. 1951:9; 1961:50.

előtti szerdán Felső-Magyarország, Lengyelország, Szilézia, Morva- és részben Csehország is megrázkódtattak oly földrengés által, mely a Kárpátok északnyugati vidékein legerősebben nyilatkozott. Felső-Magyarországon sok város, mezőváros, templom és vár szenvedett a rázkódtatás által!”²⁷ *Bél Mátyás* írta, hogy „a következő évben [1443-ban] ismét volt nagy földrengés közvetlenül a pünkösöd előtti szerdán, olyan, hogy hegy és völgy, sok vár és kőház összedőltek [...] a bányák és azoknak alagútjai és a kutak, iszonyú repedések által voltak megszagatva és kőrákásokkal csunyául betemetve.”²⁸ E földrengés következtében a házak és a bányák *Körmöcbányán* is nagyon megrongálódtak²⁹ és *Selmechány*a teljesen elpusztult.³⁰ Mindezek alapján – figyelembe véve a fentiekben említett „pünkösöd előtti szerdán” és a *Jakob Bucholz* által közölt „pünkösöd előestéjén” kitételt is – feltételezhető, hogy *Telkibányán* is akkor következett be a monda alapjául szolgáló bányakatasztrófa, ami a helyi bányászat első virágkorának végét jelentette.³¹ A legújabb, beható földtani kutatások nagy földmozgás (valószínűleg földrengés) nyomait mutatták ki a település környékén, amelynek „pontos korát nem ismerjük, lehet, hogy a telkibányai lelkészi hivatalban őrzött protokollumban leírt középkori bányaszerencsétlenséggel egyidős és annak okozója”.³²

A magyarországi változatok feltételezett kapcsolatai

A telkibányai változat kialakulásával kapcsolatosan *Vastagh Gábor* valószínűsítette, hogy a bányáknál *Selmechányán* végzett szakembert is alkalmaztak, „aki természetesen ismerte, sőt, talán bírta is az akkor nagytekintélyű Ercker műveit [lásd a fentiekben.], és ennek alapján írta meg, persze az eseményt még erősen ki is cifrázva, egy ottani pap a ma is ismert »leírást«, [...] Valószínű, hogy volt Telkibányán, nyilván a költés időpontjánál jóval régebben egy baleset, amit aztán utólag így fel lehetett nagyítani.”³³ Az utóbbi feltevessel egyetértünk, de az előbbivel nem,

²⁷ Réthly A. 1952:27.

²⁸ Bel, M. 1742:577; idézi: Réthly A. 1952:27.

²⁹ Vályi A. 1799/II:443.

³⁰ Benczúr M. 1847:319; Borovszky S. é. n.c:156.

³¹ Benke I. 1987:108.

³² Horváth J.– Zelenka T. 1994:97.

³³ Vastagh G. 1983:134.

mert a történetet 1687-ben írta le a helyi lelkész, *Selmecebányáról* viszont csak a 18. században érkezhettek a településre bányászati, illetve kohászati szakember, mert az ottani bányaiskolát 1735-ben alapították, amely 1770-ben emelkedett akadémiai (főiskolai) rangra.

Egyes kutatók szerint a monda *Telkibányáról* került *Nagybányára*. A nagybányai régi változatban a *Magyar Simplicissimus* a bánya tulajdonosát nem nevezte meg, de a később ebből merítő szerzők a történetet – nem tudni, milyen alapon – *I. Rákóczi György* erdélyi fejedelem (1630-1648) személyéhez kötötték, sőt, még az esemény pontos dátumát (1648. február 28.) is megadták.³⁴ Nem kizárt, hogy az említett, illetve hasonló tartalmú írások hatására került a közelmúltban gyűjtött változatba a „Rákóczi apja” és „az öreg Rákóczi” név.³⁵ A monda vándorlásának *Telkibánya – Nagybánya* irányát először *Szádeczky Lajos* vetette fel: „Rákóczi György mint Regécz ura, bírta a Telkibánya körüli hegyeket s később ő erdélyi fejedelemmé választatván, a népmonda az ő régi uradalmából Telkibányáról átszármazott az újba – Nagybányára is.”³⁶ *Tagányi Károly* elfogadta *Szádeczky* felvetését, és az alábbiakkal egészítette ki: *Telkibánya* városa és bányái a *Lorántffy* családtól, a *Zsuzsannával* kötött házassága (1616) révén kerültek *Rákóczi György* birtokába, a telkibányai monda csak fejedelemmé választása után kapcsolódhatott személyéhez, „1629-1660 között, a közös Rákóczi-féle fejedelmi birtoklás idejében juthatott el Telkibányáról Nagybányára.”³⁷

Elméletileg feltételezhető a monda vándorlásának ellentétes iránya is. *Benke István* vetette fel,³⁸ hogy a történet közvetítésében szerepe lehetett *Szepsi Csombor Mártonnak* (1595-1622), az első nyomtatott magyar nyelvű útleírás³⁹ szerzőjének is. Egyetértünk a felvetéssel, amit az alábbiakra alapozunk. *Szepsi Csombor* 1612-1613-ban *Nagybányán* tanult, magyarországi tanulmányait 1614-ben *Göncön* fejezte be, majd 1615-ben *Telkibányán* volt „skólamester” (tanító).⁴⁰ Nevezetes útleírásából és irodalmi adatok, valamint saját megfigyelései alapján megírta, a danckai (gdański) protestáns gimnáziumban 1617-ben megvédett *Disputatio physica de metallis* című „természettudományos értekezéséből” egyaránt ki-

³⁴ Palmer K. 1894:85; Szellemy G. 1899:1; Szádeczky L. 1905:169.

³⁵ Landgraf I. 1998:93.

³⁶ Szádeczky L. 1905:173.

³⁷ Tagányi K. 1918:29.

³⁸ Szíves szóbeli közlése 1999-ben.

³⁹ Szepsi Csombor M. 1620.

⁴⁰ Kovács S. I. 1975:118.

derül, hogy *Nagybányán* közelebbi kapcsolatba került a bányászattal és nagy érdeklődéssel tanulmányozta azt.⁴¹ Talán ott hallotta az özvegyasszonyok történetét is, és nem kizárt, hogy azt később *Telkibányán* elmesélte.

A „háromszáz özvegyasszony” a tánc hagyományban

A *Magyar Simplicissimust* néprajztudományunk számára *Ipolyi Arnold* fedezte fel.⁴² Ő a „háromszáz özvegyasszony táncát” („tri sto vdovi tanec”, *Speer* könyvében így szerepel, mivel az abban említett úr tót muzsikustól rendelte meg) a magyar népszokásokban előforduló „halotti táncal” azonosította, és úgy is nevezte.⁴³ Ezzel kapcsolatban *Réthei Prikkel Marián* már a 20. század elején a ma is alkalmazott „halottas tánc” terminus *technicust* használta, és szintén magyar voltát hangsúlyozta, bár nem zárta ki annak idegen eredetét sem.⁴⁴ *Wlislöcki Henrik* ugyancsak a tánc eredetét kutatva a lakodalmak, illetve egyes erdélyi településen a disznótorok alkalmával tartott táncokra utalt.⁴⁵ *Róheim Géza* „a halott lakodalma” szokással rokonította, megjegyezve, hogy a „monda persze nem lehet valóban kiindulópontja a szokásnak, de éppen másodlagos jellegénél fogva, esetleg megőrizte a szokásnak egy időközben elavult vonását. A mi esetünkben ez nem lehet más, minthogy a táncoló halott személyesítője mellett annak »özvegye«, illetve menyasszonya is táncolt a toron, illetve lakodalmon.”⁴⁶ *Ujváry Zoltán* szerint „A háromszáz özvegyasszony esete mondai alapra épül, s az erről elnevezett táncról nem állapítható meg, hogy valamilyen sajtóságos halottas tánc lett volna. A monda szerint is, a tánc után tűnt ki, hogy halottas táncot jártak az asszonyok. A háromszáz özvegyasszony tánca a későbbiekben sem jelenthetett egyebet, mint a halotti toron való táncot.”⁴⁷ Külön említendő *Siklóssy Lászlónak* a *Magyar Simplicissimusban* olvasható történet teljes félreértésén alapuló véleménye. Szerinte az özvegyek, amikor értesültek a szerencsétlenségről, „üvöltő és tomboló táncba kezdtek” (valójában tánc közben tudták meg férjeik tragikus halálát). A hibás értelmezés alapján a

⁴¹ Kovács S. I.–Kulcsár P. 1972:131; Kovács S. I. 1979:17-22.

⁴² Morvay P. 1951:74; Ortutay Gy. 1957:154; Mollay K. 1958:664.

⁴³ Ipolyi A. 1854:561.

⁴⁴ Réthei Prikkel M. 1906:169-170; 1924:96.

⁴⁵ Wlislöcki, H. 1893:28-30.

⁴⁶ Róheim G. 1925:184-185.

⁴⁷ Ujváry Z. 1978:203-204.

táncot a prostitúcióról (!) szóló könyvének a „táncórületet” bemutató részében említette.⁴⁸

A „háromszáz özvegyasszony táncát” és a *Magyar Simplicissimus*beli további két táncot mint a legkorábban említett magyar „halottas táncokat” a legutóbbi időkben megjelent tánc történeti összefoglalások és elemzések a legarchaikusabb (rituális, szertartásos) táncok csoportjába sorolják.⁴⁹ Hozzáteesszük, hogy eredetét tekintve ugyanúgy a bányászattal és a bányászokkal kapcsolatos, mint például az újbányaiak 17. századi kalapács- és vasszerszámtánca⁵⁰ vagy a dobsinaiaknak még a 19-20. század fordulóján is (bár ritkán) gyakorolt, „menuettszerű” permonyiktánca.⁵¹

S hogy milyen volt ez a tánc? A *Magyar Simplicissimus*ból csak annyit tudunk, hogy az abban résztvevők énekeltek és sírtak.⁵² *Eötvös Károly* ezt írta róla: „egy kissé hasonlított a toborzóhoz, a verbunkos tánczhoz”.⁵³ *Morvay Péter* szerint „szertartásszerű, a gyász kifejezéséül szolgáló tánc” lehetett.⁵⁴ A fentiek csak feltételezések, mint ahogy bizonytalanok az adatok a tánc *Magyar Simplicissimus* utáni életével kapcsolatosan is. Kétkelünk *Terény János* hivatkozás nélkül tett kijelentésének valóságtartalmában, amely szerint „éneklés és sírás közben még azután is soká járták a nagybányaiak”,⁵⁵ mint ahogy nem tartjuk bizonyítottnak *Eötvös Károlynak* a szintén forrásmegjelölés nélkül közölt alábbi megállapítását sem: „Régebben, kivált az erdélyi fejedelmi udvarnál, a fáklyatáncz, a vánkös-táncz s a háromszáz özvegyasszony táncza voltak a magyar tánczok. [...] Ezek azonban már a múlt [18.] században kimentek a divatból.”⁵⁶ Azt gyanítjuk, hogy jeles írónk ezeket az „adatokat”, mint ahogy a fentebb említettet (a toborzóhoz való hasonlatosság) is *Jókai Mór Szép Mihál* című, tudományos forrásnak nem tekinthető regényének alábbi részéből vette: „S ott elébb a csupán férfiaknak való toborzót kezdték eljámi, hogy majd mikor a mánor kipárolgott a fejükből, akkor-

⁴⁸ Siklóssy L. 1922:57-58.

⁴⁹ Lásd pl.: Kaposi E. – Pethes I. 1959:100-101; Pesovár E. 1977:22; Felföldi L. 1982:217, 220-221.

⁵⁰ Relković N. 1948:24-25.

⁵¹ Borovszky S. é. n.d.:198.

⁵² Turóczy-Trostler J. 1956:247.

⁵³ Eötvös K. 1885:30.

⁵⁴ Morvay P. 1951:74.

⁵⁵ Terény J. 1940:70.

⁵⁶ Eötvös K. 1885:30.

ra a hölgyek is visszakerülnek, s rákezdhetik a palotást, a lengyel és a fáklátancot, meg a »háromszáz özvegyasszony táncát«.⁵⁷

A monda és a tánc a szépirodalmi adaptációkban

Ahogy a magyar néprajztudomány számára *Ipolyi Arnold* fedezte fel a *Magyar Simplicissimust*, úgy a szépirodalomban legkorábban *Jókai Mór* használta fel. Az először 1877-ben napvilágot látott *Szép Mikhál* című regényének ez volt a fő forrása,⁵⁸ amelyben egy úri multság kapcsán megemlítette a „háromszáz özvegyasszony táncát” is.⁵⁹ A *Damokosokban* (1883) szintén a *Magyar Simplicissimusból* merítve használta fel a történetet. E regényében *Damokos Tamásné* a „háromszáz özvegyasszony tánca” dallamának eltrombitáltatásával toborozta össze a tatár rab-ságba esett férjeik kiszabadításáért az erdélyi fejedelemtől demonstráló asszonyokat.⁶⁰ A *Magyar Simplicissimus* hatása kimutatható *Móricz Zsigmond* munkásságában is.⁶¹

Az *Erdélyi Múzeum-Egylet* 1904-ben hirdette meg az első Kovács Sámuel-féle balladapályázatát, amelyet *Rákóczi* című, *II. Rákóczi Ferencről* szóló művével *Révai Károly* nyert meg.⁶² A maga korában elismert és az irodalmi lexikonokban ma is számon tartott költő, népszínmű-író és műfordító⁶³ a következő évben *A háromszáz özvegyasszony táncza* című, *I. Rákóczi György* erdélyi fejedelemről és feleségéről, *Lorántffy Zsuzsánnáról* szóló művével lépett az erdélyi irodalmi nyilvánosság elé. A költeményt március 5-én a kolozsvári *Kereskedelmi Akadémia* dísztermében, az *Erdélyi Irodalmi Társaság* felolvasóülésén *Versényi György* titkár mondta el, amit a közönség tetszésnyilvánítása követett.⁶⁴ A vers hamarosan megjelent egy lapban és *Szádeczky Lajos* az *Erdélyi Múzeumban* újraközölte.⁶⁵ (6. melléklet).

⁵⁷ Jókai M. 1964:300.

⁵⁸ Gálós R. 1910a. Feltehetően a könyv 1854-es lipcsei kiadását használta (Jókai M. 1964:324, 326; Téglás Tivadar jegyzete).

⁵⁹ Jókai M. 1964:300.

⁶⁰ Jókai M. 1966:110-113, 265.

⁶¹ Kaposi E. – Pethes I. 1959:101.

⁶² Erdélyi Múzeum 1904:415. A ballada közlése: Révai K. 1904a; 1904b.

⁶³ Abrudbánya, 1856 – Nagybánya, 1923. Vö. Benedek M. 1965:597; Csikay V. 1994:1717.

⁶⁴ Ellenzék 1905; Nemzeti Hírlap 1905a.

⁶⁵ Szádeczky L. 1905:169-171.

A mű „Krónika” aláírással ellátott prózai bevezetője egyértelműen a *Magyar Simplicissimuson* alapult, de a szerző néhány „betoldást” is alkalmazott (*Rákóczi György* nagybányai látogatásának dátuma, udvari zenészével szerkesztette meg a „háromszáz özvegyasszony táncát”), amivel később néhány kutatót meg is zavart.⁶⁶

Révai művében meglehetősen rossz színben tűntette fel az erdélyi fejedelmet és feleségét, sőt, az özvegyek szájába adva egy átokformulát is használt. A költemény megjelenése kisebbfajta irodalmi vihart kavart, és vele kapcsolatban indulatos hangvételű bírálókat jelent meg az *Erdélyi Muzeum-Egylet Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztályának* folyóiratában, az *Erdélyi Muzeumban* a nagy tekintélyű történész, egyetemi tanár, az említett szakosztály titkára, *Szádeczky Lajos* tollából. *Szádeczky* visszaütötte *Révai* történelemhamisítását, deheroizálását, egyebek mellett a következőket írta: „[...] a puritán lelkületű Rákóczi Györgyöt, a legkiválóbb erdélyi fejedelmek egyikét és feleségét, a kegyes, istenfélő Lorántffy Zsuzsánnát oly hamis világításban, oly lélektanilag absurd perversitásban tünteti fel, mely a történelem ítéletével a legélesebb ellentétben áll. [...] a költői szabadság nem terjed odáig, hogy történelmünk kegyelettel emlegetett alakjait olyan mese hőseivé tegye bárki is, a mely kegyeletes érzésünket megbotránkoztatja s amely egy istenfélő, templomokat, iskolákat építő, alkotmányvédő fejedelem kegyeletes emlékével szemben azzal végződik, hogy »Verjen meg az Isten Rákóczi György Téged!«»⁶⁷ Minden bizonnyal ez az éles hangú kritika volt az oka annak, hogy *Révai Károly* e költeményét a később megjelent kötetibe⁶⁸ nem vette fel.

Tompa Mihály az először *Vérpatak*,⁶⁹ később némi változtatással⁷⁰ *Veres patak*⁷¹ címen kiadott „népregéjében” örökítette meg a telkibányai szerencsétlenséget. Ő „a holtak véréből fakadt” *Verespatak* nevének eredetét a szombatoként „saját kézre” dolgozó, a bányaszellem haragját ki-provokáló, és a bányaőr veszélyre való figyelmeztetését semmibe vevő, háromszáz kapzsi és irigy bányász tragédiájával magyarázta (7. mellék-

⁶⁶ Szádeczky L. 1905:169 („Honnan vette költeményéhez a mondai anyag ilyen változatát: nem tudom”); Gálos R. 1910b:235 (a mondának a telkibányai és a nagybányai mellett „immár három [!] régi forrása ismeretes”); Tagányi K. 1918:28 (egy „[városi?] krónika” alapján írta meg költeményét).

⁶⁷ Szádeczky L. 1905:169. A bíráló részletes ismertetése: *Nemzeti Hírlap* 1905b.

⁶⁸ Lásd pl.: Révai K. 1907; 1916.

⁶⁹ Tompa M. 1845.

⁷⁰ Tompa M. 1914:421.

⁷¹ Tompa M. 1846; további kiadása pl.: Tompa M. 1914.

let).⁷² *Tompa* e művében „a meggazdagodás ösztönének az a felfokozott formája” tükröződik, „amely háttérbe szorít minden erkölcsi követelményt, s szinte demoralizálja a jellemet” és benne „morális színezet és romantikus szemlélet keveredik”.⁷³

A költő már sárospataki diák korában gyűjtött folklóranyagot, ebben diáktársai is a segítségére voltak, és levelezés útján is kért és kapott mondákat.⁷⁴ Több műve esetében kimutatható, hogy az „alanyanyagot” mikor és hol gyűjtötte.⁷⁵ Nem tudjuk, hogy a *Veres patak* megírásához milyen forrást használt, de feltételezhető, hogy nem a régi telkibányai kéziratot, mert azzal kevés hasonlóságot mutat. Ezek: a *Kánya-hegy* megnevezése, valamint a katasztrófát okozó emberi kapzsiság, a veszélyre való figyelmeztetés és annak semmibe vétele.⁷⁶

A régi telkibányai kézirat szerint háromszázhatvan, *Tompánál* háromszáz (mint *Nagybányán*) bányász halt meg a szerencsétlenségben. A szombaton „saját kézre” dolgozás említése szerepel a *Bakó Ferenc* által gyűjtött nyíri változatban is,⁷⁷ a közelmúltig fennmaradt hagyomány szerint ez a hetedik napon történt.⁷⁸ Hasonló szokás más bányavidékeken is élt és valószínű, „hogy nem is bért pótolt a szombati kereset, hanem ez afféle »prémium« volt a régi bányász számára”.⁷⁹ E motívum tehát eredhetett a helyi hagyományból, de az sem kizárt, hogy *Tompa* máshonnan adaptálta művébe. A haragra gerjedő bányaszellem motívumát vehette a telkibányai folklórból, de egyéb helyről is, hiszen alakja, és a vele kapcsolatos hiedelmek, mondák abban az időben széles körben ismertek voltak.⁸⁰

⁷² Tompa M. 1914. A „népregét” említették, illetve idézték pl.: Ipolyi A. 1854: 108-109; Versényi Gy. 1890:344; Gergely E. 1986:63; Székyné Fux V. 1994:22-23.

⁷³ Kovács K. 1963:72, 75.

⁷⁴ Kerékgyártó E. 1879:9-10, 22; Kéki L. 1912:51, 66-67; Váczy J. 1913:42, 45; Kovács K. 1963:72.

⁷⁵ Kéki L. 1912:51; Váczy J. 1913:42.

⁷⁶ A veszélyre való figyelmeztetés és a figyelmeztető kigúnyolása motívumhoz lásd pl.: Bél, M. 1742:221-222 (*Újbánya*); Versényi Gy. 1890:343, 343-344; Gayer, B. 1982:829 (*Körmöcbánya*).

⁷⁷ Bakó F. 1951.

⁷⁸ Rapcsányi L. 1975:33 (Bodó Sándor közlése).

⁷⁹ Scherf E. 1961:66.

⁸⁰ Tompa más műveiben is jelen vannak ilyen, illetve hasonló természetfeletti lények. Föld alatt élő „kincsszellem” szerepel *Borova hora* (Tompa M. 1852; további közlései pl.: 1858; 1904a) című alkotásában és „gnómokról” (szintén

A *Veres-patak* (*Vörös-víz*, *Vörösvíz-patak*, *Veresvízi-patak*) telkibányai víznév, azonban másutt is előfordul. E folyó-, illetve pataknevet már középkori okleveleinkben feljegyezték⁸¹ és bányavidékeinken, például *Körmöcbányán*⁸² és *Nagybányán*⁸³ is így nevezték el az ásványi anyagokkal megfestett vizeket, ”minden bányavidéknek megvan a maga »Veres-vize«, vagy »Verespatak«-ja, melynek okkerlerakódása izgatja a bányászképzeletet”.⁸⁴ *Nagybányán* például a monda szerint az egykor lekasabolt tatárok, illetve a bányában szerencsétlenség következtében meghalt leány véréből lett vörös.⁸⁵ *Tompa* „népregéjében” az elhunyt bányászok vére színezte vörösre. Ezt vehette a helyi hagyományból, de máshonnan is, hiszen ez a motívum általánosan ismert, más, például újbányai és körmöcbányai mondákban is előfordul.⁸⁶

„Ma már bajos megállapítani, hogy hogyan dolgozta fel költőnk a regéket-mondákat. Nem ismerjük a készen kapott anyagot, így nem tudjuk, hogyan alakította át azt, mit hagyott el belőle, és mit toldott hozzá. [...] A feldolgozások [...] arról győznek meg bennünket, hogy a kapott szöveget csak anyagnak tekintette, s szabadon alakította őket” – írta *Tompa* mondafeldolgozásairól *Kovács Kálmán*⁸⁷ és műveinek más elemzői is hasonlóképpen vélekedtek: minden gyűjtött vagy kapott anyagot „teljes önállósággal dolgozott fel”,⁸⁸ „regéi költött történetek”.⁸⁹ Véleményünk szerint e megállapítások érvényesek a *Veres patakra* is. Ennek megalkotásában, az erkölcsi tanulság megfogalmazásában forrása lehetett egy telkibányai történet, segítségül szolgálhatott a korabeli bányászfolklor ismerete és – nem kis mértékben – költői fantáziája.

föld alatt élő „kicsiny, arasznyi teremtésekről”) pedig *A sztraczenai sziklakapuban* (Tompa M. 1904b) olvashatunk.

⁸¹ Jerney J. 1854:157-158; Ortvy T. 1882:176, 407.

⁸² Versényi Gy. 1880:68; Borovszky S. é. n.b:86.

⁸³ Rác M. 1904:181.

⁸⁴ Scherf E. 1951:8.

⁸⁵ Landgraf I. 1998:238.

⁸⁶ Bél, M. 1742:221-222; Pesty F. 1865:332; Versényi Gy. 1880:343; Gayer, B. 1982:829.

⁸⁷ Kovács K. 1963:72.

⁸⁸ Kerékgyártó E. 1879:12.

⁸⁹ Császár E. 1923:11.

Melléklet

1.

Ennek utána egyszer a gazdámmal egy földesúri temetésre mentünk. Ezen végül még táncoltak is, de csak egészen gyászos, sírvavigadó táncot, amihez egy pár sirató asszony énekelt és sirdogált. Egy darab idő múlva oda jött egy úr és tót muzsikusánál megrendelte a tri sto vdovi tanec-et – vagyis a háromszáz özvegyasszony táncát. No ilyen furcsát még nem hallottam. Énekeltek és sírtak is hozzá tánc közben. Különös látni- és hallani való volt. Valósággal pogány szokásnak tűnt fel előttem. Este a vacsoránál megkérdeztem a zenésztől, vagy akarom mondani a *magyar muzsikustól* (aki minden fogáshoz, vagy tálhoz más más nótát, vagy szonátát tudott játszani, így a savanyúkáposztához a savanyúkáposzta-, a libához, a liba-szonátát, a sülttőz a pecsenye- és minden más ételhez a megfelelő más nótát), honnan a háromszáz özvegyasszony táncá elnevezés? Mire ő, mint aki úri bajtársával a dudással együtt hírneves és közkedvelt udvari belső muzsikus volt, a következő felvilágosítást adta.

Egy ízben a Nagybánya nevű, aranyban is gazdag erdélyi határváros közelében fekvő bányában számos tárna összeomlott s több száz embert ütött agyon a föld alatt, akik után háromszáz özvegy maradt. Erre a bánya tulajdonosa, egy erdélyi fejedelem, aki épp akkor ott helyben időzött, összehívatta a megözvegyült asszonyokat, összes megmaradt bányabeli szolgálival egyetemben lakomára, s be is rugatta őket, de elhallgatta, hogy férjük meghalt. Végül mind a háromszázan egyidejűleg táncra kerekedtek. Erre megmutatta a mulatókat főúri vendégeinek ezekkel a szavakkal: „Urak, ez ritka tánc! Bizonyosan életetekben sem láttátok, hogy egyszerre háromszáz özvegyasszony ilyen jókedvű legyen és táncoljon, mint ahogy itt láthatjátok.” Lett erre nagy sírás, rívás, amint megértették, hogy férjük az összeomlott bányában elpusztult. Hanem vigasztalta őket, hogy rövid időn belül valamennyit egyszerre férjhez adta és ajándékkal bocsátotta széjjel a társaságot. Ez a dolog egész Felső-Magyarországon köztudomású és korántsem mese.⁹⁰

⁹⁰ Turóczi-Trostler J. 1956:247-248.

2.

A' Bányák el múlásának és el veszésének ilyen okát hallottuk a mi Eleinktől. Vólt a' többi között egy hires Bányász Úr, a' kinek háza a' Templom ellenébe lévő Vereng [?] úttza felől vólt építettvén, kinek háza helye, még most is, fen[n] a parton megtetzik. Ez a' Bányász Úr tartott háromszáz hatvan bányászokat. – S. No 360, és midőn azok egy alkalmazottással igen gazdag arany és ezüstbányára találtak volna, igen örültek rajta és néki édesedvén, erőssen ásták, úgy annyira, hogy semmi támaszt és Stömpölt, a' felettek való bóltozat alá nem hánytanak, hanem csak az Arany és ezüst ásásnak estenek.

Egy alkalmazottással a' Bányász Úr is ki megyen, hogy megtekintse ezt a' gazdag Bányát, és mikor a' Bányába bément volna, látja, hogy semmi támaszt sem Stömpölt a Bányászok a' bóltozat alá nem hánytanak volna, és látja azt is, [...] hogy egyszer igen porozna a' Bánya felül. Ezen felette igen megijedvén, kezdette mindjárt kihivni a Bányászokat: de azt hallván a' Bányászok, még meg nevétek és tsúfolták ezt mondván: Ihol! megijedt illy hamar a Bányász Úr. Azombann, nem vévén tréfára a' Bányász Úr a dolgot, hanem mindjárt kijött, és alig jöhetett ki, hogy egyszer 's mind csak leszakadt a' Bánya, és mind a' 360 Bányászt oda nyomta és oda ölte. A' Bányász Úrnak neve vólt: Koncz Káplár.

A' mellyet látván a' Bányász Úr, mindjárt haza jött, és senkinek nem szállván, nagy gazdag Vatsorát készítettett, és a' Bányászoknak Feleségeket, és apró gyermeketskéiket, maga házához hivatta és le telepítette; és midőn már ennének és vigan lagnának, kezde egyszer a' Bányász Úr szomorkodni és Vendégire mutatni illyen szóval: Soha bizony ennyi Özvegy Asszonyt együtt és egyszersmind nem láttam. De az Asszonyok arra vélik

vala, hogy azért mondaná azt a' Bányász Úr, hogy az ő Urok a Bányában vólnának, és ott velek együtt nem vólnának, és újonnan mulatni kezdenék. – Egy kevés idő múlva, ismét kezde a' Bányász Úr sirni és bánkódni, és viszont az előtti szókat iterálni: hogy soha annyi Özvegy Asszonyt együtt, egyszersmind nem látott volna. Ekkor a' Bányásznék kezdék újbann a' Bányász Urat kérdezni, hogy ugyan mondaná meg, miről mondaná őket Özvegyeknek, és így tovább őket függőben nem hagyván meg jelenté nékiek, hogy Urokat a' Bánya, mind egyig oda ölte volna. És így minden örömök, vígasságok félbe szakadván, sirván és jajgatván oszlnak el a' Bányász Úr házától. – Ez vólt egyik és nagyobb oka a Bányák elveszésének, és félbenn szakadásának. Ezt a' Bányát mondják lenni a' Kánya nevű Hegybenn. Azután is hozzá kezdett vólt

egy Kassai Úr, és sok hasznát is vette, de az is el holt vala, és így félbenn maradt mind az ólta.⁹¹

3.

Még a Rákóczi apjával történt, mikor Bányán járt, hogy egy bányagróf nagy vendégséget rendezett a tiszteletire. Háromszáz asszonyt meg lányt vitt oda. Az öreg Rákóczi is meg a legényei is ettek-ittak, mulattak reggelig. Már jó kapatosak vótak. A rezések működtek, mindenki táncolt. Senki se vette észre, hogy a bányagrófhoz egy küldönc érkezett. A nagy mulatás

közben egyszer csak a bányagróf elkiáltja magát, hogy ácsi, mert azt mondja, hogy ü még sose hallott olyat, amelyet most lát, hogy háromszáz özvegy egyszerre táncoljon. Egyszerre megállt mindenkibe az ütő, lett nagy sírás-rívás, jajveszékélés, ordítás, mert az asszonyok rögtön tudták, hogy bányaszerecsétlenség vót, oszt a bányászok mind odavesztek.

A fejedelem nagyon dühös lett, amiért a bányabáró ütet meg merte állítani a táncba, de amikor rájött, hogy mirül van szó, akkor a bányabárót ott nyomban vasra verette, amiért olyan vakmerő vót, hogy nem átalotta még a fejedelemnek is parancsolni. A legényei közül meg kiválasztott háromszázat, és megparancsolta nekik, hogy az özvegyeket vegyék el feleségül, ü meg tovább mulatott, mert azt mondja, most már lakodalom van, oszt a lakodalomba mulatni kell.

Azt mondják így vót, de az asszonyok még sokáig sírtak, mert nem vótak ahhoz hozzászokva, hogy parancsszóra legyenek boldogok.⁹²

4.

A Vörösvízi bányában a munkások minden szombati nap saját maguknak dolgoztak. Azt az aranyat, amit szombaton kibányásztak, nekik adta a bányász. Volt a bányásznak két lánya. Egyszer muzsikáltatott a bányász és a lányok, meg a munkások feleségei táncoltak. Ebédet, vagy vacsorát akartak vinni a munkásoknak a bányába. Egyszer csak a bányász azt mondta: sok özvegyasszony táncol itten.

⁹¹ Szakáll S. – Weiszburg T. 1994:17-19 (Telkibánya).

⁹² Landgraf I. 1998:93 (Nagybánya-Veresvíz).

Később tudták meg, hogy a bánya leszállt, a munkások mind meghaltak. Azóta nincsen ott semmi.⁹³

5.

A bányaszerencsétlenségekből csak egynek emléke maradt fenn, a Csepeus-bányáé. A bányát Csepeus nevű német dolgoztatta éjjel-nappal, csak vasárnap nem. A munkások egy szombat este azonban gazdag ortot találtak s a munkát nem hagyták abba, hanem folytatták vasárnap is. Vasárnap a bánya, nyilván az isten büntetéséből, beomlott és az emberek mind belehaltak. Ekkor a gazda, ki a bánya beomlásából támadt füstöt látta s a bajt elsőnek tudta meg, a meghalt bányászok feleségeinek lakomát adott s ennek végén ilyen pohárköszöntőt mondott: „Hip, hop, huszonhárom özvegyasszony, enyém bánya Csepeus vége.” Ekkor tudta meg a 23 asszony, hogy özvegy lett.⁹⁴

6.

A háromszáz özvegyasszony tánca

(Rákóczi György 1648 februárius hó 28.-án egész családjával Nagybányára érkezett, a mikor is egy bánya beomlott s a munkásokat oda temette, 300 özvegy maradt utánuk. A fejedelem titokban tartá a szörnyű eseményt s nagy ünnepélyt rendezett, melyre a nőket mind meghívatta s udvari karmesterével szerkesztette azt a tánczot, melynek dallamára a nők tánczra kerekedtek. Midőn a táncz javában folyt, a fejedelem, neje biztatására így szólt: „No urak, most olyat láttok, mit mióta a világ áll, még nem láttatok, hogyan tánczol 300 özvegy asszony egyszerre!” Lett aztán sírás, jajveszékélés és átkozódás, midőn a nők megtudták, hogy férjeik halva vannak. E kegyetlen tréfa után gondoskodott a fejedelem, hogy az özvegy nők gazdagon megajándékozva, újra férjhez menjenek.)

Krónika.

Nehéz éjszakája van Rákóczi Györgynek,
Rémséges hírekkel álmaira törnek:

⁹³ Bakó F. 1951 (Nyíri).

⁹⁴ Jankó J. 1893a:140; 1893b:190 (Torockó).

Felséges nagy Uram! kelj föl sietősen,
Aranyod, ezüstöd vért izzad erősen.
Háromszáz húséges bányászodnak vége!
Elyelte a bánya emésztő sötétje.
Nem a csaták vése kaszált le belőlük,
Kereszthegyi bánya lett a temetőjük.
Kik még meg nem haltak, kínnal haldokolnak,
Háromszáz ravatalt állítunk föl holnap!
Fejedelem asszony kipattan az ágyból.
Harmatos alakján megreszket a fátyol:
Édes pongyolában kúszik az ajtóig,
S hallgatja a valót, mit a rémhír tódít.
Azután az ajtón hirtelen kifordúl
És a hírhozóhoz ily szókat ejt zordúl:
„Három álló napig meg ne tudja senki!
A szegény holtakat hagyjátok pihenni.
Nem akarom látni özvegyek sírását,
Árva gyermekeknek szíve szakadását!”
...Fejedelem asszony mulatságra készül,
Szegény hopmesternek kijut az egészből:
Előkelő urak színe-javát hívja,
Fejedelemasszony egyenként fölírja.
Egész napon lót-fut, díszíti a termet,
Ételt, italt rendel vagy ezer embernek;
Udvari zenészek tanulják a nótát,
Rákócziné asszony ír hozzája kótát.
Ilyet még nem látott senki a világon,
A háromszáz özvegy ott leszen a bálon.
Gyűlnek a vendégek, fényes úri népség,
Alig győzi már az udvari cselédség.
Bányagrófné fején csillogó gyémántok,
Tiszta színaranyból derekán a pántok.
És a többi asszony, egyik szebb a másnál,
Szebbek a tavaszi virágfakadásnál.
Suhogó selyemből mindnek a ruhája,
Drága aranyszállal varrva hím reája.
Utolsónak lép be Rákócziné asszony,
Ide-oda hajlong, hogy kegyeket oszszon;
Sötétkéek ruháján annyi gyémánt csillog,
Mint a tiszta égen a ragyogó csillag.

Mosolyog az arcza, édes a beszédje,
Kereszthegeyi bánya nem jut az eszébe.
Udvari zenészek ropogósra gyújtják,
A tánczó párok arcza kigyúlnak,
Aztán összehajlik lassan váll a vállal,
Édes, buja mámor ragadja magával.
Forognak a párok csöndesen, majd gyorsan,
S a „háromszáz özvegy nótája” fölhasan:

Kereszthegeyi bánya alatt
Háromszáznak szíve szakadt.
Aranyos a szemfedőjük,
Kötenger a temetőjük.

A háromszáz özvegy asszony
Nagyban készül, hogy virasszon
Jaj, de nem a holtak mellett.
Muzsika szól, tánczra kelnek.

S meg sem állnak egy darabig,
Kivilágos-kivirradtig.
Ne is legyen vége-hossza,
A ki meghalt, nem jön vissza!

No urak, – így szóla Rákóczi, mióta
Ez a világ fönn áll, nem zengett ily nóta!
Háromszáz özvegynek perdül tánczra lába.
Igyatok ezeknek a boldogságára!
A háromszáz özvegy fölajdúl e szóra,
Tépi a ruháját, szalad az ajtóra;
Szívszakasztó jajjuk kihallszik a térre,
Onnan is tovább, a bánya fenekére,
A hol összezúzva sziklatemetőben
Pihennek a holtak aranyos mezőben.
Özvegyeknek átka hasítja a léget:
Verjen meg az Isten Rákóczi György téged!⁹⁵

⁹⁵ Szádeczky L. 1905:169-171 (Révai Károly írása).

7.

Veres patak

Régen város volt ez helyen,
Zsigmond király idejében.
Két templomok, nagy tötések,
Arany bányák és sok ércek.
Az mély árok bizonyítja,
Bonfinius ezent írja;
De a dúló rabló Csehök
Elpusztíták, a pártütők!
A Krisztusért immár kérünk,
Édes atyánk légy mivélünk!
Anno 1624. die 26. augusti.
(*A telkibányai templom falán, belől.*)

Hol Telkibánya bércein lebeg
Bozótos erdő kétes árnya,
S a fejsze egyhangúan döng, kopog,
Odvas bükkök tövébe vágva;

Hol, vén fukar módjára, a bérc
Sziklás ölébe rejti kincseit,
S megátalkodva állja, túri
A kutató bányász vas-ékeit:

Áll Kányahegy. Itt hajdanában
Arany- s ezüstre vitt a gazdag ér;
Öléből most forrás buzog fel,
Veres habokkal, mintha volna vér.

Lelkem varázs fuvallat éri,
Állván a bérce s a patak felett;
S im titkos ajk susog fülembe,
Csodás regében ó történetet.

*

Miként a hangya, nyárszakában,
Dolgozva hemzseggel lyuklakában,
– Hogy megrakott tárháza legyen,
Ha vihar fog dühöngni télen –;

Régenten e bérc mély ölében
Úgy hemzsegett az ember épen;
A bányá népe éj-naponta
Érces sziklát feszítte, onta.

Az ember kincs után sovárog.
S ha intnek a csábos sugárok:
Megjárja a mély tenger ágyát,
És fúr sötét hegyekbe' bányát.

E bérc igen dúsan fizette,
Hogy élve benne eltemette
Magát a bányász; s merre vágott,
Elé ezüst s arany sugárzott.

És szombaton, déltől napestig
Dolgozhatott saját kezére;
Szorgalma addig amit ásott:
Az lón egy héti munka-bére.

*

Épen kondult a dél harangja,
– A bérceken széttörve hangja; –
S a hét utolsó napja lévén,
Moraj támadt a bányá mélyén.

Szerencse föl! harsogva zengett;
A bérc repedt, a szikla rengett
Erős karok sulyos csapásán,
Forogván bennök tompa csákány.

A munka folyt nagy szenvedéllyel,
A kincs sovár, lázas dühével;
S a dülást gyakran abba hagyván,
Civódtak hitvány ércdarabkán.

De aki ül kincsén sötéten,
Harag gyult a szellem szemében;
S megútálván e kapzsi népet,
Barlangja ajtaján kilépett.

S kiket kincsén kapkodni látott:
Nagy boszúsan köztök megállott;
S hogy ellenségét elveszítné:
Hatalmas karját szétfeszíté...

Az érc fenn estimára kondúlt,
Midőn a *bányaőr* kiindúlt,
S imádkozni egy *Miatyánkot*,
A bánya torkánál megállott.

Azonban rémület fogá el,
Észrevévén, hogy nádpálcája,
– Mit megtámaszta a torokban –
Görbülni kezd abroncs módjára.

„A bánya száll!” kiálta rögtön,
– És a kiáltás mélyre szállott;
„A bánya száll!” kiálta újra,
Hanem hívőkre nem talált ott.

„Isten nevére esküszöm, hogy
A bánya száll! siessetek ki...!”
De a kincsvágy erős a szívben!
Gunyszó felelt, – s nem jött ki senki.

S a bérc nagy hirtelen lesúlyedt,
Földrázó dörgésnek közötte;
S a bánya kincsbeteg dulóit
Ércomladék alá temette.

Mely elragadt testvért, barátot,
S bús sírja lőn a kedveseknek:
A bérce, fájdalom-szavával
Nevezte a nép *Kányahegynek*.

*

A veres patak – szól a monda, –
A gyilkoló sziklák alatt,
– Kik háromszázan voltak, –
A holtak véréből fakadt.

S míg az idő betelni nem fog,
Mely a szellemnél irva van:
Foly a patak, s eret kutatni
Jár a bányász haszontalan;

De majd megenyhül bős haragja,
– A vérszinű forrás enyész, –
S mikép hajdan volt, Kányahegyben
A gazdag bánya nyitva lesz.⁹⁶

⁹⁶ Tompa M. 1914.

I r o d a l o m

- Agricola, Georgius
1556 *De re metallica libri XII*. Basileae.
1985 *Tizenkét könyv a bányászatról és kohászatról*. Szerk. Molnár László. Budapest.
- Bácskai Bosnyák Sándor – Kovács Ágnes
1962 Baranyai bányászok meséi és elbeszélései. *Néprajzi Közlemények* 7(3-4):100-150.
- Bakó Ferenc
1951 *Vegyes néprajzi gyűjtés. Kézirat*. Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattár, 2711.
- Balkay Béla
1905 Montesquieu bányáinkról. *Bányászati és Kohászati Lapok* 38: 234-240, 297-303.
- Barabás Jenő
1955 *Vegyes néprajzi gyűjtés. Kézirat*. Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattár, 6195.
- Bel, Matthias
1742 *Notitia Hungariae novae historico geographica*. IV. Viennae.
- Benczúr Miklós
1847 Selmezbányának története. *Honderű* 5/1(16):317-319, (17): 333-336.
- Benedek Marcell
1965 *Magyar irodalmi lexikon. II*. Szerk. – –. Budapest.
- Benke István
1982 A hajdani bányaváros az „aranygombos Telkibánya” ipartörténeti emlékei. *Bányászati és Kohászati Lapok – Bányászat* 115:277-281.
1987 Telkibánya bányászatának története. *Közlemények a magyarországi ásványi nyersanyagok történetéből* 3:97-128.
- Bodgál Ferenc
1958a Aranygombos Telkibánya. *Északmagyarország* 14(6):5.
1958b Borsodi bányász hagyományok. *Északmagyarország* 14(206):6.
- Borovszky Samu
é. n.a *Magyarország vármegyéi és városai. Szatmár vármegye*. Szerk. – –. Budapest.
é. n.b *Magyarország vármegyéi és városai. Bars vármegye*. Szerk. – –. Budapest.

- é. n.c *Magyarország vármegyei és városai. Hont vármegye és Selmeczbánya sz. kir. város.* Szerk. –. Budapest.
- é. n.d *Magyarország vármegyei és városai. Gömör-Kishont vármegye.* Szerk. –. Budapest.
- Breznay Zoltán
1929 *Vegyes folklore anyag (Békéscsaba). Kézirat.* Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattár, 218.
- Bucholz, Jakob
1788 *Übermalige Reise die Karpatischen Gebirge, und die angränzenden Gespanschaften.* *Ungrisches Magazin* 4(3):257-291.
- Császár Elemer
1923 *Tompa Mihály.* Budapest.
- Cs.[ikay] V.[aléria]
1994 Révai Károly. In *Új magyar irodalmi lexikon. III.* Főszerk. Péter László. Budapest. 1717.
- Ellenzék
1905 *Az Erdélyi Irodalmi Társaság.* *Ellenzék* 26(54):4.
- Eötvös Károly
1885 *Magyar udvari bálók.* *Vasámap Ujság* 32(2):29-30.
- Erdélyi Múzeum
1904 *Jelentés a Kovács Sámuel-féle balladapályázatról.* *Erdélyi Múzeum* 21(7):413-415.
- Faller Jenő
1942 *Adatok a magyar bányász hitéletéhez.* *Ethnographia* 53:187-199.
- Felföldi László
1982 *A magyar halottas táncok funkcionális vizsgálata.* In *Halottkultusz.* Szerk. Hoppál Mihály, Novák László. (Előmunkálatok A magyarság néprajzához, 10.) Budapest. 212-224.
- Fichtel, Johann Ehrenreich von
1791 *Mineralogische Bemerkungen von den Karpathen. I.* Wien.
- Gálos Rezső
1910a *A magyar Simplicissimusról.* *A Temesvári Felső Kereskedelmi Iskola Értesítője* 1909-1910:3-20.
- Gayer, Bedrich
1982 *Hozzászólás Benke István: A hajdani bányaváros az „aranygombos Telkibánya” ipartörténeti emlékei című cikkéhez.* *Bányászati és Kohászati Lapok – Bányászat* 115:829.
- Gergely Ernő
1986 *A magyarországi bányásztársadalom története 1867-ig.* Budapest.

- Görbe István
1996 *Veresvízi mondaalbum. Kézirat.* Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattár, P. 71/96.
- Hála József – Landgraf Ildikó
2001 *Magyarországi bányászmondák.* Rudabánya, 2001. Érc- és Ásványbányászati Múzeum.
- Hanusz István
1892 Eldorado Magyarországon. *Földrajzi Közlemények* 20:1-18.
- Hegy Ferenc
1939 Kirándulás a magyar bányásmultba. *Bányászati és Kohászati Lapok* 72:466-468.
- Heilfurth, Gerhard
1981 *Der Bergbau und seine Kultur. Eine Welt zwischen Dunkel und Licht.* Zürich-Freiburg im Breisgau.
- Horváth János – Zelenka Tibor
1994 Új eredmények a telkibányai érces terület kutatásában. In *A telkibányai érces terület ásványai.* Szerk. Szakáll Sándor, Weiszbürg Tamás. Miskolc. 87-112. (Top. mineralogica Hungariae 2.)
- Ipolyi Arnold
1854 *Magyar mythologia.* Pest.
- Jankó János
1893a A torockói vasbányászat és kohászat. *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye* 27: 19-25, 53-56, 83-86, 139-144.
1893b Torda, Aranyosszék, Toroczkó magyar (székely) népe. *Földrajzi Közlemények* 21(8-10).
- Jerney János
1854 *Magyar nyelvkincsek Árpádék korszakából. I.* Pesten.
- Jókai Mór
1964 *Szép Mihál (1877).* (Jókai Mór összes művei. Regények, 32.) Budapest.
1966 *A Damokosok (1883).* (Jókai Mór összes művei. Regények, 44.) Budapest.
- Jung Károly
1998 Bányadémon és Bergmandl. (Ismeretlen fel- és délvidéki adatok a bányászszellemek kérdéséhez). *Néprajzi Látóhatár* 7(3-4):80-83.
- Kandra Kabos
1897 *Magyar mythologia.* Eger.

- Kaposi Edit – Pethes Iván
1959 *Magyar tánc történeti áttekintés. (A honfoglalástól a felvilágosodásig)*. Budapest.
- Kéki Lajos
1912 *Tompa Mihály*. Budapest.
- Kerékyártó Elek
1879 *Tompa Mihály költészete*. Budapest.
- Kovács Endre
1991 A bányászellelem. *Dunatáj* 22 (2):5.
- Kovács Kálmán
1963 „Mit mond az agg rege”. (*Tompa Mihály mondafeldolgozásai*). (A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Irodalomtörténeti Intézetének kiadványai, 16.) Debrecen.
- Kovács Sándor Iván
1975 Szepsi Csombor Márton és a változatos Európa. In – –: *Pannóniából Európába. Tanulmányok a régi magyar irodalomról*. Budapest. 111-245.
1979 Szepsi Csombor Márton és az *Europica* varietas. In Szepsi Csombor Márton: *Europica varietas*. Budapest. 7-83.
- Kovács Sándor Iván – Kulcsár Péter
1972 *Szepsi Csombor Márton ismeretlen értekezése. (Disputatio physica de metallis..., Dantisci, 1617)*. (Irodalomtörténeti dolgozatok, 91.) Szeged.
- Landgraf Ildikó
1998 „Beszéli a világ, hogy mi magyarok...” *Magyar történeti mondák*. Szerk. – –. Budapest.
- Liffa Aurél
1953 Telkibánya környékének földtana és közettana. *A Magyar Allami Földtani Intézet Évkönyve* 41(3).
- Mollay Károly
1958 Ungarischer oder Dacianischer Simplicissimus. Az eddigi kutatás mérlege. *Filológiai Közlöny* 4(3-4):663-670.
- Morvay Péter
1951 A templomkertben, temetőben és halotti toron táncolás, s a halottas-játék népszokásához. *Ethnographia* 62:73-82.
- Nemzeti Hírlap
1905a Az Erdélyi Irodalmi Társaság felolvasó ülése. *Nemzeti Hírlap* 2(53):2.

- 1905b 300 özvegy asszony tánca. *Nemzeti Hirlap* 2(66):3.
- Ortutay Gyula
1957 A magyar Simplicissimus. *Irodalomtörténeti Közlemények* 61 (1-2):151-156.
- Ortvay Tivadar
1882 *Magyarország régi vízrajza a XIII. század végéig. II.* Budapest.
- Paládi-Kovács Attila
2000 Az ipari munkásság. In *Társadalom*. Főszerk. Paládi-Kovács Attila. (Magyar néprajz nyolc kötetben, 8.) Budapest. 239-308.
- Palmer Kálmán
1894 *Nagybánya és környéke*. Szerk. – –. Nagybányán.
- Pesovár Ernő
1977 *A magyar tánc történet évszázadai. Szöveggyűjtemény*. Budapest.
- Pesty Frigyes
1865 *Helynévgyűjteménye. VI. Bars vármegye. Kézirat*. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár, Fol. Hung. 1114.
- Rácz Miklós
1904 Helynevek Nagybánya környékén. *Erdély* 13(11-12):179-181.
- Rapcsányi László
1975 Jöjjön velem aranybányásznak. Rapcsányi László műsora. Elhangzott a Kossuth Rádióban, 1974 augusztusában. *A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei* 14:32-37.
- Relković Davorka
1928 *Adalékok a Somlóvidék folklorejához*. *Ethnographia* 39:94-107.
- Relković Néda
1931 Beitrag zur Sagenkunde der sieben niedern Bergstädte des Oberlandes. *Karpathenland* 1931(4):143-145.
1948 Hogyan szórakoztak bányászaink a régi időkben? *Bányászati és Kohászati Lapok* 81:24-26.
- Réthei Prikkel Marián
1906 Magyar halottas táncok. *Ethnographia* 17:167-172.
1924 *A magyarság táncjai*. Budapest.
- Réthy Antal
1952 *A Kárpátmedencék földrengései (455-1918)*. Budapest.
- Révai Károly
1904a Rákóczi. Elbeszélő költemény. *Erdélyi Múzeum* 21(7):415-428.

- 1904b Rákóczi. Az erdélyi „Museum-Egylet” Kovács Sámuel-féle pályázatán pályadíjat nyert elbeszélő költemény. Nagybánya.
- 1907 *Delelő. Versek.* Kolozsvárt.
- 1916 *Alkonyat. Versek.* Nagybánya.
- Róheim Géza
- 1925 *Magyar néphit és népszokások.* Budapest.
- Scherf Emil
- 1951 *Az abaújmegyei Kéked és Telkibánya közé eső terület bányászati feltárása. (Előzetes jelentés az 1950/51. évi bányageológiai felvétel eredményeiről). Kézirat.* Magyar Állami Földtani Intézet Tudománytörténeti Gyűjtemény.
- 1961 Telkibánya bányaművelésének története 1950-ig. In Csaba Károly – Scherf Emil – Mikó Lajos: *Zárójelentés a telkibányai színesfém és nemesfémérc-előfordulás földtani és bányászati kutatásáról. Kézirat.* Magyar Geológiai Szolgálat Országos Földtani és Geofizikai Adattár, T 19951:13-187.
- Schreiber, Georg
- 1962 *Der Bergbau in Geschichte, Ethos und Sakralkultur.* Köln.
- Siklóssy László
- 1922 *A régi Budapest erkölcsse. II. A prostitúció (1541-1848).* Budapest.
- Szádeczky Lajos
- 1905 A historia nem mese s a mese nem historia. Tiltakozás I. Rákóczi György megcsúfolása ellen. *Erdélyi Múzeum* 22(3):168-173.
- Szakáll Sándor – Weiszbürg Tamás
- 1994 Az ez helyben volt Bánya elpusztulásának története. In *A telkibányai érces terület ásványai.* Szerk. Szakáll Sándor, Weiszbürg Tamás. (Topographia mineralogica Hungariae, 2.) Miskolc. 17-19.
- Székyné Fux Vilma
- 1994 A telkibányai érces terület bányászati és kutatási eredményei. In *A telkibányai érces terület ásványai.* Szerk. Szakáll Sándor, Weiszbürg Tamás. (Topographia mineralogica Hungariae, 2.) Miskolc. 21-43.
- Szellemy Geyza
- 1899 Bányaszerencsétlenség. *Nagybánya és Vidéke* 25(18):1-2.
- Szepsi Csombor Márton
- 1620 *Europica varietas.* Kassa.

- Szűj Rezső
1960 *Várpalota. Fejezetek a város történetéből*. Budapest.
- Szmik Antal
1906 *Adalékok Felsőbánya szabad királyi bányaváros monografiájához*. Budapest.
- Szűcs Valéria – Muczer Marianna
1978 *Bányászok babonás hiedelmei a salgótarjáni és Miskolc környéki bányásztelepeken. Kézirat*. Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattár, 20215.
- Tagányi Károly
1918 A hazai élő jogszokások gyűjtéséről. (Harmadik közlemény). *Ethnographia* 19:24-49.
- Terény János
1940 Bányászmondák. *Bányászati és Kohászati Lapok* 73:65-70.
- Tilesch Nándor
1956 *Egy bányász élete az aranybányában (Kapnikbánya)*. Kézirat. Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattár, 9742.
- Tompa Mihály
1845 Vértatak. (Néprege). *Pesti Divatlap* 1845/2(11):325-326.
1846 Veres patak. In – –: *Népregék, népmondák*. Pesten. 114-118.
1852 Borova hora. In – –: *Regék, beszélyek*. Miskolc. 188-195.
1858 Borova hora. In – –: *Regék és beszélyek*. Miskolc. 188-195.
1904a Borova hora. In *Tompa Mihály munkái III. Balladák. Beszélyek. Regék*. Szerk. Lévy József. Budapest. 224-228.
1904b A sztraczenai sziklakapu. In *Tompa Mihály munkái. III. Balladák. Beszélyek. Regék*. Szerk. Lévy József. Budapest. 276-280.
1914 Veres patak. In *Tompa Mihály művei. I. Költemények 1840-1847*. Szerk. Kéki Lajos. Budapest. 174-178.
- Turóczi-Trostler József
1956 *Magyar Simplicissimus*. Szerk.—, ford. Varjú Elemér. Budapest.
- Ujváry Zoltán
1978 *A temetés paródiája. A temetés és halál a népi játékokban*. Debrecen.
- Váczy János
1913 *Tompa Mihály életrajza*. Budapest.
- Vályi András
1799 *Magyar országnak leírása. I-III*. Budán.

Vastagh Gábor

1983 Hozzászólás Benke István cikkéhez. *Bányászati és Kohászati Lapok – Bányászat* 116: 134.

Versényi György

1880 A bányavidéki néphagyományok gyűjtéséről. (Elmondattott a körmöcbányai magyar egyesület 1880. március 28-án tartott esztélyén). In –: *Beszédek*. Losonc. 43-76.

1888 *Költemények*. Budapest.

1890 A bányarémről. *Ethnographia* 1:335-345.

Wlislocki, Heinrich

1893 *Aus dem Volksleben der Magyaren*. München.

The dance of three hundred widows

Some historical, literary historical and folkloristic aspects of a Hungarianminers' legend

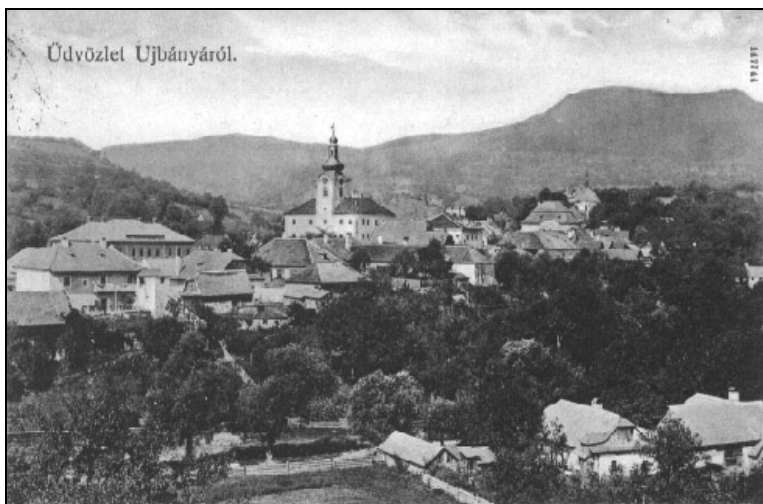
The paper examines and analyses the roots of the historical legend type "*The dance of three hundred widows*", its variants, its links to dance traditions and its adaptations in literature. Both in theme and the way it was passed down this is a miners' legend: the heroes of this story about a mine tragedy and the widows who learnt of their husbands' death while dancing at a festivity, the storytellers of its folklore variants and those who passed it on were miners. The authors give an overview of the folklore variants of the legend type and its appearance in the written sources.

Ungarischer od er Dacianischer Simplicissimus by Georg Daniel Speer (1683) played an important role in the dissemination of this story type. Seeking the roots of the story, the authors presume that this legend type was widely known in *Europe* in the past. Its basis may have been reports on the major mine catastrophe causing the deaths of several hundred miners that occurred in *Goslar (Rammelsberg), Germany* in the Middle Ages. The *Goslar* story probably reached *Hungary* from German sources and was enriched here with distinctive local sources. It is not possible to determine from exactly which mining area the story spread, but it was probably adapted to the memory of different mine catastrophes.

Nothing is known of the tragic event in *Nagybánya* and *Torockó* on which the Hungarian variant of the legend type is based, or of when it occurred, but there are guesses concerning the tragedy in *Telkibánya* which the authors discuss.

"The dance of three hundred widows" is a name applied not only to a legend type but also to a Hungarian funeral dance listed in recent general works and analyses of dance history as belonging in the group of the most archaic (ritual, ceremonial) dances. In origin it is related to mining and miners in the same way as the 17th century hammer and iron tool dance of *Újbánya* or the permonyik dance performed in the late 19th and early 20th century in *Dobsina*.

Finally, the study examines and sums up the adaptations in literature of the legend and dance. In the Annexes the authors give the full text of records in written sources of the story and its folklore variants and also give a selection of one or two adaptations in literature.

Újbánya látképe 1910 körül.
(Képeslap az Érc- és Ásványbányászati Múzeum gyűjteményéből.)

A permonyík¹

(A bányaszellem és bányamanó egy gömöri bányásztelepülés,
Rudna hiedelemvilágában)

L. JUHÁSZ ILONA

Egy gömöri magyar bányásztelepülésen, *Rudnán* végzett néprajzi kutatásaim során a halállal kapcsolatos hiedelemmondák gyűjtése közben néhány olyan mondára akadtam, amelyek a bányaszellemekekkel, bányamanókkal kapcsolatosak. Ezeket a helyiek permonyíkoknak, illetve perponyíkoknak nevezik, s ugyanezt az elnevezést használják a környékbeli falvak magyar és szlovák lakosai is. Tanulmányomban először áttekintem, hogy mit tud ma a magyar (illetve a szlovák) folklorisztika a bányaszellemekekről, majd a *Rudnán* gyűjtött mondákat mutatom be.

I.

A bányaszellemekekkel kapcsolatos, a magyar néprajzi szakirodalomban a 19-20. század fordulójáig ismert adatokat 1890-ben *Versényi György* összegezte az *Ethnographiában*. Munkásságát bemutató kötetében *Ujváry Zoltán* külön kiemeli *Versényi* azon érdemét, hogy neki köszönhetően kerültek be a bányász-hiedelmek is a folklórműfajok közé. Egy ideig ő maga is működött bányavidéken, *Körmöcbányán*. Az ottani magyar egyesületben előadást is tartott a bányász-hagyományok gyűjtésének fontosságáról. Egy 1885-ben, a *Fővárosi Lapok* 176. számában megjelent cikkében több hiedelmet is közöl. A bányaszellemet ő *bányaarémnek* nevezi, és német eredetűnek tartja. Alakja a törpéhez hasonló, hosszú fehér szakálla van, és piros nadrágot, valamint zöld sapkát visel. Általában segít, azonban gyakran büntet is. A *Versényi* által közölt egyik hiedelem-történetben a gölnici bányásznak a bányaszellelem mutatta meg, hol található aranyra, az egyik szépebb bányában pedig ugyanúgy a bányá-

¹ A *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 2002/2. számában (127-142. p.) azonos cím alatt megjelent dolgozat bővített változata.

szellem segített az érc megtalálásában. Gyűjtésében két történetben van példa arra, hogy bár a bányaszellem időben figyelmeztette a bányászokat a veszélyre, azok mégsem hallgattak rá, s így bányaszerencsétlenség következtében többen is életüket veszítették. *Ujváry Zoltán* felhívja a figyelmet arra, hogy az egyik történet kapcsolódik a 300 özvegyasszony tánca néven ismert mondáéhoz, amelyben a szerencsétlenül járt bányászok feleségeit táncra hívja a bányatulajdonos. (Ujváry 2002.)

Az *Ethnographia* 1924. évi számaiban *Relković Néda Néphagyománygyűjtés* című közlésében veszprémi és borsönyi adatokat tesz közzé, melyek szerint a veszprémi bányaszellem magas termetű és ellenségesen viszonyul az emberekhez, a borsönyi viszont fejtelten törpe, s az emberekhez való viszonya szintén negatív. (Relković 1924.) Ugyancsak a fent említett szerző ugyanezen folyóirat 1927/38. számában szereplő, *Mondagyűjtéseimből* című közlésében tornai (*Abauj-Torna* vármegye) hiedelemmondát is találhatunk. E történetben a bányaszellem megjósolta a bányászoknak, hogy el fogja önteni a bányát a víz, de mivel nyolc bányász erről nem tudott, mindnyájan odavesztek, s mivel a bányaszellem megátkozta őket, szellem képében időközönként megjelentek, egyszer tetszetős, máskor rút alakban. A másik történet selmezbányai vonatkozású, az ebben szereplő bányaszellem kincset osztogatott, azonban mivel egyszerre többen is felkeresték, megharagudott kapzsiságuk miatt, rájuk ült, s a föld megnyílt, majd a bányából lángok csaptak ki. (Relković 1927.)

Szendrey Zsigmond szintén az *Ethnographia* hasábjain *A nép élő hitvilága* című tanulmányában féloldalnyi terjedelemben foglalkozik a bányaszellem kérdésével, ő a *bányarém*, *bányapásztor*, *bányatörpe* és *birgej* elnevezéseket sorolja fel, s megjegyzi, „Ismerik Erdélytől kezdve Szatmáron, Máramaroson, a felföldön és minden bányavidéken. Általában kistermetű emberke, Borsönyben fejtelten törpe, de Veszprémben és Verespatakon óriás, a bucsumi pedig különböző állatalakban szokott megjelenni.” *Szendrey* a bányaszellemek jellemzése során leírja, hogy ezek csoportosan, családosan is előfordulnak, sőt családi életet is élnek, feleségük és gyerekeik is vannak. (Szendrey 1938.)

A *Daniel Speer* német muzsikus írónak tulajdonított *Magyar Simplicissimusban* a szerző saját élményként írja le annak történetét, hogyan találkozott a *Selmezbányán* a bányászokkal együtt a föld mélyébe leszállva a bányamanóval: „Egy darabig néztük a munkát, aztán tovább ballagtunk. Vezetőm annyit mesélt a kísértetekről, meg a hegyi, vagy szerencsehozó manókról, hogy már szinte féltem. Egy óra múlva lejutottunk a legmélyebb részekre s itt két embert (mindig párosával szokás dolgoz-

ni) láttam térden állva imádkozni. Megrettentem, mert a vezető nem üdvözölte őket, sőt ujjával és kezével hallgatásra intett engem is. Egy miatyánknyi idő múltán, mialatt megálltunk, épp mikor újból kézbe kapták a kalapácsot és vezetőm is köszöntötte őket a fentebb bemutatott módon, hát csak megpillantunk egy arasznyi magasságú emberkét, bányászleány alakjában, kézben vitt lámpással, sulyokkal és vésővel! Egy másik, ölnyire fekvő sziklához ment, majd visszatért s ily módon ötször egymás után mutatkozott. A vezetőm felkiáltott: „Szerencse fel, sulyokra vésőre!” A két ember ráfelelt: „Adja Isten!” s nagy erővel láttak neki a kapálásnak azon a helyen, ahol előbb az emberke megmutatkozott. És egy fél-ölnyi törés után szalmaszál vastagságú színezüstöt találtak a sziklában ismert módon benöve. Térdre estek, a vezetőm is, és imádkoztak. Követtem példájukat s elmondtam egy miatyánkot. Azt mondták, szerencsés ember vagyok, és az egész külön rakott kőből adtak egy akkora darabkát, amekkorát felelősség mellett lehetett. Úgy becsülték, lehet egy negyedtallér értéke. Én bizony kiadott talléromat nem sajnáltam, mivel hogy láthattam a hegyimanót, amelyről már annak előtte oly sokat hallottam.” (Turóczi-Trostler 1956, 233.)

Nemcsik Pál a borsodnádasdi bányászéletről szóló kötetében foglalkozik bányászszelbeszélésekkel, hiedelemmondákkal is. A bányamanókat, mint a bányászok munkáját akadályozó és sok bosszúságot okozó lényeket mutatja be, akik általában akadályt gördítenek a bányászok munkája elé, „elolthatják a lámpájukat megisszák a bányász ivóvizét, megeszik kenyérüket és ijesztgetik őket munka közben”, s leírja, hogy ezeket más-más néven ismerik a különböző bányákban: valahol bermakli, másutt bányatorpe, bányaszellemként ismert, másutt bányarémnek, vagy bányaléleknek nevezik. Sajátos módon, a kor kommunista ideológiai követelményeinek megfelelően értelmezi és jellemzi a bányamanókat:

„Nem véletlen jelenség az, hogy a régi bányászok azt tartották, hogy a bányaszellem éppen olyan rézsugárzós bányalámpával jár a bányában, mint a hajdani »bányakapitányok«. A tapasztalatlan, a megfélemlített, a szellemi és fizikai kizsákmányolásban részesített bányász nem véletlenül azonosította a természetfeletti hatalmak képviselőjét, a bányaszellemet a kizsákmányolást jelképező reális személlyel, a hajdani bányakapitánnyal. Mindkettőhöz való viszonyában félelem volt a leghatalmasabb érzés. Ebből a félelemből fakadt kényszerű engedelmissége is mindaddig, míg eljuthatott a felvilágosultságnak magasabb fokára, és szinte egyidőben rázta le magáról a kettős ígát, a lelki függőséget a természetfeletti lényekkel szemben és a kizsákmányolásból fakadó függőséget az uralkodó osztály képviselőivel szemben.” (Nemcsik 1961, 42.)

Az *Adalékokban* többek közt két olyan történetet közöl (ezeket mesének nevezi), amely a bányamanóval kapcsolatos. Az első, *Mese a szomjas bányatörpéről* c. szövegben bányatörpének, illetve törpének nevezi az adatközlő a lényt, aki mindig megissza a bányászok ivóvizét. A bányászok a a vízholdót vonják felelőségre, s nem akarják neki elhinni, hogy a víz csak úgy magától tűnik el. Hogy a dolog végére járjanak, meglesték, mi történik a vízzel, s ekkor látták, hogy egy szakadt ruhát viselő törpe itta meg a vizet. Nem akarták bántani, mert félték, hogy bajt hoz rájuk, ezért úgy döntöttek, hogy egy pár csizmát és egy öltöny ruhát helyeznek el a bányában a víz mellett. A törpe elvitte magával a ruhadarabokat, s ezután már soha többé nem tért vissza. (Nemcsik 1961, 43–45.)

A másik, *Mese a szegény bányászról* című történetben, a bányászon segítő lényt, aki bányászlámpával jelenik meg a bányában, „ismeretlen embernek” nevezi az adatközlő. Egyértelmű, hogy a segítő bányaszellem mondakategóriába tartozó történettel van dolgunk, mivel az „ismeretlen ember” kikötötte a szegény bányásznak, hogy a segítség fejében kéri a fizetés felét. Amikor osztzkodásra kerül sor, felmarad egy fillér. Amikor ezt a bányász ketté akarta vágni, az ismeretlen ember azt mondta neki: „Legyen a tied az egész kereset az utolsó fillérig. Nekem nincs rá szükségem, mert én a Föld méhének királya vagyok, aki millió éve uralkodik a föld mélyén.” (Nemcsik 1961, 45–47.)

A *Magyar Néprajzi Lexikon* I. kötetében szereplő bányaszellem című szerzője, Nagy Ilona szerint a német bányászok révén terjedtek el a *permonyíkokról* szóló hiedelemmondák, azonban kiemeli a szlovák és délszláv bányászok szerepét is ezek terjesztésében. Mivel több nemzetiség hiedelemvilágában is jelen volt, ennek tudhatóak be a különböző megnevezések, hiszen a jelenségre a *bányaszellem* és *permonyík* mellett a *bányapásztor*, *bányatörpe*, *bergmándli*, *bergmanli*, *berkanik*, *birgej*, *permantli*, *pertymanik* és a *pörtmandli* megnevezés is ismeretes. A fenti elnevezések zöme is a német eredetre utal. A történeti Magyarország különböző bányavidékein a bányaszellem külalakját eltérően írják le, a leggyakoribb a kis termetű szakállas törpe alakja, aki piros sapkát és ruhát visel, kezében pedig bányaszerszámokat tart. *Veszprém* megyében azonban óriásként szerepel a hiedelemmondákban, a *Börzsönyben* fejetlen, de állat alakúnak is leírják. Nagy Ilona a hiedelemmondák szövegtípusait hét csoportra osztja. Az első szerint a bányaszellem segítőként lép fel, dolgozik a szegény bányász helyett, aki megosztja vele fizetését. A második csoportba tartozó mondákban szereplő bányaszellem előre jelzi a veszélyt. A harmadik csoportot a tabumondák alkotják, ezekben a bányaszellem megbünteti a bánya szabályai ellen vétkezőket. A negyedik cso-

portba tartozó történetekben a bányász karácsonyeste eltéved, s a szellem arannyal ajándékozta meg, amely viszont azonnal eltűnik, ha a bányász hazaér. Az ötödikben a bányában tűz keletkezik, s a bányaszellemek nem engedik elvinni a bányászok ruháját. Ha mégis elviszik, akkor új tüzek keletkeznek. A hatodik csoportot alkotó mondatípusokban mindig eltűnik a víz, azonban ha új ruhát készítenek a bányaszellemeknek, azok többé nem jönnek elő, s a víz is megmarad. A legutolsó mondacsoportban a bányaszellemek felkérdkednek a kocsi. Ha a bányászok szívesen látják őket, akkor repül a kocsi. (Nagy 1977, 214.)

A *Bihari Anna* által összeállított *Magyar Hiedelemmonda Katalógusban* a *bányaszellem, bányatörpe* címszó alatt három csoportra osztja fel a hiedelemmondákat: 1. bányászokat segítő, figyelmeztető bányaszellem; 2. embereket megbüntető, megtréfáló bányatörpék; 3. rosszindulatú bányaszellem, bányarém. Az első csoportban két, a másodikban és a harmadikban pedig egy-egy *Barabás Jenő* által 1955-ben *Rudnán* gyűjtött hiedelemmonda is szerepel. (Bihari 1980.)

Dömötör Tekla A *magyar nép hiedelemvilága* című kötetében az *Óriások, törpék* cím alatt tárgyalja a bányaszellemeket is. Leírja, hogy 1950-ben *Tatabánya* és *Salgótarján* környéki kutatása során feljegyezte, hogy a helyi bányászok *pörtmandlinak* nevezték a bányaszellemet, s ugyanilyen névvel jelölték őket a *Pécs* környéki bányászok is. A jószágos bányaszellem segíti a tisztességes bányászt, s gazdag lelőhelyet mutat neki, illetve figyelmezteti a közeledő veszélyre, azonban negatív szereplőként is megjelenik, ilyenkor ijesztgeti és megbünteti őket. (Dömötör 1981.)

Paládi-Kovács Attila a gömöri bányászattal és erdei iparúzással foglalkozó könyvében – amelyben számos rudnai vonatkozású adat is szerepel – szintén említi a *permónyikot*. A kutatott területen „elhalt ember szellemének tartják, aki az adventlámpával, rossz utakra, úttalan helyekre vezette a régi bányászokat...” Az adatközlők egy része még saját élményeit mesélte el a szerzőnek, akik közül sokan hittek is létezésükben. Számos történet szólt arról, hogyan vezette őket a *permonyik* a *Sajóba*. A *Rudnához* közeli *Dernőn permónyik* volt a bányamanó neve, s a helyi hiedelem szerint ott is tévútra vezette a bányászokat. A *Rudnával* északról szomszédos szlovák *Betlér* községben *perchmániknak* nevezik őket. (Paládi-Kovács 1988.)

A *Magyar Néprajz* VII. kötetének *bányaszellem* címszavában *Pócs Éva* is említést tesz a permónyikokról. Véleménye szerint e hiedelemalakok az egykor Magyarországra telepített német bányászok révén terjedtek el a magyarok körében, de terjedésükben a szlovák bányászok közvetítő szerepe is jelentős lehetett. A bányaszellem hétféle elnevezését sorolja fel: *bányarém, bányapásztor, bányatörpe, bergmanli, pörtmandli, bir-*

gej és *permonyík*. Törpeszerű, szakállas lényeknek írja le őket, de említést tesz arról is, hogy néhány helyen óriás alakjában is megjelenik. Legtöbbször pozitív lényként tűnik fel, azonban ha vét valaki a bánya törvényei ellen, akkor azt valamilyen módon kisebb vagy nagyobb büntetéssel sújtja. Ha megjelenik, az általában a veszély közeledtét jelzi. (Pócs 1990.)

Jung Károly 1998-ban a *Néprajzi Látóhatár* című folyóiratban megjelent tanulmányában összefoglalja a bányaszellemekekkel kapcsolatos eddigi ismereteket, sorra veszi az ezzel kapcsolatos néprajzi szakirodalmat, eddig ismeretlen felvidéki és délvidéki adatokat is felsorakoztatva. A magyar néprajztudományban eddig ismert bányaszellemekekre vonatkozó legkorábbi, felvidéki adat 1714-ből származik egy jezsuita szerző, *Csiba István* tollából. *Jung Károly* tanulmányában egy eddig ismeretlen adatot tesz közzé, amelyre a *Magyar Könyvszemle* 1998/114. számában talált rá. A szóban forgó lapban szerepel egy ismertetés *Jean Baptiste Morin* (1583–1656) francia utazó eddig Magyarországon ismeretlen művéről. A nevezett utazó 1615-ben többek közt megfordult *Besztercebányán* és *Körmöcbányán* is. Az ismertetés szerzője, *Magyar László András* a következőket írja: „Morin megkérdi tőlük, szoktak-e bányadémonokat látni? Egyikük azt válaszolja: szoktak bizony: törpe, néger démont például már ő is látott, de az ijedségen kívül más baja nem esett, hiszen a démonok ideleenn csak tréfálkozni szoktak az emberekkel. Bár akadnak köztük, akik kioltják a lámpát és másképpen is gyötrik népet. Arra a kérdésre, mégis mitől tartanak a legjobban, a bányász azt válaszolja: a földrengéstől, amit ugyan nem a bányászat okoz, ám ami errefelé mégis elég gyakori.”

Jung Károly tanulmányában közli a délvidéki *Kovács Endre* által 1990-ben lejegyzett bányaszellemmel kapcsolatos történetek egyikét, amelyet a nevezett a *Fruska Gora*-hegység *Vrdnik* nevű fürdőhelyén *Leszják Mihály* nyolcvankét éves egykori bányásztól gyűjtött. Az adatközlő *bergmandlnak* nevezi a bányaszellemet, s ő maga is hisz létezésében. A történet szerint 12 éves korábban találkozott először a bányaszellemmel, aki ugyanolyan ruhát viselt, mint a többi bányász, kezében bányászlamát és bányászbotot tartott. Az egyik idősebb bányász ekkor mondta el neki részletesen, mik is azok a bányaszellemekek. Ő pozitív alakként írta le, olyan kis termetű embernek, aki figyelmezteti a bányászokat a közelgő veszélyre. Elbeszélése szerint amikor 1931-ben elárasztotta termálvíz a bányát, csak a *bergmandl* segítségével tudtak megmenekülni a bányászok. *Jung Károly* tanulmányában kiemeli *Nagy Dezső* szerepét a bányaszellemekek könyvészeti feltárásában, mivel a nevezett

szerző által publikált bibliográfiákban található a bányaszellemekekkel kapcsolatos leggazdagabb irodalom. (Jung 1998.)

A közelmúltban jelent meg *Hála József és Landgraf Ildikó szerzőpáros Magyarországi bányászmondák* című hiánypótló kötete, amelyben összegzik a magyarországi bányászmondákkal kapcsolatos eddigi kutatások eredményeit. (Hála – Landgraf 2001.) Munkájukban rendszerezték a magyarországi bányászmondákat, három nagyobb csoportra osztva őket, s az egyes csoportokat is külön alcsoportokra tagolva, részletesen jellemzik ezeket. A bányaszellemekek 6 csoportját különböztetik meg: 1. segítő bányaszellem; 2. ártó, büntető bányaszellem; 3. segítő és ártó, büntető bányaszellem; 4. bányaszellemnek hitt állatok; 5. ijesztgetés bányaszellemmel; 6. egyéb történetek a bányaszellemről. A kötetben gazdag válogatást tesznek közzé a magyarországi bányászmondákból, több bányaszellemmel kapcsolatos is szerepel köztük. A segítő, ártó, büntető bányaszellem (3.6.2.2.) kategóriában olvasható egy – a 19. szám alatt szereplő, az általam kutatott faluban, *Rudnán* –, az *MTA Néprajzi Kutató Csoportja* által szervezett kutatás alkalmával *Manga János* gyűjtéséből származó hiedelemtörténet is. (Jelenleg a budapesti *Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárában* található az EA-6530 szám alatt).

Amint fentebb már említettem, a szlovák szöveges folklórnak is szerves részét képezik a különféle bányaszellemekekről, bányamanókról szóló történetek. A továbbiakban a szlovák folklorisztika általam, ismert eredményeit tekintem át.

Pavol Dobšinský 1880-ban megjelent szokás és hiedelemgyűjteményében a hiedelemalakok között már megtalálhatjuk a bányamanót, ő azonban *lútky* néven tünteti fel őket, de megjegyzi, hogy „a selmeci vājárok *permoníkoknak* is hívják őket, népünk azonban csak »*lútky*«-nak nevezi őket.” (Dobšinský 1880, 114.) A szlovák néprajzi szakirodalomban, tudomásom szerint, ezen a néven nem szerepelnek bányamanók. A szlovák nyelv történeti szótára szerint a *lútká* cseh eredetű szó a szlovákban, és bábot, babát jelent. (Majtán 1992, 241.) Egyelőre nem világos, hogy milyen kapcsolatban lehet ez a kifejezés a bányamanó alakjával. *Dobšinský* e hiedelemalak leírásakor arra nem utal, hogy törpeszerű, alacsony lényről van-e szó, csupán az öltözetét jellemzi. Ez azonban eltér az általamostól: bányászruhát visel, de nadrágja fehér, kabátja pedig zöld, fején nem sapkát, hanem kucsmát hord, amely mellé zöld ág van beszúrva, papucsban jár, amelyet ezüst bojt díszít. Egyik kezében méceszt, a másikban aranygereblyét tart, a vállán pedig egy kalapácsot visz. Figyelemre méltó, hogy a *Dobšinský* által leírt alak nem egyedül jelenik meg a bányákban és az erdőkben, hanem mindig tizenkettedmagával. A közölt

hiedelemtörténetek *Körmöcbányáról* és környékéről, valamint a gömör megyei *Szirkről* származnak, és a segítő, ártó és büntető kategóriába sorolhatjuk őket. Azzal ellentétben, hogy *Dobšinský* szerint a bányamanók mindig tizenketten vannak, az egyik közölt történetben csupán egy jelenik meg az öreg bányásznak. (Dobšinský 1880, 114–115.)

A *Ján Mjartan* által szerkesztett, a szlovák *Žakarovce* bányásztelepülés népi kultúráját bemutató monográfia *Mária Kosová* által írott szöveges folklór fejezetben négy bányaszellemmel – *permonyíkkal* (*permoník*) – kapcsolatos hiedelemmondát is találunk. Az adatközlők ezeket a *permonyíkokat* ugyanolyan lényeknek írják le, mint a magyar szakirodalom: a kötetben szereplő első történet apró, törpeszerű szakállas lényeknek írja le, akik mécsessel a kezükben szoktak megjelenni a bányászoknak, s mutatták nekik, hogy merre található az érc. Nem mutatkoznak hosszú ideig, csupán néhány pillanatra jelennek meg mindig, hogy megmutassák a helyet. A második történet szerint a bányában tilos volt a fütyülés, ezért a *permoníkok* nagyon haragudtak. A bányászok figyelmeztetni szokták egymást, hogy ne fütyüljenek, mert akkor a *permoníkok* megharagszanak, és elviszik magukkal a kincset, eltűnik az érc. A harmadik történet leírja, hogyan néztek ki a *permoníkok*, s eszerint is ők mutatták, hogy merre található az érc. A negyedik történet szerint a *permoník* vājáröltözetben jelent meg a lovát legeltető személynek, s megmutatta, merre van az érc, de előtte figyelmeztette, hogy ne káromkodjon. (Mjartan 1956, 516-517.)

A *Szlovákiát* bemutató többkötetes monográfia *Nép* című II. kötetében a népi kultúrát prezentáló kötetben is találunk egy bányaszellemmel kapcsolatos hiedelemmondát, mely szerint a bányavidékeken ismerik ezt a hiedelemalakot, s többek közt törpének és „*piadimužíknak*” is nevezik. Alacsony, 3-4 éves gyerekekhez hasonló termetű lényeknek írják le őket, fejük azonban az öregemberekéhez hasonlít, és hosszú szakállt viselnek. A föld alatt laktak, és ásták és védték az értékes fémeket és érceket. Ugyanúgy, mint a bányászok, ők is bőrkötényt, *surcot* viseltek, az egyik kezükben kalapácsot, a másikban pedig mécseset tartottak. A közelgő szerencsétlenséget azzal jelezték a bányászoknak, hogy megjelentek előttük. (Filová–Mjartan 1975, 1029.)

A *Ján Michálek* által szerkesztett szlovák hiedelemtörténet-gyűjteményben egyetlen mondát találhatunk, amely bányaszellemekekkel kapcsolatos, azonban itt a *permoník* elnevezést nem használják. A történet szerint a helybeliek a már nem üzemelő régi bánya mellett elhaladva kora hajnalban mindig hallották a föld mélyéből az egykor ott halálukat lelt

bányászok kiáltásait: az „*Ohó, ohó*” vagy pedig a „*Čakaj, čakaj!*” („Várj, várj!”) szavakat kiabálták egymásnak, ahogyan azt haláluk előtt szokták munka közben. (Michálek 1991, 124.)

A *Szlovákiai népi kultúra enciklopédiájában* *permonyík* címszó nem található, de nem található meg a *bányaszellelem* címszó sem annak ellenére, hogy a szakirodalomban eddig ismert hiedelemmondák zöme éppen a mai *Szlovákia* területén található bányavidékekről származik. Csupán a *bányászszokások* (‘banické obyčaje’) címszóban találunk utalást a *permonyíkokra*, mégpedig a bányászfelvonulást bemutató szövegben, ahol ez az elnevezés csupán zárójelben szerepel. A leírás szerint a bányászmenet élén a kezében fából készült gytkot tartó bacsa után „*a bergmanok (permonyíkok) következnek...*” (Botík – Slavkovský 1995, I. köt. 29.)

A kutatott község, *Rudna* szomszédságában fekvő járási székhelyen, az egykori híres bányavárosban, *Rozsnyón* 2000-ben néhányan az egykori – az 1989-es rendszerváltást követően bezárt – bánya alkalmazottai közül *Bratstvo (Testvériség)* néven megalakították a *Gömöri Bányásztársaságot (Gemerský banický spolok)*. Egyik tagja 2000-ben *Bányász természet (Banická nátura)* címmel megjelentette a saját maga gyűjtött, bányászokkal kapcsolatos történeteket, amelyeket munkaviszonya idején vagy meséltek neki, vagy esetleg maga is részese volt egy-egy eseménynek. Meglepő, hogy a kötetben a bányamanó vagy a *permonyík* szó egyszer sem fordul elő, s vele kapcsolatos hiedelemtörténeteket sem találunk benne. Csupán egy olyan történet szerepel, amely sejteti, hogy a társai által megtréfált bányász azt hitte, hogy a bányaszellemekek jelentek meg, amikor lámpája kialudt és sötétben maradt a mélyben egy kis időre. Megjegyzem, hogy a kötetben szereplő történetek az ún. tudományos világnézet, a hiedelmekben való abszolút kételkedés szellemében íródtak. (Žúdel 2000.)

A rendelkezésemre álló szlovák szakirodalomban több bányaszelleme-re vonatkozó adatra nem akadtam, azonban alaposabb kutatómunka során minden bizonnyal gazdagabb anyagra bukkanhatnánk. Érdemes lenne áttekinteni a szlovák néprajzi adattárak anyagát is.

A bányaszellemekekre vonatkozó német szakirodalom a magyarral és a szlovákkal ellentétben nagyon gazdag, ennek bemutatásától most eltekintek. (Lásd rengeteg adattal és további irodalommal: Bächtold-Stäubli 1927.)

A *Manfred Blechschmidt* által szerkesztett európai bányászmondákat bemutató 1974-ben *Lipcsében* megjelent kötetben több európai országból származó hiedelemtörténet mellett számos csehországi, valamint két szlovákiai, pontosabban felvidéki vonatkozású történet is szerepel, az

egyik *Selmebányáról*, a másik pedig *Körmöcbányáról* származik. A kötetben egyetlen *Magyarországról*, *Sopronból* származó bányászmonda is olvasható, ez azonban nem a bányaszellemmel kapcsolatos, a selmebányai, illetve körmöcbányai azonban igen. Ezeket a történeteket a szerkesztő egy 1934-ben *Prágában* megjelent német nyelvű mondakötetből válogatta.

A selmebányai történetben 12 bányaszellem jelenik meg fehér ruhás lányok alakjában, akik mezítláb táncolnak az aknában. A bányászok ezt látva elhatározták, hogy 12 pár piros cipőt készíttetnek számukra. A cipőket a bánya bejáratához helyezték, azonban a bányaszellemek nem fogadták el, hanem elköltöztek egy másik járatba. Nem fogadták el a gazdag bányászok könyöradományát. Azzal, hogy máshová költöztek, egyben az érc is eltűnt arról a helyről velük együtt. (Blechschildt 1974.) A körmöcbányai hiedelemtörténetben a bányaszellem rosszindulatú, áldozatot követel az emberektől. Egy bánya elhagyott bejáratánál dolgozó ember két játszadozó gyermekének egy nyúl jelent meg, ők utána iramodtak, azonban a bánya közelében egy lyukba zuhantak. Amikor édesapjuk észrevette, hogy eltűntek a gyerekek, keresésükre indult, s alig tett néhány lépést az aknában, füst ömlött rá, melytől összeesett. A kint dolgozók segélykiáltását hallva kiszabadították, megtalálták a két gyermek holttestét is, akik a füsttől fulladtak meg. Amikor a környékbeliek tudomást szereztek az esetről, azt mondták, hogy a nyúl, amit a gyerekek üldözőbe vettek, nem igazi nyúl volt, hanem a bánya szelleme, aki így szedett áldozatokat, mivel neki mindig szüksége van áldozatokra. (Blechschildt 1974.)

A soproni bányászmonda az egyik bányalelőhely történetét mondja el, azt, hogyan tudatta a nap a juhással, hogy hol található az érc; itt azonban nem szerepel bányaszellem. (Blechschildt 1974, 30–31.)

II.

Az 1950-es években *Barabás Jenő*, *Manga János*, valamint *Boross Marietta* is lejegyzett a bányaszellemmel, *permonyíkokkal* kapcsolatos történeteket, amikor a *Szlovák és Magyar Tudományos Akadémia* által szervezett közös kutatás keretében *Rudnán* gyűjtöttek. A *Magyar Hiedelemmonda Katalógusban* azonban csupán a *Barabás Jenő* által gyűjtött négy hiedelemmondára utalnak. Mivel tudomásom szerint ezeket a történeteket a fent említett *Manga János* gyűjtéséből származó egy kivételével máig sem publikálta senki, jelen tanulmányomban közlöm ezeket. 2000–2002-ben nekem is sikerült lejegyezni permonyíkokkal kapcsolatos történeteket, ezeket szintén közzéteszem.

A helyi hiedelem szerint a permonyíkok elsősorban a bányában szoktak megjelenni a bányászoknak, de az „öregektől” úgy hallották adatközlőim, hogy látták őket az erdőben és a mezőn is, ahogyan kis lámpásaikkal világítottak. Az adatközlők kis termetű, törpeszerű alakként írták le őket, akik egyik kezükben kis lámpást, a másikban pedig kalapácsot tartanak. A ruhájuk a bányászokéhoz hasonló, fejükön gyakran piros sapkát viselnek. A legidősebbek még úgy tudják, hogy ezek a permonyíkok a bányában szerencsétlenség következtében elhunyt bányászok szellemei. *Boross Marietta* 1956-os rudnai gyűjtésében is szerepel olyan permonyíkokra vonatkozó adat, amely szintén ezt a hiedelmet támasztja alá: „a permonyíkok bányászok lelkei, akiket a bánya megölt.” (Tencs Györgyné, 64 éves, EA-6176.)

Egyik *Krasznahorkaváraljáról* származó adatközlőm elmondása szerint szülőfalujában is van egy olyan hely, ahol több bányász lelte halálát egykor, s ott bizonyos időszakonként ősszel fények jelennek meg. A helyi hagyomány szerint az ott egykor szerencsétlenség következtében életüket vesztett bányászok jönnek elő:

„Bányák ajának is hívják azokat a mezőket, ahol még régen dolgoztak az emberek a bányába, de a bánya ot beszakat. Hát én nem tudom, hogy hogy s mint vót ot ez az eset. De otan, amikor októberi litániákra mentünk a templomba, mindig fél hétkor, vagy hét óra fele gyötünk ki. Ép odalátunk, ot már csak úgy száltak azok a permonyíkok, már a nép se mert ara jární, mer a nép ara szokot Rozsnyóra jární. Ara közeleb vót, nem keletet legyöni az útra. Rövideb is vót, meg hüvöseb vót nyárba. Megáltunk, oszt ahogy kigyötünk a templomból, úgy néztük, hogy repülnek azok a lámpák. 5-6 lámpa mindig ot keringet. Oszt mindig azt monták, hogy szegények nem gyóntak, nem áldoztak, nem tudnak nyugotán piheni, azér járnak mindig ki. Míndig olyan 5-6 lámpát lántunk.” (özv. Burdiga Józsefné, saját gyűjtés, 2000.)

Rudnán a gyűjtés idején már csak a legidősebb adatközlők egy része hallott arról, hogy, hogy a *permonyíkok* a szerencsétlenül járt bányászok szellemei. Legtöbb adatközlőm ezt a hiedelmet már nem ismeri, viszont úgy tudja, hogy a *permonyíkok* kis termetű manók, törpék voltak, akik a bányában éltek, és meg szoktak néha jelenni a bányászoknak, figyelmeztetni szokták őket a bekövetkező veszélyre. Más történet szerint este az erdőn is szokták őket látni. Kezükben kis lámpást tartottak, ezzel szoktak világítani, gyakran ennek a lámpásnak a fényével vezették a bányászokat az úton. Leggyakrabban téli hónapokban, karácsony táján jelentek meg.

Az adatközlők többsége (néhány idősebb is) már nem hisz létezésükben, ők úgy tartják, hogy ezek csak kitalált alakok, a bányászok csak képzeleltek, amikor látni vélték őket. Idősebb adatközlőim nagy része úgy emlékszik, hogy gyerekkorukban a permonyíkokkal ijesztgették őket, azt mondták, ha nem viselkednek jól, elviszik őket.

„Amikor gyerekek vótunk, aval ijeszgetek, hogy ne menyünk be a bányába, mer hogy megfog a permonyík, vigyázatok, mer elvisz a permonyík. A permonyík jelezte a bajt a bányába, így mondták. Ahol megjelentek, az már azt jelentete, hogy veszély van.” (Kerekes Árpád, s. gy. 2000.)

Másik idős adatközlő is csak gyermekijesztőként hallott róla:

„Ha fényt lehetet látni a a Kőrösi dombon akor azt monták, hgy ot jár a perpónyik a lámpával, majd elvisz tégedet.” (id. Juhász Ferencné Kiss Mária, s. gy. 2001.)

A középkorú adatközlők is csupán erre emlékeznek, történeteket már nem tudnak mesélni.

Egyetlen adatközlőm hallotta úgy, hogy a *perpónyikok* elátkozott gyerekek voltak, azaz valós személyek, akiket valamilyen okból elűztek a faluból (adatközlőm szlovák származású, szülei pedig a 20. század első felében költöztek a 10 kilométernyire fekvő *Csetnek* községből).

„Azt is monták, hogy a perpónyikok elátkozot gyerekek vótak oszt elmenekültek, öszeáltak, oszt együt éltek az erdön a bányába.” (Kotrčka Margit, s. gy. 2002.)

Rekenyeújfalusi származású adatközlőm nagymamájától azt hallotta, hogy a rudnai bányában dolgozó újfalusiakat is sokszor vezették este a *permonyíkok*:

„Mindég nagyanyám is monta, hogy ezek az emberek télen is ahogy mentek gyalog, permonyíkokat emlegetek, azok vezeték az embereket. Mer akor se autó, se semi nem vót, meg oszt ahogy jártak a bányába is gyalog, a permonyíkok vezeték őket.” (Özv. Gotthardt Lászlóné, s. gy. 2000.)

A hiedelem szerint ezek a *permonyíkok* segítettek megtalálni a bányászoknak az aranyat, az ércet, és vezették őket a bányában, nehogy eltévedjenek, valamint figyelmeztették őket a közelgő veszedelemre is. Idősebb adatközlőim szerint gyerekkorukban az idősebb bányászok még nagyon sok, saját élményen alapuló történetet meséltek a *permonyíkokkal*

kapcsolatban, amelyek zöme arról szól, hogy miképpen jelentek meg nekik a bányában, hogyan jelezték a veszélyt. Ezek zömmel már feledésbe merültek, s amint már fentebb is említettem – nagyon ritka kivételtől eltekintve –, létezésükben nem hisznek.

„Azelőtt beszéltek, hogy a bányákba a permonyíkok mutaták, hogy az érc mere van. Hogy a bányászok mindig ara mentek bányászni, ahol ilyeneket látak. Én csak így halotam, mind gyerek azelőt.” (Vanyo Ferencné, s. gy. 2000.)

A következő hiedelemtörténetben láthatatlannak tarják a bányaszellemet, akit ebben az esetben az adatközlő *pertymoníkként* emleget.

„Régebben beszéltek, hogy törpék szoktak a bányába járni. Ezeket pertymoníkoknak hívták. A bányászok érezték, hogy hol lehettek, de senki sem mondta, hogy látták őket. A pertymoníkok tudták, hogy hol van a szakadás és figyelmeztették a bányászokat.” (id. Gonosz András, EA-6195.)

Manga Jánosnak az Ethnológiai Adattárban található gyűjtésében egy olyan hosszabb történetet találhatunk, amelyben egy idős bányász saját élményét meséli el, amikor is egy elhunyt bányász szelleme kísértett a bányában azon a helyen, ahol ő dolgozott. Furcsa szuszogásra lett figyelmes pihenés közben, ettől megijedt, és elfutott, azt gondolta, hogy egy korábban szerencsétlenül járt bányász szelleme lehetett, akire egykor az ő munkahelyétől néhány méterrel szakadt rá a vaskő.

„Hát amikor én pirlgeltem, akkor magam maratam ot, cimborám elment és e csepet pihentem lapátal, aztán nekem a vagonok melet szuszogot valami, mintha nagy kabátba dörzsölte a vagonyokhoz. Akor én megijetem és keztem szaladni a cimborám után az aknához. Ot lefekütem a fára, mert igen voltam megijedve. Hát aztán cimborá gyöt, mégis az mit vetem észre, hát gyerünk cimborá, megnézük. De hát nem látunk semit. Nem vetünk mink otan észre semit má. Csak engemet mint elzavarta a munkahelyről. Na de hát én tutam, hogy ot vagy 500 métere tovább egy román munkás agyonverte kő. Hát lehetsiges, hogy ő gyöt engemet megriasztani. Hát valamikor, mikor én dolgoztam a bányán, hát mikor egy csepet pihentünk, szóba került, azok a idősebek keztek úgy mesélni, hogy permonyíkok is egzisztálnak a bányán. Hát én nem is akartam elhinni, mer nem látam, de voltak olyanok, akik íszrevetek, hogy van permonyík. Hogy van neki hatása bányán mászkálni. Meg is magyaráztak, hogy olyan piros ruhágba azok szoktak járni.

De igen kicsi, például mind ahogy mongyák ilyen permonyíék. Kicsi növésű voltak azok az emberkéék, hát lehetséges, hogy az igaz vót. Én nem látam, csak halotam idősebeektől, meg hogy vót az hatása nekik akoriba. De most már aztán, mikor in bányába dolgoztam, nem vetem iszre, csak ecer, mikor muszáj volt elszaladni nekem munkahelyről. Mer az éjféltájba volt és hatása volt, hogy engemet elzavarta. Idedség rám jöt, muszáj volt elszaladni a cimborám után. De aztán, mikor már vizzakerültünk a munkahelyünkre, hát mit csináljunk most, cimborá? Gép meleg, nem fúrhatunk tovább, hát a cimborám azt monta: lefekszünk egy csöpet, pihenünk mink is, még a gép e csepet, egy szóval hidegeb lesz, mert ilyen forón nem lehet fúrni tovább. Hát én lefekütem a cimborá mögü, köhöz, deszkára, ő is meletem. De én bizony nem tutam elaludni semit, csak halgatam, vártam, nem e még fog gyöni az a pasi hozánk másocor. De nem vetem iszre már ezután semit, mer már neki az óra letelt, hát biztosan ment, ahova való vót. No, azután meg azt is halotam az időseb bányászoktól, mer még én akor fiatal bányász voltam, de mégis hozá, egy szóval szóba kerültünk aval, hogy minek azok a patkányok a bányán vannak. Mondták, hogy nem szabad agyonütöni, mer az védi minket, a bányászokat, akár az ércbányákba, akár a szénbányákba van sok patkány. Sokszor így történt, hogyha nem jó helyre van akasztva a tarisznya, fölmászik is megeszi a bányásznak az ebidet. No de semi, ha megete, megete, nem agyonütöttek őtet, mert ha történik valami szakadás, szerencsítlenség, ezek a patkányok iszrevesznek, mintha csak eszibe volna az úgy, mint minden embernek, hogy má iten kel inen szaladni, mer it szakadni fog a bányá, hát őket ugyis agyonüti, hát ugy a bányász is szerencsétlenül járna, hogy ha nem vene iszre a patkányt, hogy má fütyül, szalad, akor a bányásznak is el kel onan menekülni olyan helyről.” (Longauer József, EA-6530.)

A következő *Manga János* által gyűjtött történetben a permonyíékok megjelenésének idejét (karácsony előtt, advent idején) különösen kihangsúlyozza az adatközlő, valamint azt is, hogy valamilyen szerencsétlenség bekövetkeztét jelzik előre:

„Hát a permonyíékokat úgy tartották azelőtt az emberek, hogy ijesztgeti a bányászokat és lámpásokkal járnak, csep emberek és megjelennek a bányákba, megjelentek a mezőkön és akkor az emberek azt mondják, hogy most már nagy veszedelem lesz, mert látták a permonyíékokat. És a bányákban is vigyáznak, mert nagy

szerencsétlenségek lesznek, mert hogy permonyíkok arra jártak, arra lesz a vasköbe, hogy nagy szerencsétlenséget lesznek. Karácsony előtt jártak így ádventbe, mert karácsony előtt van ádvent és akkor úgy tartják, hogy ádventba nagy veszedelmek vannak, mindenféle a munkások közt a bányákba is, meg a favágóknál, mindenféle. És ha láták a permonyíkokat, akkor mingyá mondták, hogy már veszedelmek lesznek, mert a permonyíkok már mutatkoznak. Ezek voltak a permonyík hiedelmek. És etől félték is az emberek és hitték is az öregek.” (Tencs Györgyné szül. Barczy Julianna, EA-6530.)

„A permonyíkok kis emberek vótak és lámpással jártak. Hogy olyanok, mint a törpék, hogy olyanok vótak. Hát hogy olyan törpe ruha, olyan kis piros sapka és hogy csep férfi ruhákba vótak, olyan cseppek. Így monták. A polovnyicák láthatatlanok vótak, ezek csak elvezeték az embert, ezeket nem látta, senki. És azután, mikor mink úgy kérdeztük, hogy hát de hogy van az, hogy mink meg nem látunk meg valamit, azt mondták, hogy azok a szent misék, meg a búcsuk, meg a papok, hogy azok most már megtörik a szellem járást. Hát hogy ezért nem lát mindenki. Így mondták.” (Tencs Györgyné szül. Barczy Julianna, EA-6530.)

A szegény bányász helyett dolgozó jóságos permonyík is előfordul egy történetben, aki később megharagszik a bányászra, mivel egy idő után, amikor már meggazdagodott, már nem vitt neki ételmezt. Ezért nem dolgozott tovább helyette, de az életét is elvitte. A következő hiedelemmondát Manga János jegyezte le egy helybeli bányásztól:

„A bányákban volt sok szegény ember, aki nagy családos volt és találkozott permonyíkkal az üzembe és azt monta a permonyík néki, hogy nem leszél több szegény, csak egy zsemlét hozzáál nékem minden nap és ezel teneked nem muszáj lesz dolgozni és fel fog emelkedni a gazdagságod. Ment a szegény ember, meg is tete a permonyíknak a kívánságát, úgy, hogy ő elvite néki minden nap azt a zsemlét és dolgoztatak a permonyíkok magok, a zembernek nem keletet. Közbe, mikor a szegény ember meggazdagodot, már megunta hordani a zsemlét a permonyíkoknak a részére, iten a permonyíkok aztán eltűntek, de közbe eltűnt a bányász embernek az élete is.” (Kerekes József, EA-6530.)

A *permonyíkok* vezetni szokták az embereket a bányán kívül is lámpásaikkal, azonban nem mindig jó szándékkal. Egy ilyen tévútra vezetett személy esetét mesélte el *Manga Jánosnak* egy ötvenéves bányász:

„Franciska Mária Thán báróéknál szolgált és lakodalomba készült haza s közbe egy világosság jutot elibe, kis pislanccsal, amit nevezünk mink permonyíkoknak és ő iparkodot utána mindenüt, hogy ő haza tугyon jöni azal a világoságal és ő ment mindég a világosság után, de közel volt hozzája és ő anyira elvezte az a világosság ötet, hogy hát elkerült regel hajnalig, amit ő mindig álan-dóan rendes egyenes úton jöt, ment, mintha hogy ő csak haza ért volna. De közbe regel, kivilágosításnál ő mit vet észre, mikor ő előle eltűnt a világosság, anyit, hogy ő a szomszéd községbe, köség határába, ot találta fel magát.” (Kerekes József, EA-6530.)

Ehhez hasonló történetet mondott el a közeli *Jólésről* származó *Rudnára* férjezett bányászfeleség *Barabás Jenőnek* 1955-ben:

„Permonyíkok járnak, így adventben este, olyan kis emberkék, lámpácskával járnak, 5-6 éve is láttunk ilyeneket. Egy ember mesélte, hogy a permonyíkok ötet meghurcolták, reggel hatkor került haza, addig csak járn kellett neki mindig sárga vízbe. A bátyám a gyárba járt régebben. Egyszer késő éjszaka jött haza s kiabál a bátyám messziről (én jólési születésű vagyok) hogy a Csermosnyába vagyok. A patak mellett volt egy gödör, amit mosáshoz ástak. Ott látott egy libát, de az eltűnt. A bátyám mondta, hogy neki csak menni kellett, mindig a víz után. A permonyík vezette. Ha a kakasok megszólalnak, akkor már nincs hatalmuk. Ezek olyan kísérettek, de csak ilyenkor, decemberben járnak.” (Géczi Györgyné, EA-6195.)

Krasznahorkai származású adatközlőm szintén 2000-ben elmondott másik története szerint a *permonyíkok* az ő szülőfaluja határában is megjelentek, kísérgették este az embereket. Bár az adatközlő a *permonyíkok*-ról beszél, ebben az esetben nem bányaszellemről lehet szó, valószínűsít-hető, hogy a lidérc és a permonyík alakját összemosták:

„A Nyírjestől jártak gyalog Hozzúrétre, ot van az a kis erdő. Az a kis erdő rengeteg titkot rejt, ot rengeteg embert megöltek. Mer ezek olyan vándorok vótak, valami gombokat árult ecer valami szegény ember, megölték a pénzeért ot. A hozzúrétiek meg ot irtóztak meni, mindenki félt. Nekünk vót ot rétünk, de én magamban mindég féltem odameni takarni, még napal is, mer ot mindig mutatkozot valami. A nép, a hozzúrégi így beszélte. És ezek a permonyíkok már előveték őket, ahogy mentek a Nyírjesen, már még az erdőbe se értek, már ment utánok ez a lámpa, és ezt az én ma-

mám emlegete, mer úgye ő is hoszúrėti vót. Emlegete, hogy ecer Rozsnyón marat későig, úgyhogy besetetedet ahogy ment haza. Hát hogy hozá is hozá csatlakozot a permonyík a nyírjesi háztól már ment melete, oszt igen meg vót ijedve, de nem tuta, mit csinajon, visszafordujon, vagy mit, mer hát a gyerekek meg othon várták már őtet, mi lesz othon gyerekekel, mer hát ők is hatan vótak. Hát csak nem fog engem megölni? Mást is elkísért oszt nem bántot, majd elhagy engem is a keresztnél. És hogy elhagyta a keresztnél. Mikor a kereszthez értek már, akkor elhagyta. Nem mesze vót a Nyírjesnél, olyan kis partocska vót, ot ált a kereszt, de most már nincs ot, mer a jáerdé ledőtöte. Azelőt minden útnál vót kereszt, a faluból kivezető utak melet vót.” (Burdiga Józsefné szül. Manko Márta, saját gyűjtés, 2000.)

Rudnán és a szomszédos községben, *Rekenyeújfaluban* az idősebbek gyakran felidéznek annak a *Rekenyeújfalu* és *Rudna* szomszédóságában fekvő *Kőrösből* származó embernek a történetét, aki részegen indult hazafelé *Rekenyeújfaluból*, s mivel eltévedt, csak reggelre került haza. Az illető ugyanis eltévedésének okát nem a részegségének tudja be, hanem azzal magyarázta, hogy a permonyíkok vezették őt tévútra:

„Vót egy kőműves Kőrösből, oszt igen szerete ini. No oszt amikor végeztek a munkával, elment a kocsmába, oszt teljesen leita magát, oszt elvítete magát haza szekervel. No oszt valamin összevesztek, mer oszt a kolléga othata őt, hát oszt gyalog ment haza. No oszt igen sokára ért haza, azt monta, hogy a permonyik vite őt ide-oda, azért nem tudot hazatanálni. De milyen permonyik? Hát a pájinka! No oszt ezt sokáig emlegeték, ez még akkor vót, amikor mink is gyerekek vótunk, de később is igen sokat emlegeték, ha valaki ment át a dombon, monták, hogy ne meny ara, mer elvisz a permonyik, mind Parditka Józsit. Ez még a háború után vót.” (Pásztor Martinné, szül. Simon Erzsébet 1930-ban Kőrösből, saját gyűjtés, 2002.)

A 20. század első felében a permonyík alakja még elevenebben élt a köztudatban, a *Manga János*, valamint *Barabás Jenő* és *Boross Marietta* által lejegyzett történetek is erről tanúskodnak, valamint egy 2000-ben, egy fiatalabb adatközlőtől gyűjtött történet is ezt támasztja alá. Ebben, az 1940-es évek második feléből származó történetben egy kis növésű, bottal bicegő rokkant gyerektől ijedt meg a bányamester a bányabéjáratban, mivel messziről azt hitte, hogy permonyíkkal van dolga:

„Elemér vót ecer permonyík. Amikor még suhancok vótak, apu is járt velek kecskét legeltetni, oszt petróleumból csináltak olyan lámpát, oszt bementek a bányába. Oszt épen gyöt ki a bányamester, oszt láta, hogy valami ot szembe világít. Mer a többiek elbújtak, csak Elemér marat ot, ő meg rátámaszkodot a botyára, a lámpáska a kezébe vót, meg olyan bojtos sapka is vót rajta, úgyhogy a bányamester megijet. Oszt nem mert gyöni, mer azt hite, hogy permonyíkot lát. No oszt, gondolta, hogy úgyis ki kel gyöni, mer hát vissza hova menyen, hát elindult. Oszt amikor közeleb ért, akor láta, hogy Elemér az. No, oszt akor káromkodot mérgébe, hogy a kutyaszentségit, te vagy az Elemér, a szívbajt hozod rám!” (Pardon Miklós, s. gy. 2000.)

A közölt történetekben szereplő *permonyíkok* valamennyien kis tereműek, óriás bányaszellem, illetve állat képébe bújtt bányaszellemekekkel kapcsolatos történetek nem fordulnak elő. Egyikben sincs szó arról, hogy elöntötték volna vízzel a bányát, vagy pedig tüzet okoztak volna. A tulajdonságait illetően a bányákban előforduló *permonyíkok* inkább pozitív, jószágos alakként vannak jelen. *Barabás Jenő* 1955-ös gyűjtésében egy olyan történet szerepel, amikor a bányaszellem rosszindulatú. „A törpék nem engedik, hogy a bányászok feltörjék a bejáratot, mert ez az ő birodalmuk. Kis lapátjaikkal, talicskákkal dolgoznak, ha közbeavatkoznak az emberek, beomlás lesz.” (MOA-8316) Azok a *permonyíkok* is jót tesznek a bányászokkal, akik vezetik, illetve kísérik őket lámpásaikkal az úton, kivételt az azokban a történetekben szereplő láthatatlan *permonyíkok* jelentik, akik jelenlétét csupán világító lámpásaik jelzik, s téves útra vezetik az embereket, máshová vezetik, nem oda, ahová elindultak. Ezek a történetek azonban inkább a lidércfényekkel kapcsolatos hiedelemmondákkal mutatnak hasonlóságot.

A gyűjtőmunkám idején a helyi vasércbánya már nem működött, 1979-ben zárták be, s az 1989-es rendszerváltás óta hasonló sorsra jutott a környékbeli lakosság nagy részének munkát adó rozsnýói vasércbánya is, ahol többen dolgoztak a rudnaiak közül is. A helybeliek tehát évek óta nem jártak a bánya mélyén, s az egykor kenyerüket ott keresők száma a természetes elhalálkozás következtében egyre csökken. Így tehát egyre kevesebb az olyan adatközlő, aki esetleg saját maga által tapasztalt, a *permonyíkkal* kapcsolatos történetet mondhatna el. Megjegyzem azonban, hogy az idős egykori bányász adatközlőim sem hisznek a bányaszellem létezésében, s már nagyon kevés információval szolgálnak e lényeket illetően. A közép-korosztály, ha hallott is róluk, csupán annyit tud mon-

dani, hogy a *permonyíkokkal* ijesztgették őket szüleik és az idősebbek gyerekkorukban, ha rosszkodtak, vagy pedig az erdőre akartak menni, különösen, ha az erdőben található régi bányajaratokba akartak bemenni. Ennek ellenére, ha elvétele is, sikerült néhány hiedelemmondát gyűjteni, tehát ennek alapján feltételezhető, hogy a környékbeli településeken emlékeznek még hasonló történetekre. Ezt támasztják alá a krasznahorkaváraljai, valamint a szomszédos szlovák községből, *Rekenyeújfaluból* férjezett adatközlőm történetei is. A bányaszellem elnevezése – *permonyík* – megegyezik a szlovákoknál és a magyaroknál is, azonban hangzása alapján arra következtethetünk, hogy a magyar lakosság a szlovák bányászoktól vette át ezt az elnevezést, akik viszont az egykor idetelepült német bányászoktól vehették át a *bergmandl* kifejezést. *Rudnán* csupán a 2000-2002-ben végzett gyűjtésem idején találkoztam a *permonyíkon* kívül a *perpónyík* kifejezéssel, és a *Manga János* által feljegyzett egyik történetben a *pertymoník* alak is szerepel.

Szintén kapcsolatos a bányával az a hiedelemtörténet, amelyet a fejküli lovasról jegyeztem fel 2000-ben.

„A Csetneki patakba ot a régi bánya környékén igen sokszor láták a fehér lovon a lovast. Kísérte a legényeket a Csetneki patakba, akik gyötek Újfaluba, vagy Újfaluból, meg a bányászokat is. A fehér lón egy ember vót fej nélkül. Mindig monták, hogy ne menyetek ara a bányától, mer hogy ot van az ember a fehér lovon, a feje meg a hóna alatt van. Mer azelőt ot nem vótak még házak az új soron, ot akor csak erdőféle vót. Oszt mindig kísérte az emberek, oszt mindig aba a bányába ment be, ami ot van a Csetneki patakba feheb. Most már nincs meg a bejárat, mer már beszakat. Apám is mindig monta, hogy magunkba ne is menyünk, mer igen rosz érzés. Mindig ot járt, azt monták. Az ember a fehér lovon soha nem mondot semit, csak kísért. Úgy beszéltek, hogy igen sokan láták, meg igen félték sötétbe ara meni. Mer úgye azelőt a bányászok is gyalog jártak Újfaluból ide a bányába.” (özv. Gotthardt Lászlóné, s. gy. 2000.)

2002-ben jegyeztem fel egy rudnai, *Csetnekről* betelepült szlovák nemzetiségű szülőkötől származó adatközlőtől azt a történetet, amely szinte megegyezik (nagyon sok hasonlóságot mutat?) a *Hófehérke és a hét törpe* című mesével. A különbség csupán annyi, hogy a mesében hét törpe szerepel, az adatközlő által elmondott történetben viszont 12 perpónyík (megjegyzem, hogy *Dobšinský* szerint is mindig tizenketten jelentek meg), a mesében királylányról van szó, míg ebben a történetben „sze-

gény jánkáról”, s a lány meggyilkolására tett kísérletek is más sorrendben és módon követik egymást. Itt nem maga a mostoha próbálja meggyilkolni a lányt, hanem egy boszorkányt küld maga helyett:

„Valamikor vót egy nagyon szegény lányka. A mostohája üldözte őt mindig. Hát elment othonról egy erdőbe, oszt ot megtanálták őtet a perpónyikok, ahogy mentek a bányából haza. Ezek a perpónyikok tizenketen vótak olyan kis emberkék vótak, lámpásokal jártak a bányába mindig dolgozni. Mer olyan kis házba laktak az erdőbe. Oszt a jánka ahogy bolyongot, megtanálta ezt a házat, oszt bement. A perpónyikok maguknak mindegyik elkészítete az enivalót, ahogy mentek a bányába. Oszt amikor hazagyötek, azt mongyák, hogy ki evet az én tányéromból, ki ivot az én poharamból, ki fogta meg az én kanalamat? Oszt akkor a jánka megszólt, hogy én. Örültek a perpónyikok, mer mosot rájok, meg minden. Amikor elmentek munkába, oszt hazagyötek, mindég vót enivaló. De a mostohája azon vót, hogy elpusztítsa őt, mer valahonad megtuta, hogy ot él az erdőbe a perpónyikoknál. Oszt elküte a boszorkányt az erdőbe, hogy mérgeze meg őtet. Oszt adot a boszorkány mérgezet almát a jánkának, de az alma kiugrot a torkából, amikor a perpónyikok hazamentek, oszt felélesztették. Utána meg mérgezet fésűt küldüt a mostoha a boszorkával, azal fésülte meg a jánkát, oszt elájult, de a perpónyikok megint segítetek rajta, magához tért. Oszt harmacor meg övet vit a boszorka, azal szorította el őtet, úgylahogy oszt akkor már meghalt rendesen, nem tért magához, hiába csináltak a perpónyikok akarmit vele, nem tutak rajta segíteni. A királylegény igen szerelmes vót ebe a jánkába, oszt amikor ment az erdőbe, megtanálta őt a koporsóba. Mer a perpónyikok üvegekposót csináltak neki, hogy mindég láthasák, mindég ot vót valamelyik közülük a koporsója melet, ot vigyáztak rá, mer igen sajnálták, oszt nem akarták eltemetni a földbe, hogy mindig láthasák. Úgylahogy a királyfi ezt megtuta, oszt elment az erdőbe lovon, oszt megtanálta. Oszt elvite magával szekeren, hogy majd bebalzsamoza magának, oszt mindég fog bene gyönyörködni. De oszt a szeker ahogy rázta a koporsót, a jánka felébret, oszt megeskütek. De hogy a mostoha még akkor is üldözte egy ideig, de oszt utána már nyugotan éltek.” (Kotrčka Margit, s. gy. 2002.)

Izgalmas feladat lenne egy alapos gyűjtést végezni a környező bányásztelepüléseken, mennyire élnek még a bányaszellemekkel kapcsolatos történetek. Feltételezhetően még gyűjthető lenne a téma, s megtud-

hatnánk, milyen kép él a mai modern társadalomban a *permonyíkról*. Hogy a mai napig jelen van a permonyík alakja a környékbeliek hiedelemvilágában, azt az is bizonyítja, hogy a *Rudna* szomszédságában fekvő járási székhely, *Rozsnyó* egyik sütőipari vállalatának, a *Granum* nevű cégnek kétféle termékén, a mézeskalácsok csomagolásán egy permonyík szerepel, s a termékeknek is a permonyík nevet adták. A színes csomagoláson egy törpeszerű nevető bányamanó alakja látható, aki kezében egy kalapácsot tart, a másikban pedig a szóban forgó édességet. Ami a ruhája színét illeti, egyik darabja sem piros, a sapkája, mellénye és papucsja kék, inge, valamint nadrágja pedig sárga. A névválasztással minden bizonnyal kapcsolatba hozható az a szóhasonlóság, ami a mézeskalács szlovák nevéből ('pernik') és a jellegzetes helyi bányamanó ('permonyik') nevéből fakad. Mindenesetre tanulsággal szolgálna annak kiderítése is, vajon valóban ezért kapta-e ezt a nevet a szóbanforgó termék, kitől származik az ötlet, ő maga mit tud a *permonyíkról* stb.

Megállapítható, hogy a bányaszellemek, a *permonyíkok* egyaránt ismertek voltak mind a szlovák, mind a magyar és cigány származású lakosság körében, s felekezeti szempontból sem oszlik meg ismeretük. Azt azonban elmondhatjuk, hogy az emberek emlékezetében egyre halványulnak a velük kapcsolatos ismeretek, a legfiatalabbak közül sokan már nem is tudják, mik voltak a *permonyíkok*. Elképzelhető, hogy a már fentebb említett mézeskalács csomagolás közvetítésével bizonyos mértékben ismét bekerülnek a köztudatba. Néhány év elteltével valószínűleg erre is sikerül választ kapnunk. Jelen munkámmal az volt a szándékom, hogy újabb adalékokkal szolgáljak a bányaszellemekről szóló hiedelemtörténetek ismeretéhez.

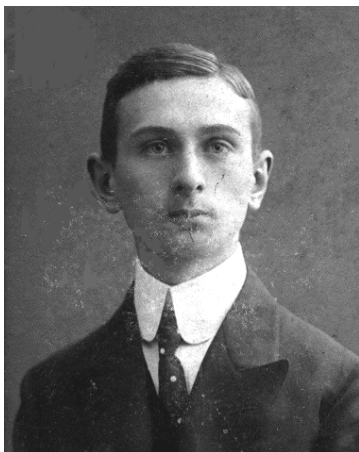
I r o d a l o m

- Barabás Jenő 1955. Vegyes néprajzi gyűjtés. Kézirat. Néprajzi Múzeum, Ethnológiai Adattár EA-6195.
- Bächtold-Stäubli, Hanns (Hrsg.) 1927. Berggeister. In: *Handvörterbuch des deutschen Aberglaubens. Berggeister*. Berlin-New York, Band 1, 1071–1083. p.
- Bihari Anna 1980. *Magyar hiedelemmonda katalógus. Előmunkáltok a Magyarság Néprajzához* 6. Budapest.
- Blebschmidt, Manfred 1974. *Die silberne Rose. Europäische Bergmannsagen*. Greifenverlag Rudolstadt. Leipzig.

- Boross Marietta 1956. Kézirat. Néprajzi Múzeum, Ethnológiai Adattár 6176.
- Botík, Ján – Slavkovský, Peter 1995. *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska*. I. köt. Bratislava, Veda.
- Dömötör Tekla 1981. *A magyar nép hiedelemvilága*. Budapest, Corvina.
- Dobšínský, Pavol 1880. *Obyčaje, povery a hry slovenské*. Turč. Sv. Martin.
- Hála József – Landgraf Ildikó 2001. *Magyarországi bányászmondák*. Rudabánya, 2001.
- Jung Károly 1998. Bányadémon és Bergmandl. (Ismeretlen fel- és délvidéki adatok a bányaszellemek kérdéséhez.) *Néprajzi Látóhatár*, VII. évf. 3-4. sz. 80-83. p.
- Majtán, Ján (red.) 1992. *Historický slovník slovenského jazyka*. II. köt. K-N. Bratislava, Veda.
- Manga János 1956. Szokásgyűjtés. Kézirat. Néprajzi Múzeum, Ethnológiai Adattár, EA-6530.
- Michálek, Ján (zost.) 1991. *Na krížnych cestách. Poverové rozprávanie ľudu*. Bratislava, Tatran.
- Mjartan, Ján (red.) 1956. *Banická dedina Žakarovce*. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Nagy Ilona 1977. Bányaszellem. In: *Magyar Néprajzi Lexikon*. I. köt. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Nemcsik Pál (összeáll.) 1961. *Bányászélet Borsodnádason*. Borsodnádasd.
- Paládi Kovács Attila 1988. *Életmód, foglalkozás, nemzetiség. Bányászat és erdei iparűzés a régi Gömörben*. Debrecen 41-42. p. /Gömör Néprajza XV./
- Pócs Éva 1990. *Néphit*. In: Dömötör Tekla (főszerk.): *Magyar Néprajz*. VII. köt. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Relković Néda 1923-1924. Néphagyománygyűjtés. *Ethnographia*, 34-35. évf. 106-109. p.
- Relković Néda 1927. Mondagyűjtéséből. *Ethnographia*, 38. évf. 126. p.
- Szendrey Zsigmond 1938. A nép élő hitvilága. *Ethnographia*, 49. évf. 257-273. p.
- Turóczi-Trostler József (szerk.) 1956. *Magyar Simplicissimus*. Budapest
- Ujváry Zoltán 2002. *Kis folklórtörténet*. V. köt. *Versényi György 1852–1918*. Debrecen, 23-24. p. /Néprajz Egyetemi Hallgatónak, 26./
- Versényi György 1890. A bányarémről. *Ethnographia*, 1. évf. 335-345. p.
- Žúdel, Ondrej 2000. *Banická nátura. Zbierka poviedok z banického prostredia*. Rožňava.

Dr. Görgő Tibor bányaeorvos-költő

VIKTOR GYULA

Kiszomborban született 1892. június 3-án, *Spergely Károly* és *Görgői Farkas Stefánia* házasságából. Az anyakönyvbe *Spergely Tibor* néven van bejegyezve.

Elemi iskoláit *Nagylakon* végezte, ahol édesapja gyógyszeráros volt, majd a szegedi piarista gimnáziumban tanult tovább. 1911-ben iratkozott be a budapesti egyetem orvostudományi karára, de felsőfokú tanulmányait megszakította az első világháború. Medikusként került a 23. gyalogezredhez, amelynél *Lembergben*, *Klodzjenkában*, *Przemyslben*

gyógyította a sebesült katonákat. Az utóbbi városban esett orosz hadifogságba, s egy *Irkutsk* melletti hadifogoly-táborba került, ahonnan megszökött. Végül is *Szimbirszkből* indult hazafelé a breszt-litovszki békekötés után.

A trianoni határok kijelölése nyomán családja földönfutóvá vált, hiszen minden vagyonukat hátrahagyva menekültek el a *Romániához* csatolt területről. Ő maga igen nehéz körülmények között tette le utolsó szigorlatait. Orvosként először a *Fehér Kereszt* gyermekkórházban dolgozott, a nagyhírű *Heim Pál* mellett. Itt ismerkedett meg *Kállai Géza* rudabányai bányaeorvosával, aki felkínálta neki az éppen üres bányaeorvos- és körorvosi állást, amit el is fogadott.

Rudabányán 1883-ban épült meg a bányatársaspéztár orvosi rendelője, 16 ágygal és egy fertőző osztállyal. A bányaeorvosi teendőket *dr. Fábry Árpád* látta el 1917-ben bekövetkezett haláláig. *Spergely* doktor 1920. március 1-én kötött szerződést a társaspéztári választmánnyal. Asszisten-

se *Szichta Hermína* lett, a szülésznői teendőket *Gábor Jánosné* látta el. Ezután lépett házasságra a még *Szegeden* megismert *Mályusz Gizellával*, s házasságukban egy fiúgyermek született, a későbbi *dr. Görgő Pál*, aki fiatalon, tragikus körülmények között halt meg, hivatása áldozataként.

A fiatal bányarvos első teendői közé sorolta a társulati kórház korszerűsítését; pl. orvosi műszereket és röntgengépet szerzett be. Néhány évi helyzettanulmányozás után elsőrendű céljának tekintette a tbc elleni küzdelmet. Ez a betegség volt akkoriban a legrettegettebb kór, amely számolatlanul szedte áldozatait a környéken. A hazai orvosok közül az elsők között vezette be az úgynevezett *tüdőtöltést*, amivel igen eredményesen gyógyított. *Lollok László* gyógyszerész barátjával olyan *Digitaliskészítményt* kísérleteztek ki, amellyel sok szívbeteg ember életét toldották meg hosszú esztendőkkel.

A harctereken végzett gyógyító tevékenységéért 1925-ben vitézzé avatták. Ekkor magyarosította nevét, de édesanyja nemesi előnevét, a *Görgő* családnevet választotta.

Már diákkorában is írogatott verseket, s ezek közül néhányat *Éta* írói álneven a *Nagylaki Hírlapban* publikált. Iskolai ünnepélyeken szavalták verseit, irodalmi pályázatot is nyert. *Endrődy Gyula* már e versek közül megzenésített egyet *Hívogat a falum...* címmel. A háború után *Rudabányán* próbálkozott újra írni, s *Aggtelek* című kis versét azonnal ki is adták. Innen kezdve egyre több műve jelent meg a különböző lapok irodalmi rovatában: a *Magyar Jövőben*, a *Pesti Hírlapban*, a *Magyarságban*, a *Felsőmagyarországban* stb. A miskolci *Lévay József Közművelődési Egyesület* tagja lett s tevékenyen vett részt a megye irodalmi életében. *Ősáldozat* című verses oratóriumát nagy sikerrel adta elő a miskolci *Vitézek szavalókórusa*, s előadóesteken mutatkozhatott be a megyei község előtt.

Első kötete *Mentsétek meg lelkeinket!* címmel 1928-ben jelent meg, s ezután szinte évenként publikált egy kötetet: *Itt hagytak engem a vártán* (1929), *Estefele, hazafele*(1930), *Dávid harca* (1931), *Higgyetek magyarok!* (1934). Első három kötetét *Kürt* írói álneven tette közzé.

1928-ban a *Pesti Hírlap* cikke így üdvözölte: „*Verseinek belső ereje éppúgy megfog, mint a szép muzsikájú, friss formaművészet, mely jelzi, hogy ritka tehetség érkezett.*”

Hajdú Béla a *Magyar Jövőben* ezt írja róla: „... *Megint egy sereg lélekbeli keletkezett vers kaleidoszkópja a váltott hangulatoknak és hangulatokból fakadó gondolatoknak. A feltört erő vergődése. Fellobbanások és leroskadások, megadások... Csatakiáltások és takarodók. Az egész kö-*

tet egy sokat veszített, kényszerű külső erőktől hamis vágányra terelt élet viharzása. Az adottságok rabszolgája kiált benne szabadulásért...”

Verseskönyveinek nagy közönségsikere, a kedvező hivatalos kritika a szerzőt is meglepte. Hiszen az eldugott kis bányatelepről *Pegazus* szárnyain lebegni akkor is ritka események közé számított. A rendkívül erős szellem és jellem azonban hordozta a bálványromboló szélvész csíráját, amelyet alig gyengített szinte állandó pesszimizmusa:

Ki kudarca vagyok,
Kinek mit vétettem?
Hogy ezt kellett érnem,
Ki ítelt felettem?

Visszaemlékezéseiben írja: nem élte a munkások gyötrelmes életét, lélekfakadóan nem tudott róluk írni, ám mélyen együtt érzett velük:

Én nem tudtam, hogy kell kévét kötni,
Nem tudtam arató öröme törni,
Imádtam a magast, imádtam a Napot,
Aratók, emberek, ne haragudjatok.

Talán utolsó kötete váltotta ki a legtöbb vitát, és tette kínossá számára az 1950-es éveket, amikor irredentizmussal vádolták. Pedig csak *Trianont* átkozta, a nagy *Magyarországot* siratta. Számára megszenvedett valóság volt a haza felaprítása, hiszen még édesanyja nagylaki sírját sem tudta meglátogatni, mert elvágta tőle a román határ.

S látok egy magasztosra ébredt
Szent szűzi orcát:
Háromszínű szivárvány alatt felragyog
Nagymagyarország!

Ezután egyre kevesebbet publikált, ám 1934-ben még egyszer fellépett. Megírta a *Zúg az erdő...* című művét, amelyhez zenét is komponált, s elküldte *Bogdán Margit* dalénekesnőnek, aki először a *Zeneművészeti Főiskolán* énekelt el óriási sikerrel. Ezután több neves énekes vette fel repertoárjába, s hamarosan az egész ország énekelt, sláger lett:

Zúg az erdő, zúg a nádas,
Üthetitek a nyomomat,
Utánam a fergeteges

Fellegekből vihar támad.
Zúg az erdő, zúg a nádas...

Ha elmegyek titőletek
A fekete éjszakába,
Egy szál piros rózsát teszek
A szeretőm ablakába.
Zúg az erdő, zúg a nádas...

Ha elmegyek, nem találtok
Sem a földön, sem az égen.
Nem hagyok én sehol nyomot,
Csak a babám bús szívében.
Zúg az erdő, zúg a nádas...

A dal népszerűsége a mai napig sem csökkent, gyakran hallható nótáesteken, a rádióban, csak éppen a szerzőjét ismerik egyre kevesebben.

Dr. Görgő Tibor a harmincas évek közepén lelki válságba került. Választania kellett a költészet és az orvosi hivatás között. Érezte, hogy képtelen mindkét területen teljesértékű lenni. Hosszas vívódás után az orvosi hivatástudat kerekedett felül, és ettől kezdve jóformán csak az íróasztalnak írt. Igen eredményesen gyógyította viszont a helyi és környékbeli lakosságot: bányászt, parasztot egyaránt. *Rudabányán*, azon kívül, hogy a középkorú emberek többségét ő segítette a világra, sokan köszönhetik életüket gondos, alapos gyógykezelésének. Alakját ma már szinte legendakör övezi.

Rudabányai körorvosi teendőitől 1958-ban, nyugdíjba vonulásakor vált meg, s hamarosan *Budapestre* költözött, ahol fia lakásában élt, 1978. szeptember 6-án bekövetkezett haláláig. Emléke sokak szívében melegen él a bányásztelepülésen. Nevét csupán a helyi *Görgő Tibor Honismereti Kör* örökítette meg. Annyit talán mégis csak megérdemelne, hogy azt az utcát, amelyben egykori lakóháza áll, róla nevezzék el. E helyen ajánlom a rudabányai önkormányzat figyelmébe a javaslatot.

Utam, ha majd végtelenbe téved
S pereg el róla a földi salak,
Egyszer, még egyszer, ha visszanézek
S mögöttem már csak foszló árny halad.
Álmok, mesék! Csak egy pillanatra
Tűnjetek fel! És csendes, halk dalokba
Szövődjék múlt, tűnő életem.

(Egyszer még, ha visszanézek.)

ESTEFELE HAZAFELE

VERSEK

ÍRTA
KÜRT

BUDAPEST, 1930

HORNÝÁNSZKY V. R.-T. M. KIR. UDV. KÖNYVNYOMDA

Görgő Tibor egyik, Kürt álnéven kiadott verseskötetének címlapja

A rudabányai Gvadányi-szobor története

VIKTOR GYULA

Rudabánya képviselőtestülete 1923. november 16-án tartotta szokásos ülését, amelyen *Kállai Géza*, a *Borsodi Bányatársulat (BBT)* igazgatója hozzászólásában indítványozta azt, hogy *gróf Gvadányi Józsefnek*, a neves lovasgenerálisnak és költőnek, aki 1725. október 16-án született *Rudabányán*, a közelgő 200. születésnapja alkalmából állíttassanak méltó emléket. Az indítványt elfogadták, és *intézőbizottságot* jelöltek ki a terv megvalósítására. E bizottság tagjai: *Kállai Géza* bányai igazgató, *Ragány Bertalan* c. esperes, szuhogyi r. k. plébános, *Spergely (Görgő) Tibor dr.* bányorvos és költő, *Kolos Jenő* körjegyző, *Eltscher Károly* főtanító, *Eltscher Ede* tanító, *Fodor Margit* tanítónő, *Farkas János* kántortanító, *Csiky Árpád* ref. kántortanító, *Dudaskó Sándor* adóügyi jegyző, *Putyer István* bírő, *Samu János*, *Vincze Lajos*, *F. Jancsurák János*, *F. Jancsurák József*, *Vincze Bertalan*, *Bartus Lajos*, *Imri József* kiszegedők. A *Borsodi Bányatársulat* tiszti kaszinója december 23-i ülésén arról döntöttek, hogy mint erkölcsi testület, néhány taggal képviseltetik magukat a bizottságban, a következő személyekkel: *Cservenke Miksa*, *Csató Pál*, *Krausz Frigyes*, *Thern Sámuel*, *Wolf Jenő*.

Ezek után az anyagiak előteremtése céljából *vigalmi bizottság* alakult, amelynek elnöke *Kolos Jenő* lett, tagjai közé pedig *Bilik (Beke) Károly*, *Forisch Gusztáv*, *Schweitzer János*, *Dudaskó Árpád*, *Wolf Jenő* és *Eltscher Károly* került.

Az intézőbizottság első ülésén, 1924. január 25-én elnökké *Kállai Gézát*, alelnökké *Kolos Jenőt*, jegyzővé *Dudaskó Sándort*, pénztárnokká *Eltscher Károlyt* választották. Ekkor döntöttek el, hogy a költő emlékére egy bronzszobor felállítása lenne célszerű.

Kállai Géza javaslatára gyűjteni kezdték *Rudabányán* és környékén az elértéktelenedett egy- és kétfilléreseket, amelyek alapanyaga bronz volt. Vagy az adományozó kedv bizonyult csekélynek, vagy kevés aprópénz volt a lakosság birtokában, de a gyűjtés nem vezetett eredményre. Ezért az intézőbizottság 1924. május 16-án adakozási kérelemmel fordult a

környék nagybirtokosaihoz. *Báró Radvánszky Kálmán* ötmillió K-t (10 q búza árát), *Polonkay András* 100 ezer K-t ajánlott fel. E sikertelen próbálkozások után a vizalmi bizottság gyűjtést indított, mulatságokat rendezett, s a bevételeket a szobor céljaira fordították. Mivel a korona szinte napról napra inflálódott, időszakonként bronzot vásároltak, s azt a *Gutmann* testvérek budapesti raktárában tárolták. *Kállai Géza* indítványára a község képviselőtestülete 1925. március 19-én 20 millió K-t, majd újabb 13 milliót ajánlott fel; ezek 65 %-t a *Borsodi Bányatársulat* fedezte, mint legfőbb adózó. A *Tiszti Kaszinó* 2,5 millió K-t, *Laufer József* gépgyáros egymillió K-t adományozott a nemes célra.

Az általános gyűjtés eredménye 1925. július 16-án a következő volt:

Rudabánya községre eső pótdadó cca.	11.550.000 K
Rudabánya községben eszközölt gyűjtés	1.500.000 K
Borsodi Bányatársulat pótdadó címén	21.450.000 K
BBT és dolgozói adományi és gyűjtései	23.056.000 K
Radvánszky Kálmán báró adománya	5.000.000 K
Rudabányai Fogyasztási Szövetkezet adománya	<u>100.000 K</u>
Összesen:	62.656.979 K

Később még a következő adományok érkeztek: *br. Ragályi Balassa Ferenc* ragályi földbirtokos 3 millió K, *Ragályi Gyula* és *Ragályi Ferenc* felsőkelecsényi földbirtokosok 1 millió K, *dr. vitéz Görgő Tibor* gyűjtése 1 millió K, *Ragány Bertalan* 200 ezer K, *Kner (Karvaly) József* kurityáni bányamérnök gyűjtése 700 ezer K, *Szuhogy* község gyűjtése 340 ezer K, *Kállai Géza* hiánypótló adománya 1 millió K.

Az intézőbizottság 1924. április 2-án a *Hősök Emlékét Megörökítő Országos Bizottsághoz* fordult a szoborpályázat kiírása érdekében. Ez a szervezet *Pásztor János* szobrászművészt bízta meg az emlékmű terveinek elkészítésével, aki pályaművét 1924. október 10-én küldte el *Rudabányára*. Ezt a bírálóbizottság azzal fogadta el, hogy a művész az alkotásért és közreműködésért 16 millió K díjazásban részesül.

A mellszobor és a relief öntését a *Galli és Vignali* öntőcég végezte 22.655.880 K-ért; a terméskő talapzatot a *Seenger-féle* kőfaragótelepen formálták, 16.700.000 K ellenében. Az előkészítés időszakában apránként 144,5 kg bronz gyűlt össze, amelyet *Laufer József* gépgyáros szállított az öntődébe.

Az emlékmű helyét *Rudabányán* lázasan keresték. Eredetileg a volt *Gvadányi-portán* szerették volna felállítani, majd az akkori *Vásártéren*. Ezeket végül elvetették, s a római katolikus templom előtti teret jelölték ki az emlékmű helyének, amelybe az egyházközség is beleegyezett, s lemondott a szobor tulajdonjogának szolgálatom útján lehető elnyeréséről.

A szoborállítás helyi manuális, fizikai munkálatait a bányauzem dolgozói végezték. Az emlékművet nyolcszögű, terméskő alapú vaskerítéssel övezték, amely a mai napig is áll.

Az avatóünnepséget 1925. augusztus 25-én tartották, összekötve a *Szent István-napi* búcsúval, s ebből az alkalmából *Borsod vármegye* törvényhatósága *Rudabányán* rendkívüli díszközgyűlést tartott *Gvadányi József* emlékére. Az ünnepségen a korabeli lapok szerint 10.000 fő vett részt, s mindmáig a község legnagyobb szabású rendezvénye maradt. A vármegye notabilitásai közül megjelent: *dr. Soldos Béla* főispán, *Zsóry György* alispán, *dr. vitéz Görgey László* vármegyei főjegyző, *dr. Fekete Bertalan* tb. főszolgabíró, *dr. Szepessy Orbán* tb. főügyész, *dr. Molnár József* alügyész, *Meskó Barna* és *Máriássy István* árvaszéki ülnökök, *Mogyoróssy Bertalan*

őzdi, *Maklári Dezső* sajozsentspéterei, *Zombory Zoltán* mezőcsáti, *Molnár Zoltán* putnoki főszolgabírák, *Lovász János* edelényi parlamenti képviselő, *Tarnay Gyula* nyugalmazott főispán stb. *Miskolc* város tanácsát és törvényhatósági bizottságát *dr. Hodobay Sándor* polgármester vezetésével a következők képviselték: *dr. Máday Lajos* aljegyző, *Bank Sándor*, a *Lévay József Közművelődési Egyesület* igazgatója, *Leszih Andor* múzeumigazgató, *Farkas István*, *Bátorffy Ferenc*, *Berzy Sándor*, *Gálffy Ignác*, *Majoros János* és *Hercz Ödön*. Az irodalmi társaságok részéről megjelent: *Császár Elemér* akadémikus, irodalomtörténész, *Markó Miklós* történétíró, *Rexa Dezső* Pest megyei főlevéltárnok; s eljött még *Palcsó Dezső* festőművész is *Budapest*ről. A hadsereg részéről jelen volt *vitéz Nagy Pál* honvéd főparancsnok, *Ludwig György* tábornok, *Somogyi Aladár*, *Tavassy Gyula*, *Józsa Dezső* ezredesek, *Gömöri Árpád* alezredes.

A *Rudabányára* érkező vendégek tíz tölgyfakoszorús, fellobogóztott díszkapun át tették meg az utat a vasútállomástól a *Gvadányi térig*; közben leventék, önkéntes tűzoltók, díszgyenruhás bányászok álltak díszőrséget. Délelőtt 11 órakor hálaadó istentiszteleten vett részt a közönség, amelyet *Ragány Bertalan* esperes *Eltscher Károly* főkántor közreműködésével celebrált. A szertartás után hatalmas lombsátorban tartották meg

a törvényhatósági bizottság díszközgyűlését. *Soldos* főispán elnöki megnyitóját után *Szentmártony Dániel* ref. lelkész mondta el emlékbeszédét.

A szobor leleplezésének ünnepségét *Csiky József* rudabányai ref. lelkész nyitotta meg, majd *Császár Elemér*, a *Magyar Tudományos Akadémia* tagja, egyetemi tanár méltatta *Gvadányi József* irodalmi munkásságát. Beszédét így fejezte: „*Fölemelem a rudabányai Gvadányi-emlékről a leplet, s a nagy magyar költőnek és nagy magyar embernek bronzba öntött képmását, Rudabánya község és a Borsodi Bányatársulat áldozatkészségének nemes megnyilvánulását átadom a községnek, hogy Gvadányi szobra századokon keresztül hirdesse a magyar szellem diadalát, az utókor háláját, a költészet dicsőségét.*”

A leleplezett szobrot először *vitéz Nagy Pál* főparancsnok koszorúzta meg a magyar honvédség nevében, majd *Hodobay Sándor*, *Császár Elemér*, *Bank Sándor* és még sokan mások helyezték el koszorúikat, virágcsokraikat a szobor talapzatán. Végül *Kállai Géza* kérte a község lakosságát, őrizze meg a szobrot időtlen időkig.

A bronz mellszobor és a talapzaton elhelyezett dombormű egyébként *Pásztor János* egyik legsikerültebb műve; ezt ő maga is többször emlegette. A művész barokk stílusban, de realista elemeket is alkalmazva mintázta meg *Gvadányi* alakját. A szobor súlya 76 kg. A talapzat elejére erősítve bronz domborművön látható a peleskei nótárius lovas alakja, amelyet a kritikusok jobb színvonalúnak tartanak a szobornál is. Közvetlenül a szobor alatt helyezte el a művész a *Gvadányi-család* kőből faragott címerét. Az ősi olasz címer: pajzsban egy szerencsefej, amelynek a szájából rózsaszál nő ki; ez később kiegészül a *Sobieski János* által adományozott lengyel fehér sassal. Alatta a felirat: GRÓF GVADÁNYI JÓZSEF 1725-1801. A talapzat hátoldalán egy másik szöveg olvasható: RUDABÁNYA NAGY FIÁNAK ÁLLÍTOTTA A KÖZSÉG LAKOSÁGA ÉS A BORSODI BÁNYATÁRSULAT IGAZGATÓSÁGA 1925.

Ezután csaknem 30 évig háborítatlan nyugalommal állt a római katolikus templom mellett a község nagy szülöttének a szobra. Egy-egy jeles alkalommal megkoszorúzták, mellette rendezték meg nemzeti ünnepeink jórészét. Az 1950-es években azonban szálka lett a község vezetőinek szemében, akik az akkori idők szellemének engedve, le akarták dönteni a „népnéyző és piszkos gróf” mellszobrát. Ezt elkerülendő, *Kecskés János* tanácsbíró és *Vincze István* tanár javaslatára áthelyezték a szobrot a régi *Vásártérre*, a műemlék református templom elé, ahol kevésbé volt „szem előtt”. Itt áll ma is; régi nyolcszögletű kerítését újabb vaskerítés övezi, néhány éve kikövezett belső térrel.

Irodalom

TÓTH Kálmán: Lezajlott Rudabányán az országos Gvadányi-ünnep. =
Miskolci Napló, 1925. aug. 22. 3-4. old.

A Gvadányi-család címere.

Helytörténeti és bányászati gyűjtemény Rudabányán*

SZABÓ GYÖRGY

1956. szeptember 3-án a VI. *Bányásznapon* megnyílt Rudabányán hazánk első bányászati-helytörténeti gyűjteménye. E kicsiny, de elsősege, valamint *Rudabánya* történetének és bányászatának gazdagsága miatt jelentős gyűjtemény s egyben kiállítás létrejöttének körülményeit, anyagát s ennek összegyűjtési módját, valamint rendezését érdemes részletesen ismertetni. Ez az ismertetés azért lesz hasznos, mert hasonló gyűjtemények összeszedésénél, rendezésénél az itt tapasztaltak és a tapasztalatokból leszűrt eredmények jól felhasználhatók.

A gyűjtemény kialakulásánál több irányból egyszerre induló kezdeményezések játszották a döntő szerepet.

Már az 1955. évi *Bányásznpra* összeállítottak a bányászati emlékeinek lelkes gyűjtői egy szerény kis kiállítást. Ebben azokat a tárgyi és írásos emlékeket (régí számszámok, néhány irat) valamint azt a kis ásványgyűjteményt állították ki, amelyet addig a bányauzem különböző irodáiban őriztek. Ez a nagy lelkesedéssel összeszedett anyag az alapja a mai gyűjteménynek is.

Ugyanekkor kezdtek a rudabányai nagyüzemi bányászat megindulása 75. évfordulójának megünneplésére tervbe vett monográfia szerkesztési és anyaggyűjtési munkálatait is. Ezek a munkák több kutató figyelmét fordították az egykor híres bányaváros középkori és újkori története és e történet írásos forrásai felé. Újra feldolgozták a megmaradt középkori és újabbkori műemlékeket is.

* A tanulmány – múzeumunk születésének legfontosabb dokumentuma – eredetileg a *Múzeumi Híradó* 1956. évi évfolyamának 151-154. oldalán jelent meg. A szerző akkor a *Magyar Nemzeti Múzeum* régésze volt. (A szerk.)

Ezzel a munkával egyidőben s vele némileg kapcsolatosan a *Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Múzeum* feladatult tűzte ki a *Rudabányán* előkerült – hazánkban szinte példátlan – középkori bányarészek megmentését, lefényképezését. A munka a *Nemzeti Múzeumban* és a miskolci *Herman Ottó Múzeumban* eddig is őrzött rudabányai középkori emlékanyagot (XIV. századi ezüst pecsétlő, bányász és kovácsszerszámok, agyagmécsesek) egészítette ki hiteles megfigyelésekkel s új leletanyaggal.

A társadalmi kezdeményezés és a tudományos érdeklődés ilyen szerencsés találkozása olyan feltételeket teremtett amelyek mérlegelésével már ez év elején a *Nemzeti Múzeum* megbízásából végzett leletmentési munkák során kialakult az a vélemény, hogy az előző évben összeállított helytörténeti gyűjteményt új anyaggyűjtéssel kell kibővíteni és szakszerű összeállítással újra kell rendezni.

Az újrendezési munkák anyagi alapfeltételeit a *Rudabányai Vasércbánya Vezetősége* biztosította. Az anyaggyűjtés és rendezés munkáira e sorok írója vállalkozott, viszonzásul azért a sok támogatásért, mellyel a bánya vezetősége a *Nemzeti Múzeum* régészeti leletmentési munkálatait segítette. A gyűjteményi létrehozó erők ismertetése után érdemes röviden végigpillantani azon, hogyan gyűlt össze az anyag.

Itt különösen nagy szerepet játszott a helyi erők segítségével, amelyet elsősorban az újkori emlékanyag összegyűjtésénél használtunk ki. Az alapot alkotó kis gyűjtemény kiegészítésére elsősorban a bányaiüzem irodáit, raktárait néztük végig anyaggyűjtés szempontjából. Ezekben a bányáról a századfordulón készített fényképeket, XIX. századi térképeket (feketési térképek) gyűjtöttünk össze. A tárgyi anyag is gyarapodott. Találtunk bányászszerszámokat, blaskákat s még egy harmincas években készült sárgaréz bányászjelvényt is, melyet régen a bányásztemetésekkor vittek a bányászmenet élén.

De a bányaiüzem irodáiból gyűjtöttünk a legújabb kor történetére vonatkozó tárgyi emlékanyagot is. Így például az üzem 1948-ban kapott „kiváló vállalat”-i vörös zászlaját, valamint élüzemi kitüntető okleveleket s ezen kívül számos fényképet.

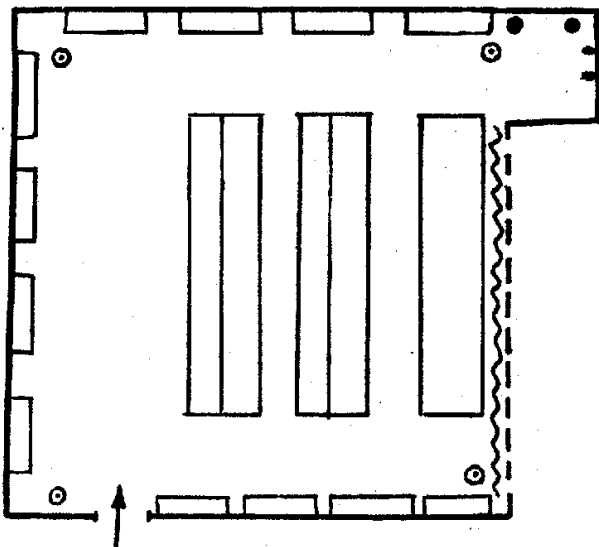
Szépen gyarapodott az írásos dokumentációs anyag is ebből a gyűjtésből. Régi munkakönyveket, cégjelzéses papírokat szedtünk össze a bánya újabbkori történetének különböző korszakaiból. Találtunk még régi üzleti leveleket, beszámolókat és jegyzőkönyveket is – bár a levéltári anyag értékesebb része már a miskolci megyei levéltárban van. Néhány nagyobb és fontos írásos dokumentumot, mint pl. a pörkölő munkásainak létszámkönyvét vagy a környék 1869-ben készült nagy térképét nagyságuk miatt nem is tudtuk kiállítani.

Nem kisebb anyag gyűlt össze a gyűjteményért lelkesedő bányászoktól, mérnököktől, régi bányászcsaládok ivadékaitól. Többen adományoztak régi bányáslámpásokat. Kaptunk régi fényképeket, valamint többfajta társépítési tagsági könyvet. Sok bányarendtartást gyűjtöttünk. A gyűjteménynek ajándékozták a középkori templom egyik mérműves ablakában talált XVII-XVIII. századi ablaküveg szemet és a templom régi padlójából egy padlótéglát. Többen ajándékoztak az ásvány és kőzetgyűjteményhez is.

A *Magyar Nemzeti Múzeum* az ezüst pecsétlő lenyomatát és fényképeit, a rudabányai műemlekekről készült fényképfelvételeket, oklevélmásolatokat és fotókópiákat adományozott a gyűjteménynek. Az év elején végzett leletmentésen talált tárgyak közül néhányat a múzeum konzerváltatott s ezeket is a gyűjtemény kapta a leletmentésen készült fényképfelvételekkel együtt.

Az így jelentősen meggyarapodott anyag számára őrzési helyet a rudabányai *Petőfi Sándor Művelődési Házban* kaptunk, ahol kiállítás formájában rendszereztük. A *Művelődési Ház* földszinti előcsarnokából nyíló helyiségben levő kiállítás szerkezete és felépítése a következő.

A nagyjából négyzet alaprajzú helyiséget az alábbiak szerint rendeztük be:

Három falán, alul szögvas tartókba erősített üvegből készítettünk 4-4 falitárlót. Független üvegfal ablaka elé üveggel fedett asztalt helyeztünk, a közepére két asztaltárlóba került az ásványtani anyag. A tárlók előtt kordon húzódik, melynek tartórúdja alul nehéz, feketére festett csillekerekekbe erősítették. A fal csontszínű, a tárlók vas alkatrészei, valamint az ajtó és ablak fehérre vannak festve. A tárlókba kiállított feliratokat, térképeket lecsiszolt, természetes színű falamez (furnír) lapokra írtuk és rajzoltuk; ugyanilyen lapokra ragasztottuk a kiállított képek, fotókópiák nagy részét is. A feliratok, rajzok és térképek színe barna.

A bejáratól balra eső négy tárlóban *Rudabánya* középkori történetét mutattuk be. Az elsőben rövid összefoglaló felirat mondja el a város középkori történetét. E felirat alatt a XIV. századi ezüst pecsétlő lenyomatát s fényképeit állítottuk ki, egy XVI. századi térképrészlettel együtt, melyen *Rudabánya* is szerepel. A tárló aljára egy, a környéken előkerült kőbalta töredékét tettük, utalva a történeti előzményekre. A második tárló középpontjában egy XVI. századi jobbagynévsort helyeztünk, melyet korabeli iparosábrázolások illusztrálnak és egészítenek ki. Ebben a tárlóban van a várost és bírát először említő XIV. századi oklevél másolata. A tárló aljára itt egy XV. századi vascsákány került. A harmadik tárlóban a XIV-XV. századi templomot és emlékeit ismertetjük. Alaprajza és fényképek mellett a tárló aljában XVII-XVIII. századi üveglak-szem és padlótegla vannak benne. A negyedik tárlóban a középkori Rudabánya ezüst és rézbányászataról megmaradt okleveles forrásokat mutattunk be a felső-magyarországi bányavárosok térképével együtt. A tárló aljában az itt talált réz, ezüst és ólomércet állítottak ki.

A négy tárló anyaga főleg írásos és fényképes dokumentáció. A ajtóval szemben fekvő fal négy tárlójában és a hozzákapcsolódó fali fülkében igen értékes XIV-XVI. századi bányászati tárgyi anyag van.

Itt az első tárlóban a fejtés középkori szerszámainak mutattuk be. Ékek és kalapácsok mellett csákányokat s a *Rudabányán* előkerült bányarészek rajzait helyeztük itt el. A tárló aljában XVIII. századi csákányt és éket különítettünk el a középkori anyagtól. A második tárló a középkori bányaszállítás tárgyi emlékeinek jutott: fateknő, falapátok, valamint eredeti fanyéllal együtt megmaradt csákányok. Használatukat XVII. századi képek magyarázzák. A harmadik tárlóban a XIV-XVI. századi bányavilágítás emlékeit gyűjtöttük össze. Cserép bányamécsesek, fáklyadarabok, szükésmécsesek vannak itt. A tárló aljában ivópohár töredéket, középkori bányarészben előkerült bőrdarabokat helyeztünk. E fal negyedik tárlójába a középkori kohászat megmaradt emlékei kerültek. XIV. századi vascipó, fűjtató csővég és salakveretek *Rudabányáról* és környékéről. A tárló al-

ján kiállított XIX. századi fektetési térkép és salakdarabok mutatják azt is, hogy az egész bányavidék salak-halmokra épült.

E fal folytatásába eső kis fülkében egy középkori aknából előkerült alig 20 cm széles falétrát, valamint támfapárt és főtefát állítottunk fel. Itt az akna falra festett gerenda szerkezetével igyekeztünk az eredeti hangulatát visszaadni.

Az ismertetett két fal tárlói felett Agricola XVI. századi munkájából kinagyított képsorozat mutatja be a középkori bányászatot, s egyben magyarázza a kiállított leletanyagot is. A képsorozaton a varázsvesszős érc-kutatástól elkezdve a fejtési, szállítási és világítási módokat láthatjuk.

A XVIII. században földműves állattenyésztő faluvá alakult *Rudabánya* történetét az ablak előtti asztalon mutatjuk be. Itt a történeti összefoglaló szövege után a falu költő szülőltének *Gvadányi Józsefnek* életét és műveit ismertettük, majd a református templom híres XVIII. századi festett famennyezetét. Az üveglapokkal befedett asztal végén a XIX. század második felének emlékeiből a bányatelkek fektetési térképeiből, első irataiból állítottunk ki néhányat, hogy a látogatót átvezessük a XIX-XX. század anyagához.

A legújabbkori történetet bemutató jobboldali falon négy tárlóban osztottuk szét az anyagot. Az első kettő a XIX. század végéről és a XX. század első feléről megmaradt emlékeket tartalmazza. Az első tárlóban a bánya történetét leíró táblához korabeli iratokat, bányarendészeti szabályzatokat, régi bányarészek fényképei állítottuk ki. Itt vannak az ezredéves kiállításon szerzett érmek és oklevelek. A második tárlóba viszont a munkásokra és szociális helyzetükre vonatkozó anyag került. Munkakönyvek, társpénztári tagkönyvek, blaskák és blaskaverőtövek mellet a bányásztelepülés látképe és XIX. századi bányászmécsesek alkotják e tárló anyagát. Itt állítottuk ki a *Rudabányáról* írott századeleji munkák néhányának fotókópiáját. A tárlóaljába barnavasérc darabot helyeztünk, jelezve, hogy e kor már elsősorban ezt bányászta. A bánya felszabadulás utáni történetét bemutató harmadik tárlóban élüzemi oklevél s vörös kitüntető zászló az uralkodó anyag. A bányában folyó gépesített munkát fényképeken mutattuk be, s e tárlóba nagyobb mennyiségben szerepelnek a *Rudabányáról* írott legújabb geológiai bányászatai munkák, újságcikkek. Ez mintegy előkészíti az utolsó, negyedik tárlót, melyben a *Rudabánya* jövőjét mutató dokumentációs anyagot igyekeztünk összegyűjteni. Az épülő dúsító mű fényképei a dúsító műszaki berendezésének vázlatos tervei és az építkezéshez készített tudományos munkák teszik ki e tárló anyagát. Aljára pátvasérc darabokat helyeztünk, jelezve, hogy a jövő erre épül.

E fal tárlói fölé – folytatva a középkori képsort – a múlt század végén s e század elején a bányáról valamint a pörkölről készített fényképeket helyeztük el.

A talán kissé hosszúra nyúlt beszámolót azért írtam meg, mert a gyűjtemény kialakulása és rendezése olyan tanulságokat szolgáltatott, amelyeket másutt is fel lehet használni.

Napjainkban számos helytörténeti gyűjtemény (helytelenül múzeumnak nevezik őket) keletkezik. Ezek létrejötte és létesítése indokolt, azonban hatásuk és munkájuk csak akkor lesz eredményes, ha a helyi erők gyűjtőkészsége és támogatása úgy párosul a tudományos rendezéssel és rendszerezéssel, ahogyan *Rudabányán* történt. Ezt csak úgy lehet elérni, ha a helyi kezdeményezők által megteremtett anyagi és tárgyi lehetőségek alapján múzeumok tudományos dolgozói végzik el a munkát. A rudabányai példa csak alátámasztotta kisvárdai, nyírbátori, nagyvázsonyi hasonló tapasztalatainkat.

A gyűjtemény jövőjéről kell még néhány szóban megemlékezni. Úgy gondolom, hogy a *Magyar Nemzeti Múzeum Adattára* által védett gyűjteménnyé kellene nyilvánítani. A védett gyűjtemény gondját elsősorban a bánya vezetősége, a művelődési otthon és a miskolci múzeum viselné. Gyarapodása biztosítva van. Már a rendezés közben adományoztak újabb tárgyakat az érdeklődők, például bányászmeccseseket. Az így összegyűlt esetleg felesleges emléktárgyból a *Magyar Nemzeti Múzeum* és a miskolci múzeum gyűjteményét is lehetne gyarapítani. De bővíthet az emléktárgy az ezutáni régészeti leletmentések eredményeiből is.

A gyűjtemény gyarapodását is szolgálhatják az anyag alapján meginduló tudományos kutatások. Az összegyűjtött anyag számos olyan kérdést vet fel, melyek feldolgozása a már nyomdában levő *Rudabánya* monográfiát is gazdagítaná. Így például a bánya egyik mérnöke a rudabányai anyagvizsgáló laboratóriumok történetét írja meg. Felvetődött a pörkölmunkások létszámkönyvének tudományos feldolgozása is.

Így jött létre a rudabányai helytörténeti gyűjtemény. Létrejöttének legfontosabb tényezője – sem mértékkel mérni, sem pontosan körülírni nem lehet – az úgy iránt érzett lelkesedés és szeretet volt, melyet néhány akadémikus és rosszindulatú hang sem tudott megzavarni. Ez a lelkesedés pedig a haza, szülőföld, munkahely szeretetéből eredt. Erre akar a gyűjtemény és a kiállítás is tanítani.

Almási Balogh Pál 1843. évi „geologiai indítványa”¹, valamint Almási Balogh Pál², Frivaldszky Imre³ és id. Schedius Lajos⁴ jelentése geológiai nevezetességek gyűjtéséről

Sajtó alá rendezte, a bevezetést és a jegyzeteket írta: TÓTH ÁLMOS

Az indítvány az *MTA Kézirattárának Katalógusai* sorozat *Széchenyi Gyűjteményében* (Budapest, 1979, *Körmendy Kinga* összeállítása) a 166/202 számon szerepel. A dokumentumhoz csatoltan megtalálhatók a hajdani opponensek, *Frivaldszky Imre* és *id. Schedius Lajos* támogató javaslati is.

Az a tény, hogy az indítvány eljutott *Széchenyihez*, jelzi: az ő támogatását is várták/kérték a benne foglaltaknak a nagy közmunkák során való

¹ A kéziratot egymástól függetlenül „fedezte fel” *Hála József és Tóth Álmos*.

² *Almási Balogh Pál* (1794-1867) orvos (*Kossuthnak és Széchenyinek* is orvosa), az MTA rendes tagja, a *Tudománytár*nak több éven keresztül szerkesztője. Természettudományi érdeklődését jelzi, hogy 1820-ban az aggteleki barlangról jelenik meg írása. A *Tudóslexikon* sem említi, hogy első magyar nyelvű általános lexikonunk, a *Közhasznú Esméreték Tára* (1831-33) természettudományi szócikkeinek egy részét ő írta (Tóth Á., 2003). Életrajzát – különböző megközelítésekben és mélységben – több mű taglalja. Legutóbb *Nagy K. (Dr. Almási Balogh Pál életútja 1794-1867. 1992)* munkásságának főleg orvostörténeti vonatkozásait emelte ki, *Hadobás S. (A szülőföld vonzásában, 2003)* pedig mint az aggteleki barlang első részletes magyar nyelvű leírásának szerzőjét méltatja.

³ *Frivaldszky Imre* (1799-1870) orvos végzettségű zoológus, botanikus, *Balkán*-kutató, az MTA tagja, a *Magyar Természettudományi Társulat* alapító tagja. Földtani képződményekhez főleg a *Magyarország kőszenei, természettani és helyirati tekintetben* c. tanulmánya köti (*A magyar tudós társaság évkönyve V. 1838-40*).

⁴ *Id. Schedius Lajos* (1768-1847): nyelvész, író, esztéta, egyetemi tanár, a *Magyar Tudományos Akadémia* tagja, a *Zeitschrift von und für Ungarn* c. folyóirat kiadója stb. Szoros baráti kapcsolatban állt *Kazinczy Ferenc*cel és *Kisfaludy Károly*lyal. Írt magyarul, németül és latinul verseket, bibliográfiai, filozófiai, esztétikai, történeti, társadalmi, földrajzi, gazdasági munkákat.

figyelembe vételéhez. Abban, hogy a dokumentum „a legnagyobb magyar” kezébe került, szerepet játszhatott az is, hogy szerzője *Széchenyi* belső köréhez tartozott.

A javaslat és mellékletei annak a több évtizedes folyamatnak a történéseit segítenek jobban megismerni, amely az egyik szálon a *Magyar Természettudományi Múzeum*, a másodikon a *Magyarhoni Földtani Társulat*, a harmadikon pedig a *Magyar Királyi Földtani Intézet*, majd nagysokára az állami geológia szervezetének megszületéséhez vezetett.

Az alábbi iratok *Almási Balogh* roppant széles érdeklődésének egy újabb – eddig föl nem tárt – szeletére világítanak rá: a geológia tudománya iránti vonzalmára. E kérdéskörrel *Tóth Álmos* már a *Tanulmányok a természettudományok, a technika és az orvoslás történetéből* c. kiadványban (2003) beszámolt *Föltáratlan földtudományi kéziratok közgyűjteményeinkben* címmel. Mindazonáltal hangsúlyozzuk, hogy e terület érdemi feldolgozása további mélyreható tanulmányokat igényel. Annyi azonban már most egyértelműen állítható, hogy *Almási Baloghot* a földtudományok hazai történetében az úttörők között kell számon tartanunk. Az eredeti szöveghez fűzött lábjegyzeteinkből is világosan kitűnik, hogy a földtannak mind a hazai, mind az európai (akkor nemzetközi) eredményeit szorosán követte, alkalmazta és hirdette.

Az alábbiakban teljes terjedelemben közölt dokumentumok eredeti helyesírását meghagytuk, a rövidítéseket szögletes zárójelben feloldottuk.

Geologiai indítvány

Korunk legnagyobb érdekű, legnagyobb szerű s felette nagy fontosságú tanulmánya, mellyben a természeti tanulmányoknak egész serege a mineralogia, botanica, zoologia, physica és chemia központosítanak, – melly egykor tanulmányok egész öszveségét új eddig nem is sejtett világban tüntetendi fel – a földtan vagy geologia⁵. Mert ez földgolyónk archivumait egymásután bontogatván fel, fölfedezéseket tesz, mellyek minden eddigi ismertetéseinket részint felforgatják, részint új alakba öntik; feltárja az őskor egymást felváltott időkoráiban élt növények és állatok világát; olvas az elmúlt időkben s következtetéseket húz a jövőre is. Ezen még igen új tudomány, melly a jelen század tudományos vizsgálódásainak fénypontja, már is olly szembeszőkő előmeneteleket tett, mellyek leg-

⁵ A geológia és a földtan megnevezés egymást helyettesítő használata érdekes módon napjainkig jellemző.

merészebb kívánatokat is túlhaladják. A pozitív tudományok ezen néhány évtizedi vizsgálódások által új világot nyertek s minden eddigi ismereteink más szint öltöttek magukra, mely egészen új lépcsőket tüntet fel az ismeret haladásra. Új nagy fontosságú v[agy] váratlan kérdések várják ezen új ismeretekben a vizsgálódót, melynek megfejtésére ellenemondhatatlan adatok kínálkoznak. Mert nem a képzelődés elevensége, nem a teoriák elméssége, hanem lett dolgok, kézzel fogható adatok⁶ azok, mellyek itt az ismeretszomj kielégítését ígérnek.

Egy illy nagy fontosságú tudomány minden tudományos műveltséget igénylő ember teljes figyelmét érdemli; amivel kevésbé kerülheti az, ki egy tudományos terület figyelmét. Azonban, fájdalom! míg a külföldi tudományos intézetek vetélkedve igyekeznek ezen tudomány előbbvitelében, s tanítószékek állítatnak fel annak előadására: honunkban semmi sem történt 's történik annak nem mondom gazdagítására, de csak megismertetésére is, holott hazánk geologiai tekintetben⁷, egy a legfontosabb tartományok közül. Csak historice ismerjük a Tiszában 's környékén találtatott mamuth-csontokat⁸, a hermanecz-völgyi, nógrádi 's poracs-völgyi csontbarlangokat⁹, és sok helyt nagy számmal találtatott ősvilági csigákat¹⁰, a sok nevezetes petrifactumokat¹¹, mellyek hazánk külön-különféle tájain találtattak, de ezek tudományos összegyűjtésére 's megvizsgálására még úgyszólván semmi¹² sem történt.

Már két évvel ezelőtt¹³ bátorkodtam figyelmeztetni a Tek[intetes] Társaságot ezen, tudományos tekintetben elsőfontosságú dologra. Mert mit várhatunk, ha sokáig késünk? Azt, hogy kincseinket, mellyek valóban meg-

⁶ Almási Balogh nagyon jól érzékeli a földtani múlt emlékei tényekre alapozódó vizsgálatának filozófiai jelentőségét is.

⁷ Magyarország kiemelt fontosságát és érdekességét a földtan vonatkozásában sok külföldi utazó (tudós és kém) hangsúlyozza, különös tekintettel az ásvány- és barlangvilág gazdagságára.

⁸ Mamutcsontokat, „elefánt tetemet” már a *Magyar Hírmondó* emleget 1781-ben. A tiszai mamutleletekről Kubinyi F. és Kovács Gy. is beszámolt.

⁹ Barlangokról már Ransanus, Csiba I., Apáczai Csere J., Teleki D. és mások is megemlékeznek a 17-18. sz.-ban.

¹⁰ Nógrád megyében „kövé vált tengeri csigák” (Közhasznú Esméreték Tára, Kubinyi F. 1846).

¹¹ Petrifactum = kővület, ősmaradvány.

¹² Többen (pl. Benkő J.) gyűjtötték ezeket, néhány helyi múzeum is volt, pl. a nagyenyedi, de állami intézkedés valóban nem történt gyűjtésük, megőrzésük érdekében.

¹³ Almási Balogh P. kéziratai között esetleg föllelhető lesz.

becsülhetetlenek, idegenek fogják előlünk elragadni 's a geologia naponkénti terjedése igen hihetővé teszi azt, hogy külföldiek fogják kikutatni legérdekesebb helyeinket 's használva hanyagságunkat, semmivel sem gondolásunkat a legszebb 's fontosabb datumoktól fosztanak¹⁴ meg bennünket. Sok történet már most is, mit majd később taglalni fogunk, ha fölébredvén álmainkból kincseinket méltatni megtanultuk. Legszebb 's legritkább ásványdarabjaink külföldi museumokat ékesítenek. A' tufnai barlangok¹⁵ legérdekesebb őszállatkoponyái honunkból kivándoroltak, mert a' hont nem, de ön becses személyöket szerető, v. annak dicsőségére nem sokat ügyelő, de ön hasznukat növelni kívánó kicsinylelkűek nem megvetetendő dolognak tartják, ha egy ily őskoponyát Leonhard¹⁶ szerint 20 Luis d'ort¹⁷, vagy egyebet kapnak. – Bár legalább honunkban maradnának a bennünket törvényszerűleg illető kincsek.

Fájdalom! azonban minden eddigi illynemű költséges ha szinte legnagyobb fontosságú javaslatok is eddig hajótörtést szenvedtek Academiánknál; mert a végszó mindig a' volt, hogy pénz nincsen. 'S ha ezt tekintetbe veszem, mostani új föllevenítésével is indítványomnak háttérben kellett volna maradnom, 's csak azon kérdés némi megfejthetésének reménye nyújt bátorságot: valjon nem volna-e lehetséges ezen igen fontos dolgot ingyen vagy legalább olcsón létesíteni? Mert így azt is szabad volna reménylenem, hogy az Academia segédeszközeinek korlátoltsága nem fogná ismét elszalasztani ezen, tudományos tekintetben első rangu ügyet.

Midőn Cuvier¹⁸, Franciaország dicsősége, a' nemzeti institutum első nyilvános ülésén 1795-ben egy értekezést olvasott fel az ásvány-elefántok nemeiről az élő nemekhez hasonlítva, 's midőn egyszersmind ezen értekezés által a legnagyobb fölfedezések pályája nyílt meg, mellyek századunkban a' természethistoriába tétettek, maga sem tudva, mint később mondá, hogy lábai olly földet taposnak, melly a' legrendkívülbb állatcsont-maradványokkal teljes mindazok között, mellyeket eddig látott. 'S valóban a' vastagbőrűek (pachydermusok) két igen különös fáját a' pa-

¹⁴ E gondolatot fogalmazza meg Kubinyi F. is 1847-ben.

¹⁵ A tufnai csontbarlangokról 1846-ban számol be [Almási] Balogh Pál.

¹⁶ Feltehetően Leonhard Karl német geognosta, a heidelbergi egyetem tanára.

¹⁷ Lajos aranyat.

¹⁸ Cuvier (1769-1832): az állatrendszertan tudományos megalapozója, az őslénytan atyja. A 19. század elején magyarországi barlangi állatok csontjait is vizsgálja. Az 1840-es években már nyelvünkre fordított könyvei is jelen voltak a magyar tudományosságban. Almási Balogh Cuvier nagy tisztelője, másutt is többször hivatkozik rá.

lacothermiumot és anoplotheriumot Cuvier Páris¹⁹ környékén találta fel. A párisi medence, vagy is azon tájék, mellynek közepében fekszik a' francia főváros, egykor tenger által volt fedve 's Constant Grevost²⁰ geologia' professor szerint két ízben, mint különféle üledékekből láthatni. Ezen üledékek számtalan ősvilági állatsontokat rejtenek magokban, mellyek a párisi geologusokat folyvást foglalkoztatják. Azonban legtöbb ősszállati csontok fedeztetek föl a Páristól nem messze levő Montmartre-i gipsz kőbányában, mellyeket Cuvier a' legnagyobb pontossággal határozott meg, 's remek munkájában az „ásvány-csontokról” bő elméletekkel kisérvé adott ki.

Páris környékének ezen igen rövid vázolata Pest' környéke iránt éberszti föl figyelmünket. Pestnek ugyan is, némi tekintetben hasonló²¹ környéke van Páriséhoz; mert azon fölüli is, mellyen Pest fekszik, egykor tenger által volt fedve, 's a' mennyiben némely vizsgálódásokból tudjuk, a' roppant homokréteg alatt, mellyen városunk fekszik, agyag fekvet van. Hogy a homokrétegben nagy számú tengeri kagylók és csigák maradványai²² rejlenek, arról kiki könnyen meggyőződhetik. A homokréteg alatti fekvetekben minémű állatmaradványok rejteznek? azt későbbi tapasztalásaink mutatják meg.

Mi azonban figyelmünket kitünőleg igényli az, hogy közel városunkhoz nekünk is van egy kis Montmartre-iünk, az úgy nevezett Steinbruch²³, melly tele van tengeri állatmaradványokkal, mellyekre mind eddig igen kevés figyelem volt, 's először is ezen bányára az, melly iránt különösen

¹⁹ Cuvier a Páris környéki bányákat, földtani képződményeket Brogniart bányamérnök társaságában utazta be.

²⁰ Nem sikerült azonosítani. A *Geologists and the history of geology. An International Bibliography from the origins to 1978* by William A. S. Sarjeant (Arno Press, New York, 1980) ilyen nevet nem ismer. Említ viszont e korban (1819-1887) egyetlen Constantinként egy C. Grewingk nevű geológust, a dorpai (majd Jurjev, Livóna, ma Tartu, Észtország) egyetem ásványtan professzorát, aki fiatal geológusként 1824-25-ben járt Bécsben, Pozsonyban és Egerben (!), és levelezőtársai között volt homeopata orvos is. Almási Balogh ezidőben német nyelvterületen utazgatott, elvileg találkozhatott vele ott is, de itthon is, ám húsz év alatt a neve emlékezetében eltorzulhatott.

²¹ Almási Balogh földtani analógia-keresése figyelemre méltó.

²² Ősmaradványok valóban kerültek elő a korabeli munkálatok során.

²³ A szerző minden bizonnyal a mai Kőbányára utal (az „eredeti” [Kaiser-Steinbruch = Császár Kőbánya] a Fertő-tó mellett volt), amelynek mediterrán korú kőzetéből (*Lajta-mészkö*) rengeteg ősmaradvány került elő. A földtani analógia itt tökéletes.

óhajtánám az Academia figyelmét fölgerjeszteni. Ezen kőbánya a város tulajdona (*Latonia civitatis*²⁴). Noha Pest városa még mind eddig nem érkezett a tudományokért valamit tenni 's mult évben semmit sem tudott róla, hogy keblében a' magyar természetvizsgálók kétszer gyűltek²⁵ össze; reményleni lehet mindazonáltal, hogy azon liberalis fogadtatás, mellyben őket a mult nyáron²⁶ részeltette a besztercebányai városi tanács, nagyobb figyelemre ébreszti a pesti magistratust is, a' tudományok, mint minden *civilisatio* mulhatatlan alapja iránt. Ha tehát a magy[ar] tud[ós] társaság a' pest városi tanácsot megkérné, hogy ezután minden olly kőbányában található követ, mellyekben állatmaradványok vannak, a' város házához vitessenek; ha a' város erre egy-egy kis jutalommal serkentené a' munkásokat, nekem teljes reményem van, hogy Pest városa' tanácsa szíves volna kérésünket teljesíteni a' tudomány érdekében 's így megvetni egy Pest környéki geológiai múzeum²⁷ alapját. Az Academia részéről csak az volna megkívánható, hogy minden negyedévben legalább küldetnének ki a társaság tagjai közül ketten, kik a' kőbányai ásásokat²⁸, az ott kifejlő fekveteket, az állatmaradványok kifejlésének rendjét szoros figyelem alá vegyék, a tudós társaságot arról tudósítsák 's előforduló nevezetesebb körülményekre figyelmeztessék. Természetesen, hogy ha illy alkalommal egy pár forintocskával ellátva a munkások v. felügyelők' buzdítására a' talán előforduló nevezetesebb fekvetek' célirányos kifejtésére még több eredményt lehetne reményleni.

Második forrást tennék a' pest városában 's környékén ásott kutak 's kútnemű mélyebb ásások. Már a Pest' városa alatt fekvő roppant homokréteg is sok, nagy figyelmet érdemlő állatmaradványokat rejt keblében, s reményleni lehet, hogy ezen réteg alatt, ha az tám egykor valahol keresztül ásatnék, még nevezetesebbeket lehetne fölfedezni. A' párisi homokréteg néhol 150 lányi vastagságú 's tele van tengeri héjas-állatok maradványaival. A' homok-fekvet alatt gipsz, márga és mészkő fekvetek

²⁴ *Latonia civitatis* = a város kőbányája. (A *latonia* a latin *lautumiae* = kőbánya szónak torzult változata.)

²⁵ A *Magyar Orvosok és Természetvizsgálók* 1841. évi pesti gyűléséről van szó. A *tavaly* szó azt jelezheti, hogy a szöveg 1842-ben íródott, az *Akadémiához* 1843-ban kerülhetett, vagy akkor iktatták.

²⁶ A *Magyar orvosok és természetvizsgálók* 1842. évi, besztercebányai gyűléséről van szó.

²⁷ Pest környéki geológiai múzeum a mai napig sincs, a *Magyar Nemzeti Múzeum* viszont 1803 óta gyűjti a leleteket.

²⁸ Itt az *ásás* szó bányászati tevékenységet jelöl. A bányák figyelésének feladatát az 1869-ben alapított *Királyi Magyar Földtani Intézet* végzi később.

vannak. Ezen agyaggal és meszes márgával vegyes gipsz fekvet²⁹ Párisnál 170 és több lábnyi vastagságú, 's ezen fekvetben fedeztetnek föl, mint már föntebb is említém, a' legnevezetesebb állatmaradványok. De sokszor a' homokban is már érdekes fölfedezések tétetnek. A' városi tanácsház építésénél, 1839-ben 1.7 lábnyi mélységben, egy ohinoceras fél karcsonjtja ásatott ki a sárga homokból, melly nagyobb volt a Cuvier által leírottnál. De máskor nagyobb mélységben földöztetnek föl az állatcsontok. A' mendip halmokban³⁰, Banwell mellett 1824-ben 120 lábnyi mélységben fedeztetett föl egy barlang³¹, tele négylábú állatok' csontjival. Ezek mutatják, mi nagy fontosságúak a' kútásások.

Ennélfogva az volna az alázatos véleményem, hogy összekötve az előbbi tárgygyal – a kőbányával, tétetnék a' városi tanács, a' honi tudomány érdekében, figyelmessége arra, hogy ott, a' hol a városi tisztesség' tudomásával kútak, mély árkok, csatornák ásatnak, figyelem fordítassék arra, hogy a' netalán található állati maradványok, a' tudatlan és semmire nem ügyelő munkások által el ne hányassanak. Ha városi tanács az ügyet biztosainak szivökre kötné, vagy talán, siker esetében, valami általunk is adandó kis jutalomkával is serkentené, bizonyosan némi eredményekre juthatnánk. Annyi már p[éldának] o[káért] bizonyos, hogy a' Ferencz város alatti homok-kőrétegekben sok tengeri állatmaradványok vannak, mint ezt a Robicsek³² úr' kertjében két évvel ezelőtt ásatott kútból általam bemutatott³³ érdekes darabok bizonyítják. Ha már az Academia, ilyen esetben, két tagját kiküldené v[agy] pár forinttal ellátná, az ásások' czélszerű igazgatására az érdekes eredmények el nem maradnának.

Pest' városa medenczéjének ismeretében érdekes volna az új híd végett történt fúrások³⁴ és vizsgálatok tudása is; ha tehát azok' eredményét a' méltóságos másod elnök az Academia számára megszerezné, az igen fontos volna a' geologiai adatok' megkezdésére, összekötve az Orczy-

²⁹ Ezek eocén korúak.

³⁰ Mendip Hills, Somerset, Nagy-Britannia, mészkővidék sok barlanggal.

³¹ Nem sikerült azonosítani.

³² Nem sikerült azonosítani. Talán köze van Robicsek Ferenchez, aki a Pallas nagy lexikona egyik szócikk-írója.

³³ Feltehetően akadémiai bemutatásról van szó.

³⁴ A híd alapozását megelőző fúrásokról van szó.

családház³⁵ udvarában néhány évvel ezelőtt történt száz ölnyi fúrás eredményével.

A' budai hegyek is érdekes adatokat nyújthatnának. Bizonyítják azt az ott talált³⁶ figyelmet érdemlő ásványdarabok 's kővületek. Ha az Academia nyáron egy pár tagját meg-bízná 's néhány forinttal ellátná, hogy ott, hol talán valami remény mutatkoznék, ásások is tétetnének, lassanként mindig szaporítani lehetne a geológiai dokumentumok számát.

Mindenesetre igen célirányosnak tartanám a' Buda városi magistrátust is olly módon megkeresni, mind a pestit, 's bennök a honi tudomány iránt érdeket gerjeszteni. Mert hatóságok figyelme nélkül geológiai tekintetben nagy eredményhez jutni csaknem lehetetlen.

Pest városa' szomszédságában van még egy hely, melly teljes figyelmünket érdemli. Az ugynevezett Angyalmezőben³⁷ – Engelsfelve – nagy turfa³⁸-fekvet van, mellynek azonban még csak felső héja van feltárva. A' még mindig rejtélyes eredetű turfa ugyan az özönvíz ötödik tagja; de azért nemkevésbé érdekes mind geológiai, mind régiség- v[agy] történet-tudományi tekintetben. Angliában sok nevezetes római és phoeniciai régiségek, különféle fegyverek, pénzek, házi eszközök, gyűrűk 's egyéb nevezetes régiségek, nagy régiséget mutató csónakok, századok előtt eltemetett, de szembeszökő épségben megmaradt emberi holttestek találtak a' turfában, sokszor 15, sőt 40 lábnyi mélységben. De már magában is nevezetes ezen kiholt növény-világ vizsgálata. A' turfában sokszor nagy fatörzsökök találtak, mellyek sokszor mind vízirányosan 's bizonyos világrész felé irányozva fekszenek; de a legtöbb esetben csak növény-maradványokból áll az. Mivel Pest városa' medenczéjét egykor tenger földé, a' turfában pedig a legszorosb vizsgálatok szerint tenger maradványai nem találtak; világos, hogy az azt képező növények nem az özönvíz által³⁹ lettek semmivé. Igen érdekes volna tehát tudni: micsoda terjedelme 's mélysége van az angyalmezei turfának, micsoda fekveten áll, 's az állati és növényi élet micsoda maradványaival bír? mert, noha a' turfa általában véve szegény az állati maradványokban, de benne mégis sokszor érdekes illynemű darabok találtak. Czethal-csontok, kü-

³⁵ Minden bizonnyal a hajdani báró Orczy-kertről van szó, amely 1830 után a katonai akadémia tulajdona. Egykor üvegházak, szökőkutak voltak itt, a fúrás nyilván a vízellátás érdekében mélyült.

³⁶ Ezekről később számos tanulmány jelent meg.

³⁷ Ma Angyalföld.

³⁸ Tőzeg s kapcsolódó üledékek.

³⁹ Világos, természettudományi alapokon nyugvó okfejtés.

lönfélék szarvasok, tarándok, ökrök, sertések, bölények, kásztorok, lovak, teknősbékák állati maradványai sokszor találtak a turfában. A' turfában talált legérdekesebb állati maradványok egyike az óriási szarvas (cervus euryceros) csontjai. Ezen állat maradványai leggyakrabban találtak Irlandban, hol egy kertben történetesen harmincz ilyen állat' csontjait ásták ki, homnan az irlandi jávorszarvasnak is nevezetik. De gróf Sternberg Gáspár⁴⁰, az „ősvilági flóra” híres írója, meg-mutatta: hogy az óriási szarvas, melly ingoványos helyeken szokott lakni, Magyarországban az előtt gyakran, de a 14ik századtól fogva nem találtak. A' prágai museumban van egy szarvas-szarv, hiteles bizonyítvánnyal, hogy az 1566. midőn a' császár Győr mellett táborba szállott, másfél embernyi mélységre találtak egy sátor előtti kútásáskor. A' bécsi császári kabinetben is van két ilyen szarvas-szarv, mellyeknek egyike a' Dunából huzatott ki, nem messze a' vas-kapunál. Ezt csak azért hozám fel, hogy a' turfa geologiai tekintetben, 's éppen itt a' pesti homoktengerben a' figyelmet igen megérdemli, 's ha az Angyalmező' mostani birtokosa az Academia által megkéretnék: tudományos vizsgálódásaimat hihetőleg szíves lenne elősegíteni. Igen hihető, hogy néhány lábnyi mélységben ezen pesti turfában egy vagy más tekintetben nevezetes dolgokra lehetne akadni.

De az Academia figyelmét nem csak Pest' környékére, hanem az egész ország is óhajtánám kiterjeszteni. Azonban, fájdalom! kénytelen vagyok itt is csak olly módokra szorítkozni, mellyek vagy semmi vagy kevés költségbe kerülnek.

Figyelmünket legelőször is az ősvilági növényország igényli. Az ősvilági növénymaradványainak legnagyobb része kőszénfekvetekben találtak, mellyek maguk is növényeredetűek. De találtak a kőszénfekvetek némely nemeiben halak és kagylók maradványai is. Hazánk roppant kőszénfekvetekkel bővelkedik, mellyeket már egyrészt a' gőzhajózás kivont setét helyzetökből. De tudományos tekintetből igen kevés gond volt azokra, holott geologiai fontosságuk felette nagy. Statisticusaink, geographusaink hiányos adatokat közölnek. Professor Rummy⁴¹ szedte eddig legteljesebben össze, tudomra a' helyeket, hol honunkban kőszén találtak 's ő 28 v[ár]megyét nevez meg. Ha tehát a tud[ós] társaság a' nevezetesebb kőszénbányák' tulajdonosait barátságosan felszólítaná: hogy a birtokukban lévő kőszén' minden neméből mutatványokat küldenének, hogy a'

⁴⁰ Nyilván G. M Sternbergre (1761-1833) gondol, akinek főműve (Flora der vorwelt) 1820-1832 között Prágában jelent meg.

⁴¹ Rummy Károly György (1780-1847) gazdasági író.

kőszénfekvetek' terjedelmét, mineműségét, egyszóval a kőszén-bányák' természethistoriai, történeti és statistikai leírását velünk közlenék, hogy további kőszénfekvetekben található növényi és állati maradványokat társaságunknak beküldenek; alig lehet hinni, hogy kérése eredmény nélkül maradna. Csak egyet említék a' kőszénbirtokosok közül, Brumer⁴² urat, ki itt Pesten lakik 's ki a tokodi⁴³ kőszén-bányáiból 400,000 mázsa kőszén ad el évenként. De nevezetesen a' pécsi⁴⁴, oraviczi⁴⁵ 's több más kőszénbányák is, mellyek' tudományos kincseit meg lehetne az említett módon nyerni úgy, hogy az Academia által talán csak a' vitelbér volna fizetendő. Mindenesetre fölötte kívánandó volna, hogy honunk' kőszénfekvetei tudományosan megismertessenek.

Mi illeti az őszállati maradványokat, ezeknek következő nemeihez lehetne a' kitűzött feltételek alatt jutnunk. 1.) vastagbőrűek (pachydermusok) némelly nemeihez, különösen mammuth és mastodon-maradványokhoz. Mammuth csontokat (Elephas mammutheus) majd minden országban lehet találni a diluviumban más állatcsontokkal vegyítve, de legtöbbet Sibiériában. A' Mastodonok mocsáros tájakon 's folyóvizek' partjain laktak, 's mint Cuvier fogaik minőségéből következteti, növényekkel éltek. Mastodoncsontok szinte találtak mind Európában, mind Ázsa és Amerikában, de legtöbb Északamerikában, hol az Ohio partjának némelly helyein kifogyhatatlan találforrásai vannak a mastodonoknak és a mammothoknak. Mi nagybecsűek ezen maradványok, már eléggé bizonyítja, hogy nem rég egy szép mastodon-koponya, melly Ohióból Londonba hozatott, a' brit museum által 174 font sterlingen vétetett meg. Tudjuk mindannyian, hogy különösen a Tisza' partjain 's magában a Tisza' medrében⁴⁶ is tömérdek mammoth és mastodoncsont találtak. Egy kis utánanézés 's célirányos intézkedés; itt becsületérés felgerjesztése, amott egy kis jutalomigérés által, én azt hiszem, igen érdekes gyűjteményhez juthatnánk, mellyben a szolnoki gyógyszeráros a társaságnak⁴⁷ nagy hasznára lehetne. Egy kis kezdet már egyébként meg van téve Academiánknál.

⁴² Eddig nem sikerült azonosítani.

⁴³ A tokodi területen 1830-ban nyitották meg a József, Ignác és a Borbála tárókat.

⁴⁴ Ekkor már termelt a vasasi bánya, amelynek fő fogyasztója a Széchenyi által is segített Első Dunagőzhajózási Társaság volt.

⁴⁵ A krassó-szörényi kőszénbányászat az 1780-as években kezdődött, 1820 táján már a kőszén kocszosítása is folyt.

⁴⁶ Valóban nagyszámú mamutlelet került elő a Tisza medréből.

⁴⁷ Itt valószínűleg arra utal, hogy a mamut- s egyéb csontok porából „gyógyszert” készítettek hajdan.

2.) Több más állatmaradványokhoz, melyek különösen mész, márga és gipszkő fekvetekben találtak. Az Academia figyelmét hát olly helyekre kell ohajtanám irányozni, hol mész, gipsz és kőbányák találtak, hogy ezek' tulajdonosaival természettudományi tekintetben czélszerűleg intézkedhessék. Az agyagpala és homokkő fekvetekben is sok állat, de különösen növényi maradványok találtak. Hazánk igen sok helyein történnek ásások az agyagpala és homokkő fekvetekben, melyek hát teljes figyelmét igénylik az Academiának. Természetesen, hogy ott, hol valami mutatkoznék, czélirányos felügyelése kívántatnék vagy egy academia tagnak, vagy az Academia érdekébe vont egyednek, millyet a' most meglehetősen feléledt tudomány-szereteténel fogva találni nem volna olly nehéz.

A poracsvölgyi csontbarlang végett Szepes vmegyében, mellyel bennünket dr. Frivaldszky tagtársunk ismertetett meg, annak tulajdonosával kellene értekezni, v azt az Academia részére megnyerni.

3.) Barlangi csontokhoz. E tekintetben ugyan már mások tetemesen megelőzték az Academiát úgy, hogy nevezetesen a' tufnai csontbarlangokban lábszárcsontokat 's legfőlebb lapoczkacsontokat könnyen találni ugyan, de koponyákat épen nem; azonban igen lehető, hogy további ásások még jutalmasak lehetnek. Ennélfogva azt hiszem, hogy a' tudós Társaság, melly ugyis a beszercebányai tudós gyűlésre követeket küldött, megtenné tudomány és hazafiság érdekében azon nemes városi tanácsot, gyűjtetné az említett barlangokban ezután találtatandó csontokat az Academia számára, kérésének sikere lenne. Természetes dolog azonban, hogy a' legnagyobb sikert csak úgy lehetne várni, ha egy vagy két társaság által e' czélra odaküldött tag a városi tanács engedelmével ezen nevezetes barlangokban czélirányos ásásokat tétetne.

A' Tata mellett⁴⁸, még kevésbé ismert 's tán még ki nem kutatott csont-barlang gazdag eredményeket ígérne, ha az Academia a' mások általi megelőztetést elkerülné.

Van Nógrád v[ár]mgyében⁴⁹ is egy csontbarlang, de a' mellyről közlebbi tudomásom, szegény literaturánknál fogva nincsen, de a' melly, mint hallom, igen nagy figyelmet érdemel.

Mit előre kellett volna tennem, azt hátra hagytam – s ez hazánk mineralogiai és geognosiai gazdagsága. Ha a' m[agyar] tudós Társaság nyájasan és lelkesen a' tudomány érdekében felszólítaná a' honi bányászati hivatalokat, gyűjtenének v[agy] küldenének Academiánk számára, min-

⁴⁸ Nyilván a Szelim-barlangról van szó.

⁴⁹ Talán a nagyszáli, naszályi rög barlangjairól, üregeiről van szó.

den körükben előforduló mineralogiai, geognostikai és geológiai darabokból mutatókat, mellyekben úgy is olly nagy bővességben vannak, nem lehet hinni, hogy a' magyar Academia kérését ne szíveskednének betölteni, annyival inkább, mivel már a bécsi 'és egyéb, ránk nézve idegen museumokat feleslegesen ellátták.

Általában csak a törvényhatóságok 's tisztviselőségek érdeükbe vonása által remélhetjük, hogy igyekezetünk a természeti tudományok mezején sikerrel koronáztassanak.

Még egy dolgot kell megemlítenem, mellytől geológiai tekintetben sokat várhatunk. Ha egykor honunkban a' vasutak sikerülhetnének, az Academia érdekében állna a' vasutak igazgatóságait megkérni, hogy a szükséges ásásoknál minden bizonynyal előforduló természeti tárgyakra szívesek lennének felügyelni v[agy] azokat az Academia számára meggyűjteni.

Azonban, Tekintetes Társaság! ha még olly gazdag geológiai gyűjteményre tehetnénk is szert, kevés volna a' tudományos eredmény, ha azokat pontosan meghatározni képesek nem lennének. Honunkban a geologia nagyrészt csak nevével ismeretes; az egyetemen⁵⁰ csak alapelvei sem taníthatnak ezen dicső tudománynak. Ha ki magának abból ismereteket szerzett, azt csak maga szorgalma által szerezte. Elmúlhatatlan szükség hát végre, hogy addig is, meg talán valaha olly kimondhatatlan becsü hasonlító anatomiai museumra szert tehetünk, a' nélkülözhetetlen munkák megszerzettessenek, 's hogy ezen tekintetben igen megkérjük az igazgatóságot, hogy a szükséges könyvek megvételére költséget határozni méltóztassék. Ezek közt első rendűek volnának következők:

Cuvier: *Recherches fur les ossemens fossiles,*

Brown: *Lethaea geognostica,*

Ducrotay de Blainville: *Osteographie comparée,*

James Soverby: *Mineral-Conchologie Gross-Britaniens,*

Graf K. von Sternberg: *Flora der Vorwelt*

's még egy pár, a' másodrendűekből.

Szerény javaslataim resuméje tehát következő volna:

1) Szólíttatnának fel barátságosan Pest és Buda' városának előjáróságai a' tudomány' érdekében, lennének szívesek a' magyar tudós Társaságot geológiai munkálkodásaikban elősegíteni. Egy útmutatás ezen eset-

⁵⁰ Almási itt szűkebben értelmezi a geológiát, inkább csak a ma őslénytannak nevezett tudományágra gondol, ugyanis ekkor már évtizedek óta tanítják a semeci bányászati akadémián a geológia számos elemét, s ezt aligha nem tudta.

ben az Academia által volna készítendő 's a' városi tisztviselőknak megküldendő.

2) Szóllítatnának fel Pest olly tájainak birtokosai, mellyek geologiai tekintetben valamit ígérnek, lennének szívesek megengedni 's elősegíteni birtokaik' körében a' munkálkodásokat⁵¹

3) Szóllítatnának fel a' kőszén-, mész-, építőkö-, gipsz és agyagbányák' birtokosai az Academia tudományos céljainak előmozdítására.

4) Szóllítassnak fel hírlapok által minden műveltebbek, a' tudomány érdekében, hogy a' talán általok felfedezett növényi és állati maradványokat küldenék az Academiának, meg-nevezvén azon tárgyak' találmányait, 's tudosítván a' társaságot a' talán általok fölfedezett csontbarlangokra, vagy egyéb természeti nevezetességekre.

5) Küldene két, társasági tagot évenként a' honunkban eddig ismeretes vagy ezután fölfedezendő csontbarlangok geologiai megvizsgálására 's azokban található ásványcsontok gondos öszvegyűjtésére.

6) Kéretessék meg az igazgatóság, hogy az e' célra múlhatatlanul megkívánható munkákat megszerzettetni, 's egyszersmind az évenkénti működésekre egy pár száz forintot elhatározni méltóztassék.

Balogh Pál

Az irat eredeti jelzetei: Kgy. 1843. 120
847. Ngy. LXXV.

Újabbkeletű azonosítója: RAL 97/1843.

⁵¹ Szabó József térképezett ilymódon az Esterházy birtokon.

Paris környékének ezen igen rövid vázlatát Pest környéke iránt
ébreteni fog figyelmünket. Pestnek ugyan is, némi tekintetben, hasonló környéke
van Pariséhoz, mert azon föld is, mellyen Pest fekszik, egykor tenger által volt
fedve, s a mágyiban némelly vázlatokból tudjuk, s roppant homokréteg
alatt, mellyen vároznak fekszik, agyag fekszik: van. Hogy a homokrétegen meg
járnék tengeri kagylók is, csigák maradványai: rajlanak, arról hida környék meg
győződhetünk: A homokréteg alatti fekvésekben minemű állatmaradványok s;
tennek? azt kéjebb lapokból jaink mutatják meg.

Mi azonban figyelmünket hirtelenleg igényli, az hogy közel vároznak
hoz nekünk is, van egy kis Montmartre-nak, az egy nevezett Steenbrach, melly
tele van tengeri állatmaradványokkal, mellyekre mind eddig igen kevés figyelm
volt, s: először is ezen vároza az, melly iránt: külföldben obajlanak az Academi
mia figyelmét: följegyzeteni: Ezen vároza az: városi tulajdona (latina civitas).
Noha Pestben is, még mind eddig nem ekezett a tudományoktól, valamit. Termi
s: mult ében jommit sem tudott volna, hogy kebleben a magyar természettudományok
keltse: gyűlölet ofszé; reményleni lehet mindazáltal; hogy azon liberális fogad
latok, mellyben éltek a mult nyáron: céltellette a bevezetésben: városi tanács
nyújtott figyelmre: ébreteni az: pesti magistrátust is, a tudományok, mind minden
civitasis mulhatlan alapja iránt: s: tehát a: magy. tud. társaság a: Pest váro
fi tanácsot: képen megkérni, hogy ezután minden oly, a: közbányban található,
követ, mellyekben állatmaradványok vannak, a: város hákhoz vitesszék; ha a
város erre: egy: egy kis jutalommal: jutkennék: a munkájokat, nekem: keljes ve
ményem van, hogy Pest városja: tanácsa: feves volna: kérszöndel: feljegyzeni: a
tudomány: érdekében: s: egy: megadni: egy: Pest környéki geologiai: museum: alap
ját: s: a: Academia: célszót: csak az: volna: megkérni: hogy: minden: nyegy:
ében: legalább: kiindulni: ha: a: társaság: hazai: közül: kelten: hida: a: közb
nyai: s: a: a: ott: kifejtő: fekvéseket, az: állatmaradványok: kifejtésének
rendjét: jommit: figyelm: alá: vegyek, a: tudni: társaságot: arról: tudósítsák: s:
az: előforduló: nevezetesebb: körülményekre: figyelmre: fejték. Természe
tesen, hogy ha: ily: általommal: egy: pár: forinttal: ellátva: volna: a: ma
hárok: s: feljegyzők: munkájára: a: talán: előforduló: nevezetesebb: fekvések
célirányos: kifejtésére: meg: több: eredményt: lehetne: reményleni.

**Id. Schedius Lajos⁵², Balogh Pál, Fivaldszky Imre
és Lukács Móricz⁵³ 1843. július 1-i jegyzőkönyve
Balogh Pál javaslata tárgyában**

Tisztelt Társaság!

Alulírottak az e f. hó 6-dikán tartott kis gyűlés által kiküldetvén olly czélra, hogy az utolsó nagygyűlés XXXIV pont alatti határozatánál fogva, Balogh Pál rendes tagnak a' Budapesten 's hazánk egyéb vidékein található geologiai nevezetességek egybegyűjtését tárgyazó indítványa életbe léptetésére nézve a' mélt[óságos] másodelnök vezérlete alatt tervet készítsünk, szerencsénk van jelenteni, hogy Ó Méltósága által e' végre e' ffolyó] h[ó] 23kára egybehivatván, az érdekelt indítványnak és az azt illető nagy- és kisgyűlés határozatoknak felolvastatása után az e' tárgyban teendőik iránt tanácskoztunk.

A kérdésben forgó indítványnak azon javaslatai, mellyek az Academia részéről költséget kívánnak, a' mélt[óságos] Másodelnök úr előadására, mellyben a [tekintetes] társasági pénztár szorult állapotját festi minél fogva az a' legkisebb költség szaporítást sem bírhatná meg, e' szerint szükségképpen elmellőzendőknek találtatván az itt következő, költség nélküli vagy legalább igen csekély, számba sem vehető költséggel eszközölhető pontokra fordítani:

1. Szóltassanak fel az academiái kis gyűlésből hivatalos, az ülési elnök aláírásával ellátott levél által, Pest és Buda városinak hatóságai, hogy e' városok határain általok eszközzendő vagy felügyelésök mellett történendő bárminémű ásások alkalmával található geologiai nevezetességeket vagy régiségeket az elhányástól megóvni és a' m[agyar] t[udós] társaságnak gyűjteményei számára megküldeni ne terheltessenek. Hasonló felszólításokat bocsátandónak vélnénk: a gőzhajótársaság pest-budai ügyviselőjéhez és Rau úrhoz az ó budai gőzhajógyár igazgatójához, a' mennyiben a' Duna' medrének tisztítása alkalmával érdekes tárgyak találtatnának; ugy szinte Tasner Antal⁵⁴ lev. taghoz, mint a lánchidépítési hivatal jegyzőjéhez; Radeczky úrhoz, mint a' pesti kikötő építését eszközlendő, e' napokban alakult társaság jegyzőjéhez; Vásárhelyi Pál r[endes] taghoz, mint a' vaskapui munkálatok igazgatójához oly kérés-sel, hogy az ottani helybéli mérnök Tomsics úr által az illy nevezetessé-

⁵² Schedius Lajos (1763-187) nyelvész, esztéta, az MTA tagja.

⁵³ Lukács Móricz (1812-1881) itt az MTA helyettes titkára.

⁵⁴ Széchenyi István titkára.

gek egybeszedését ne csak a' közvetlenül általa intézett dunaszorosi munkáknál, hanem egybeköttetésénél fogva a' ruszkabányai és oraviczai bányákban is eszközölni ne sajnálja; végre Pesten tartózkodó Brunner⁵⁵ és Weissenberger⁵⁶ urakhoz, mint nevezetes kőszénbányák birtokosaihoz.

2. Ezen levelekhez Balogh Pál r[endes] tag indítványának általa készített kivonata is csatoltassék, melly a' felkért hatóságoknak és uraknak mintegy utasításul szolgáljon arra nézve, hogy e tekintetben mire kelljen figyelmöket fordítani.

Mely javaslatainkat kötelességünk szerint a' tisztelt kis gyűlés elébe terjesztvén kegyeibe ajánlottak maradunk

A' Tekintetes Társaságnak

Pesten, junius 26. 1843.

alázatos szolgálói

id. Schedius Lajos t[iszteleti] t[ag]

Balogh Pál

Frivaldszky Imre m. ?

Lukács Móricz helyettes titoknok

Bizottmányi vélemény a hon geologiai ismertetése végett teendőkről

Mielőtt a bizottmány tárgyához szorosan átmenne; a következő, tárgyunkkal összefüggő indítványt bátor tenni.

Az academiához koronként mindenféle természeti tárgyak küldessenek be: melyeknek rendezése és felállítására és használatára hely, alkalmas bútor s felügyelő tisztnek hiánya miatt eddig még nem eszközöltetett, s így azok mind eddig haszon nélkül hevernek, s inkább terhére mint javára szolgáltak az academiának. Nem is reménylhető, hogy e gyűjtemények oly nagyra növekedjenek, hogy a gondviselés és rendes kezelés terheivel fölértjenek. Ennél fogva a bizottmány azt ajánlja a Tekintetes Társaságnak, hogy idézett okoknál fogva könyvtárán és az ahhoz csatolt pénzgyűjteményen kívül semmiféle egyéb tárgyakat ne gyűjtene, hanem

⁵⁵ Budapesten később működött „Brunner-féle” gyár, e család valamelyik tagjáról lehet szó.

⁵⁶ Nem sikerült azonosítani.

mind az eddig gyűlteket, mind a még ezután bármely úton gyűlhetőket a M[agyar] Nemzeti Museumban, mint az ilyenek hazai köz és közös rakhelyében ennek sajátjaként letenné. Másfelül, mihez a bizottmány elnöke Kubinyi Ágoston n[emzeti] museumi igazgató úr igen szívesen járul, kéretnek acad[emiai] igazgatósági úton a fens[éges] Nádor, mint a n[emzeti] museum országos pártfogója, hogy a M[agyar] Academia tagjai a nemzeti museum mindennemű gyűjteményei használása körül mind azon kedvezményekben részesülhessenek, melyek a museum céljai szerkezetével összeférzethetők; s tekintetnek az Academia oly testületnek, melynek hivatása levén hogy a hazát minden irányban megismertesse, azon előjoggal bírjon: a museum kincseit az épületben levő alkalmas helyen használhatni, s ily végre minden oly segédeszközök kézhez szolgáltatását kívánni, melyek tudományos munkálat körül szükségesek. Könyvekre nézve, mik veszély nélkül hazára kiadhatók, e kedvezésnek az academicusokra kinyerése ohajtható, mint az mindenütt, hol academia létezik, divatban van.

Ezek után magához a geologiai indítványhoz, mely nem is egyedül indítvány többé, hanem academia végzés immár, áttérvén, véleményünk ez:

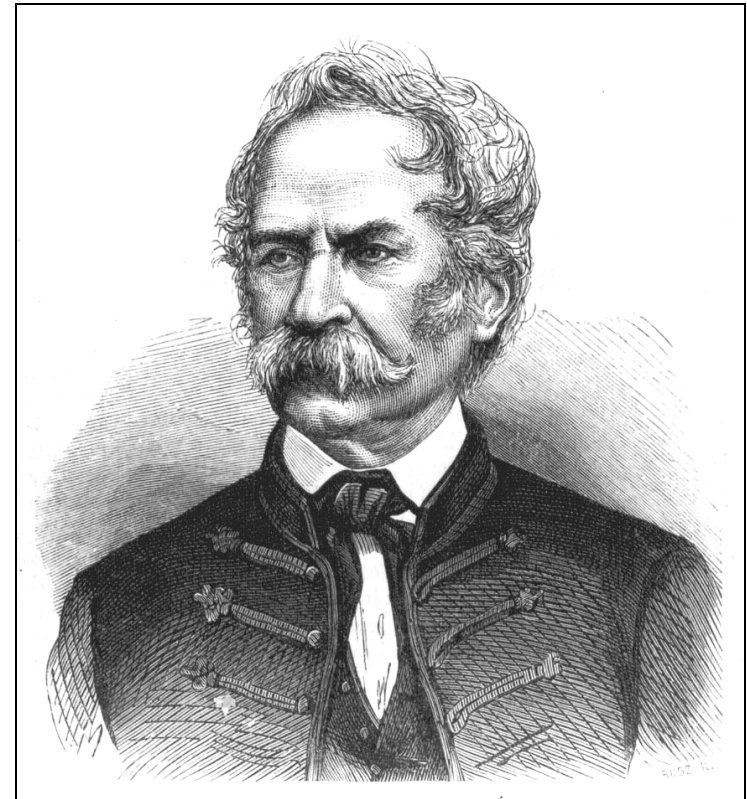
Készüljön mindenek előtt Balogh Pál értekezésének teljes kivonata, melynek rendeltetése utasításul szolgálni az ez ügyben felhívandóknak. A készítést maga az indítványozó vállalta el; irassanak levelek Pest és Buda városaihoz; a megyékhez, Tiszavölgyi Társasághoz, vasút és hidépítő társaság igazgatóságaihoz, hogy építések és ásások körül teendő v[agy] tett tapasztalataihoz közlenék bármely földtanilag érdekes darabokat, úgy egyszersmind netalán találandó archeologiai tárgyakat megvizsgálás, megismertetés és a museumba letétel végett, küldenének be. A pesti Angyalrét birtokosa kéressék, hogy turfatelkének vizsgálatát megengedni és elősegíteni ne terhelhetnék. Így a kőszén-, mész-, építőkö-, gipsz és agyagbányák birtokosai, kik az academia ismeretébe jutnak, szinte ily közre munkálkodás végett felkérendők. Ez egész ügy vitelére egy külön földtani bizottmány neveztessek, mely Balogh Pál, Frivaldszky Imre és Kubinyi Fer[enc] r[endes] és l[evelező] tagokból állhatna, s mind ezen levelezést folytatná, mind a megvizsgálendő helyiségekről, magáról azoknak megvizsgálásáról gondoskodják, melyeket az említett tárgyak beküldendők lennének s általa megismertetendők. E bizottmánynak addig is, míg e célra többet lehetne áldozni, évenként egy kisebb összeg, 100-200 ft. adatnék a Tek[intetes] Igazgatóság által rendelkezés alá, miután mind a küldözések, mind a szállítások, mind a munkások díjazása vagy apróbb ajándékok költséget követel. Ekép reményli a bizott-

mány, hogy hazánk földtani ismeretét kellőleg elő lehetne mozdítani: kivált ha a tárgyra egyszersmind hírlapi uton kellő figyelem gerjesztetnék.

Kelt, Pesten, dec. 17. 1847.

45/1847

Toldy Ferencz mint jegyző

*Almási Balogh Pál
(Vasárnapi Ujság, 1858. 43. sz.)*

Iratok a rudabányai nagyüzemi vasércbányászat történetéhez*

Sajtó alá rendezte: HADOBÁS SÁNDOR

1. Péch Antal jelentése a telekesi és a rudabányai vasércbányák bérbeadása ügyében

M. K. bányai igazgatóság

Selmechányán

1878. évi 1756. szám

Nagyméltóságú m. k. Pénzügyministerium!

A nagyméltóságú m. k. pénzügyministerium f. évi február 7-én kelt 7/2464/1877. sz. magas intézményeivel az alázattal ide csatolt szerződési tervezetet méltóztatott véleményes jelentés tétel végett leadni, és ezen jelentésnek felterjesztését mult hó 26-án kelt 17979 számú magas kibocsátványával sürgetni.

A szerződésnek tárgya a telekesi és rudabányai vasércbányák bérbeadása levén, mely bányák főképpen a Diósgyőri vasgyár jövőjének alapfeltételét, de egyszersmind a rhonicz-tiszolczi kincstári vasgyárnak lényeges kellékét is képezik. A szerződés a Diósgyőri kir. Vasgyárnak kiadatott azon utasítással, miszerint a helyi viszonyoknak a vasgyár és az országos vasipar érdekének szem előtt tartása mellett nyilatkozzék, mennyiben felelne meg a telekesi és rudabányai vasércbányák bérbeadása a kincstár érdekeinek, ha az a kérdéses szerződésnek pontjaiban foglalt feltételek alatt történnék, illetőleg mily haszon, vagy hátrányok és károk háramlanának a szóban levő szerződésnek valószínűsítése esetében a Kincstárra?

A Diósgyőri kir. Vasgyári hivatal a kérdéses bányabérbeadására nézve véleményét alázattal csatolt jelentésében fejezte ki.

* A dokumentumok különösebb magyarázatot nem igényelnek, ezért jegyzetek készítésétől eltekintettünk.

A bányaigazgatóság minden tekintetben osztja a diósgyőri kir. Vasgyári hivatalnak nézeteit, mivel általában a szerződés minden pontja csak a vállalat érdekeit és hasznát, a kincstári vasércbányáknak azonban sem jelenét sem jövőjét nem biztosítja a vállalat haszon lesése ellen, és mivel azon esetben, ha a bérbe adás ugyan létre jönne, a tervezetben foglalt feltételek alatt a Kincstár által hozandó pénzáldozat jóval felül múlná a bányabérből származó bevételt; és mivel végre hasonló bérbeadásnak eredményéből merített tapasztalatok után ítélve attól kell tartani, hogy a vállalat csak azt tartván szem előtt, hogy a bányákat a bérlet tartama alatt legnagyobb mérvben és legkisebb költséggel kiaknázhassa, a bérlet letelével a bányák elhanyagolt és csak nagy költséggel rendbe hozható állapotban fognak a Kincstárra vissza szállani.

Hogy nem csak a diósgyőri, hanem a felső magyarországi vasipar felvirágzása is nagy lendületet nyerne, ha a telekesi vasércbányáktól a Bánréve-Miskolczi vonalhoz csatlakozó ipar vasút építtetnék és hogy ezen pálya építése kikerülhetetlen lenne azon esetben, ha a diósgyőri vasgyár üzeme annyira kiterjeszkedne, hogy egy második nagyolvasztónak megépítése szükségesnek mutatkoznék, az tagadhatatlan; valamint az is remélhető, hogy oly pálya ha észszerűen és takarékosan építtetnék, jövedelmező is lenne.

Mínt hogy azonban a vasiparnak és vaskereskedelemnek viszonylag felette sanyarúak, és úgy látszik a közel jövőben nem egy hamar fognak jobbra fordulni, kilátás sincs, hogy a Diósgyőri vasgyár üzeme terjedni és egy második nagyolvasztónak felépítését igényelni fogná előre látható, hogy a vasércz szállítás Telekesről sem öltend nagyobb mérvet, és hogy úgy a Diósgyőri, mint a Tiszolczi nagyolvasztók számára a Telekes-Rudobányai bányákból tengelyen Sajó Szt. Péter állomásra eddig fuvarozott vasércz mennyiséget ezentúl is tengelyen lehetend fuvarozni, még pedig olcsóbban, mint az a vállalat által építeni tervezett pályán lenne eszközölhető, ha tekintetbe vétetik, hogy a szerződés értelmében a Kincstár számára pályán szállítandó vasérczei után nem csak a forgalmi és szállítási költséget fizetni, hanem a pályaépítési költségekből 10 % tőke törlesztést is teljesíteni tartozik.

Általában megjegyeztetik végre, hogy a tárgyak bérbeadásának, melynek a bérlet alatt részben végképen elfogyasztatnak, rendkívül óvatosan szükséges eljárni, különösen pedig bányaművek bérbeadásánál, melyeknél igen könnyen megröténhetik, hogy a bérlet letelte után oly állapotban kerülnek vissza a birtokoshoz, hogy rájuk többé bérlet nem található, s vagy végképen fölhagyni kénytelen azután bányáit, vagy csak nagy költséggel helyezheti ismét mívelhető állapotba.

De eltekintve ettől, minden szerződésnél igen szükséges, hogy minél világosabb legyen és egyszerű, könnyen ellenőrizhető feltételeket tartalmazzon; az előttünk fekvő tervezet azonban a lehető leghomályosabb, és olyan bonyolult viszonyokba helyezné a két szerződő félt, hogy a feltételek teljesítésének ellenőrzése teljesen lehetetlenné válnék.

Átmenve a szerződés egyes pontjainak megvilágításához, következőket bátorodik a bányai igazgatóság megjegyezni.

Ad 2. A szerződésnek ezen pontja szerint köteles lenne a vállalat csak a rudobányai vasércz telepekről a Miskolcz-Bánrévi ipar vasút állomásáig két év alatt egy vaspályát kiépíteni.

Tekintve, hogy a rudobányai bányáktól jó távol fekvő és egy hegygerincz által elválasztott telekesi bányák képezik tulajdonképpen a vasérczekbeni kincset, ennél fogva arra lenne fordítandó a kincstár érdekében legfőbb gond, hogy a telekesi bányák köttessenek össze a gömöri iparvasúttal.

Minthogy a tervezett vasút, ha csak a rudobányai bányákon terjedne, ezen czélnak éppen nem felelne meg, és így a telekesi bányákban termelt érczet szekeren kellene Rudobányáig vinni, ezen vasút majdnem kizárólag csak is a rudobányai gróf Andrassy Manó féle társulati bányák érdekében építtetnék.

Továbbá megjegyeztetik, hogy a vállalat kötelezi magát ugyan a szóban levő pályát két év alatt kiépíteni, de biztosítékot, hogy ebbeli kötelezettségének eleget tenni nem nyújt, nem tekintethetvén annak a szerződés 9ik §-ában felajánlott de még nem létező pályára.

Ad 3. A termelési árt illetőleg meg nem határozvák azon tényezőket, melyekből az állani fogna; valjon csak azon munka bérekből és anyag költségekből, melyek a fejtésnél fizettetnének; vagy az összes bányaművelési, feltárási, fenntartási és kezelési költségekből? Átaljában bátorodik megjegyezni, hogy ilyen határozatlan kifejezések csak örökös perlekedésekre vezetnek, melyeknél rendesen mindig csak a bérlő igénye elégtételt ki, a kincstár pedig megkárosíttatik.

Ezen pontnak azon határozata továbbá, hogy a kincstár csak jelenleg fennálló vasgyárai számára veheti igénybe a vállalat által termelt vasérczeket, de nem többet mint a termelt egész mennyiségnek Egynegyed részét, igen megköti a kincstárnak jogát saját vasérczbányái és vasgyárai felett rendelkezni, és azon helyzetbe juttatná, hogy a vállalatától szándékos vagy a körülmények parancsolta fejtési megszorítás mellett, még annyi vasérczet sem kaphatna, a mennyi a jelenleg fennálló nagyolvasztói számára szükséges, ezenkívül pedig végképen megköttetnék a bérlet ideje alatt a kincstár keze, hogy az esetleg felmerülendő jobb kereskedelmi viszonyokat a vasgyár nagyobbitására föl ne használhassa.

Ad 4. Ezen feltétel szerint csak a vállalatnak áll jogában 12 évi bértartam letelte után a bérletet 8 évre meghosszabbítani, a kincstár azonban ezen jog nem illeti, a mi alkalmasint akként értelmezendő, hogy a kincstár a meghosszabbítást meg nem tagadhatja; ezen föltétel a kincstár érdeke ellen van, mivel birtoka felőli rendelkezési jogát minden ellenszolgálat nélkül a vállalatnak átengedné.

Ad 5. A bányabér, mely az első 12 év alatt minden, a vállalat által eladandó egymétermázsa vasércz után Négy (4 kr) krajczárral megállapítatik, a Telekes-rudobányai vasércz vastartalmához és minőségéhez aránylag oly csekély, hogy a vasércz értékeét távolról sem közelíti meg.

Ezen szerződési pontban foglalt azon határozat, hogy a kincstár azon esetben, ha a vasércz nagyobb mennyisége a vállalat által gróf Andrássy Manó bányáiban termeltetnék, az egész értékesítendő vaskömmenyiség után járó bányabérnek csak felére tarthat igényt, azon esetben pedig, ha a vasércz Gróf Andrássy Manó bányáiban olcsóbban fejtetnék, mint a kincstáriakban, a bányabérnek csak egy harmad részére tarthatna igényt, ezen föltétel oly bonyodalmas ellenörködést kívánna, hogy kénytelen lenne a kincstár egy tisztviselőt állandóan a vasérczbányák mellett tartani, miáltal a bányabérből remélt jövedelem igen jelentékenyen csökkenne.

A bányabér csekély voltát illetőleg bátorkodik a bányaigazgatóság 1875. évi november 12-én kelt 7209 sz. alázatos jelentésére hivatkozni, melyben a Telekes-rudobányai vasérczbányákban fekvő kincs, ezen bányáknak a Diósgyőri vasgyár jövője való döntő befolyása, és végre az van kitüntetve, hogy egy vám mázsa vasércz után nagyobb termelés mellett 25 kr. tisztajövedelm biztosan várható; tehát egy métermázsa után 50 kr., vagyis tizenkét és félszer annyi, mint a mennyit a bérlő ajánl.

Ad 6. Ezen határozat által is a kincstár rövidítették meg, a mennyiben a vállalat a bányabért csak minden év végével, a kincstár azonban az átvett vasérczek termelési és szállítási költségét havonként, a számla beadása után 14 nap alatt köteleztetnék fizetni. Egyébiránt miután a termelési költségek havonként többé kevésbé változnak, s már a termelés mennyiségének változása miatt sem maradhatnak egyenlők, ezen viszonyok pedig a számlát utalványozó és érvényesítő kincstári tisztviselők előtt a számlák benyújtásakor ismeretlenek lennének, nem lehetne találni oly kincstári tisztviselőt, ki ezen számlákat érvényesítési záradékkal ellássa és utalványozza, mert egyik sem volna képes megítélni, hogy valjon helyes-e az elszámolt termelési költség?

A kérdéses pontban felvett azon határozatok, melyek szerint a kincstárnak jogában áll a netalán magasaknak ösmert ércztermelési árak ellen

kifogást tenni, és a vállalatok ezeknek igazolására kötelezni, továbbá, hogy a kincstár a saját nagyolvasztói számára a miskolczi vasutállomáshoz szállítandó vasérczek után úgy a forgalmi, mint szállítási költséget, végre a vasútépítés előre meghatározandó költségeinek 10 (tíz:) százaléka eső amortizációját is megfizetni köteles, oly tág értelmű, homályos és a kincstár kárára kiaknázható határozatok, hogy a bányai igazgatóság ezekhez mind addig hozzá nem szólhat, míg a kincstár jogait teljesen biztosító alakba foglalva nem lesznek; köteletségének tartja azonban megjegyezni, hogy ha a kincstár az építési költségek 10 százalékát évenként megfizetni tartoznék, ezen föltétel a vasipar pangása alatt, midőn vasércz csak kevés vagy semmi nem használtatik, igen terhes lenne, és 30-40 ezer forinttal növelné a kincstári vasgyárak veszteségét.

Ad 7. ezen pont alatti feltételek szerint a vállalat jogosítva lenne a Telekes-rudobányai vasbányáknál a szerződés életbeléptetésekor előtalált vasércz készletet szintén átvenni, még pedig azok értékesítéséről számítandó egy hó alatt métermázsánként fizetendő Négy (4 kr) krajczárért.

A vasércz jelenlegi számadás szerinti készlete a bányáknál 200.000 méter mázsát tesz, mely ércz mennyiségért a fizetendő bánya bért m. mázsánként 4 krral számítva a kincstár ezen érczekért csak 8000 fítot kapna, holott ha a kincstár ezen ércz készletet saját olvasztóinak a fennálló 20 krajczár mét. m. átszámítási ár mellett átadja, a készlet 40.000 fíttal értékesítettik, tehát a vállalat által kifizetendő bányabér ellenében 32.000 fíttal magasabb, mely összeg a vállalatra nézve tiszta nyereség lenne már a szerződés életbe lépte napján, és még mielőtt a pályaeépítéshez csak hozzá is fogott volna.

A bányai igazgatóság ezen pontokra nézve még azt is felemlíteni bátorodik, hogy nem lévén meghatározva, valjon azon esetben, ha a kincstár azt kívánná, hogy az ércz készlet egyrésze saját nagyolvasztói vasércz szükségleteinek fedezésére fordítassék, mily árban számítaná a vállalat a vasérczet? Miután a vállalata készletből a kincstárnak eladott vasérczek mibekerülési árát m. mázsánként legalább 4 kron számítaná, ezen esetben a kincstár ezen érczekért 4 krt fizetne és ugyanannyi bért kapna, tehát ezekből semmi haszna nem lenne; de mégis sokkal jobban járna ezekre nézve, mint azon képletbeli érczeket illetőleg, melyek a vállalat által elárúsítottának, és melyeket a kincstár 16-18 kr. költséggel termelt, s a vállalkozóknak 4 krért oda ajándékozna. Igen valószínű, hogy a készletben levő 200.000 mázsa érczet mázsánként 4 kron ott helyben most is el lehetne adni, és pedig azonnali készpénz fizetése mellett.

Ad 8. A vasércztelepek mellett található összes épületek szabad használatára bocsáttnának a vállalatnak, de arról említés nem történik, hogy a

leltárilag átveendő épületeknek jó karban való fenntartására a vállalat lenne köteles.

Ad 9. A szerződésnek ezen pontja azt tanúsítja, hogy a vállalat az általa építendő pályát, annak daczára, hogy a kincstár az építési költségeknek 10 %-át viselni tartoznék legalább a bérlet lejártáig, kizárólagos tulajdonának tekintené. A vállalat a szerződésnek biztosítására a létesítendő pályát ajánlja biztosítéskul. Minthogy a felajánlott biztosíték még nem is létezik, és így sem létesítésének biztosítására, sem pedig a szerződés egyéb feltételeinek megtartására biztosítéskul nem szolgálhat. A szerződés biztosítására a vállalat részéről más jelzalog lenne kijelölendő, melyre a szerződés az első helyen betábláztathatnék.

Végre a 11-ik pontból, mely szerint a kincstár magát 6 hóig a szerződés elfogadására kötelezi, az látszik következni, hogy a vállalkozó ezen idő alatt a szerződéstől vissza léphet.

Ilyen feltételt csak az úgynevezett „Gründerek” szoktak előleges szerződésekben megállapítani a végre, hogy az általuk biztosított előnyök folytán pénzt kereshessenek.

A fentebbieket összefoglalva ezen egész ügyben a kincstárnak három célja lehet:

1ször a vasércz elárúsítása

2szor a vasércz szállításának könnyítése

3szor a vasút létrehozatalának könnyítése

A bemutatott szerződési tervezet ezen célok egyikének sem felel meg.

Az elárúsított vasérczből a kincstár métermázsánként 50 kr értéket termelhet, ha azt saját gyáraiban feldolgoztatja; az ajánlott 4 krnyi ár tehát túlságosan csekély.

A vasércz szállítási költsége jelenleg mintegy 30 kr. Sajó Szt. Péterig, és hogy az építési költségek amortizatioja is a kincstár által viselendő, akkor sokkal nagyobb lesz a mostaninál, és a bérlet ideje alatt a kincstári vasgyárak ütemét igen terhelni fogja és pedig annál inkább, mert a szerkébrek Telekesről Rudobányáig eső része ezentül is fennmaradna.

A mi pedig a vasút létrehozását illeti, ez a vállalatnak biztosítandó előnyök által nem hogy könnyítenék, sőt inkább rendkívül terhessé tétetnének. Sokkal jutányosabb lenne, ha a kincstár tenné a vállalkozóknak azon ajánlatot, hogy az ő általuk ajánlott feltételek mellett kiépíteni a vasutat, és átveszi az Andrassy féle bányák művelését; mire azonban a vállalkozók bizonyára reá nem állanának.

Végre ha a vasút 12 év múlva a kincstárnak átadatnék, az minden esetre oly állapotban leend, hogy legalább a felépítményt és sineket meg

kellene újítani, a nélkül, hogy a vasutat 12 év alatt a kincstár kellőleg használhatta volna, csak a vállalkozók menekülnének meg az újítás költségeitől.

Legelriasztóbb a tervezett szerződés által keletkezendett viszonyok bonyolultsága; sokkal czélszerűbb lenne külön szerződést kötni a vasércz eladására a bányák bérbeadása nélkül, és külön szerződést kötni a felépítendő vasút szállítási béreire nézve; a vasutat azután építsék fel a vállalkozók és legyen az az övék, viseljék terheit is, ha hasznát élvezik.

Az előre bocsátottak és a diósgyőri kir. vasgyári hivatal jelentésében felhozott indokoknál fogva tehát a bányagazgatóság a vállalatnak a Telekes-rudobányai bányák bérbevétele végett tett ajánlata a kincstár érdekeivel ellenkezőnek és el nem fogadhatónak véli.

Hogy a telekes-rudobányai bányáknak vasérczekbeni nagy kincse, mely 1875^{év} 7209 sz. alázatos jelentésünkben is kimutattatott, nagyobb mérvben értékesíthetessék, a bányagazgatóság akkor fog ajánlatot tenni, ha a vas iparnak jelenlegi sanyarú viszonyainak jobbra fordulása lesz észlelhető; a bányagazgatóság ezen ajánlatában ki fogja mutatni, hogy a kérdéses bányákban rejlő kincsek a kincstár számára nem bérlet, hanem saját kezelésébeni fejtés, és az érczeknek eladás útján való értékesítése által nagy haszonnal kiaknázzhatók; ki fogja mutatni, hogy az elérhető haszon lehetőségessé fogja tenni, hogy egészen a telekesi bányatelepig vezető vasút létesüljön, mely czélszerű és takarékos építés mellett jövedelmező is lesz.

Miután azonban a most említett ajánlat tételhez olvetlenül tudni szükséges a Telekesi bányákhoz építendő pályának irányát és költségeit, a bányagazgatóság azon alázatos kérelemmel bántorkodik már most a Nagyméltóságú m. k. pénzügyminiszteriumhoz fordulni, miszerint kegyesen megengedni méltóztassék, hogy azon volna tanulmányozása és felméréseivel az ide szolgálati tételre beosztott kir. mérnök Ulbricht József megbízassék, mihelyt a rhóniczi vasutak megkezdett tervezését bevégezni; alázattal megjegyvezvén, hogy az ebből felmerülő csekély kiadások a vasgyáraknak üzleti költségeiben bő fedezetet találандnak.

Ha a bányagazgatóságnak ezen alázatos kérelme teljesítettnék, és az által lehetséges leendő a szóban levő irányra és építésének költségeire vonatkozó biztos adatokat szerezni, a bányagazgatóság képes leendő úgy a szóban levő bányák, valamint a vas iparnak érdekeit szem előtt tartva számokban kitüntetni, miszerint a Telekes-rudobányai vasércz kincs haszonnal lesz kiaknázzható, ha a bányakincstár ezen bányák művelését saját kezelésében megtartja és ez által biztosítja annak lehetőségét, hogy a vasérczek nagy mennyiségben való termelése által nem csak saját nagy-

olvasztóit elláthassa, de annyit a mennyi kerestetik, magánosoknak is eladhasson, mi természetesen csak is a pálya kiépítése által váland lehetségessé, mely pálya azonban a várható nagy forgalomnál bizonyosan jövedelmező is lesz, illetőleg a vasércznek jobb értékesítését fogja közvetíteni.

Végre kérni bátorkodunk, miszerint ezen felterjesztésünknek ezen végszakaszát mi előbb elintézni kegyeskedjék.

Selmeczen 1878. április hó 9^{én}.

Péché s. k.

[A hátlapon:]

Másolat

A Nagyméltóságú m. k.
Pénzügyministeriumhoz

Budapesten

Budavár

V^{ik} oszt.

A m. k. bányai igazgatóság
1878. évi Ápril. hó 9 kelt 1756 számú

Jelentése

A telekesi és rudobányai vasércz bányáknak szándékolt bérbe adása tárgyában.

Hivatalos másolat hitelül
Selmeczen 1878. Spept. 27^{én}

Szappanyos Vilmos

Kiadó

(Érc- és Ásványbányászati Múzeum Adattára, B–T.68.125.1.)

A szóban forgó szerződéstervezetet, valamint a róla készült, Péché Antal által említett diósgyőr-vasgyári jelentést nem tudtuk közölni, mert egyelőre nem állnak rendelkezésünkre. Tartalmukra azonban következtetni lehet a fenti dokumentumból. A bérbeadás 1878-ban – nem utolsósorban az elutasító szakvélemények hatására – még meghiúsult, két évvel később viszont már sikerült a gróf Andrássy Manó nevével fémjelzett vállalkozói csoportnak a Borsodi Bányatársulat égisze alatt megszerezni a Felsőtelekes és Rudabánya közötti vasérclelőhely kiaknázásának a jogát.

(Ez úgy vált lehetővé, hogy a bánya a rhónici kir. vasgyári hivatal kezelésébe került, ami által a diósgyőriek érdeklősége megszűnt, és így elhárultak az akadályok a bérbeadás előtt.) A Kincstár számára előnytelennek tűnő ügyletet a korabeli szakmai közvélemény értetlenül fogadta. Valószínűleg a szerződés bírálójának megnyugtatót szolgált a Bányászati és Kohászati Lapok 1881. évi 8. számának 63. oldalán B. szignóval megjelent, itt következő nyilatkozat:

„A telekesi és rudobányai kincstári vasércbányák bérbeadásáról keringő híreket a bányászati ügyek iránt érdeklődő közönség bizonyos megütközéssel fogadta, lehetetlennek tartván azt, hogy a kormány most, midőn vasgyáraink adminisztrációja körül korszerű reformok[at] léptetett életbe, a felsőmagyarországi kincstári olvasztók ércszükségletének fedezésére kiválóan hivatott ércbányáit kézből adja.

Őszintén megvalljuk, hogy azon hír első hallatára mi is az intéző köroket a helyzet föl nem ismerésével vádoltuk; miután azonban alkalmunk volt a kérdéses bányák tárgyában kötött egyezményt behatóan áttanulmányozni, nyíltan kijelenthetjük, hogy ezen egyezmény a legkisebb hátránnyal sincs sem a kincstári vasgyárakra, sem pedig Felső-Magyarország vasiparára nézve.

Ezen állításunk indokolt voltáról meg fog győződni minden t. olvasó is, ha az egyezmény következő pontozataival megismertetjük. A borsodi bányatársulat – melynek tagja a Rothschild-féle wittkowitzi gyár, Guttman testvérek és gróf Andrássy Manó – engedményt nyer arra nézve, hogy a kincstár tulajdonában lévő telekesi és rudobányai vasércbányákban saját költségén 12 éven át vasérczet termeljen. Köteles ellenben:

1. keskeny vágányu, gőzmozdonnyal való szállításra berendezett vasuttal saját költségén összekötni a bányákat a m. államvasút vadnai állomásával;

2. a kincstári vasgyáraknak évenként 35.000 tonna vasérczet 1 frt 30 krnyi árban tonnankint és a vasúti kocsikba rakva átengedni;

3. ezen 35.000 tonna érczet a vadnai állomásra 1 frtnyi ár mellett szállítani és a fővonal waggonjaiba rakni;

4. minden tonna saját szükségletére termelt vasércz után 50 krnyit fizetni vételár fejében, mely összeg minimuma évenként 10.000 frttal lett megállapítva;

5. az ezen érczekből termelt nyersvasat Magyarország területén kívül értékesíteni.

A röviden vázolt egyezményből eszerint kivehető, hogy

- a) az országnak eddig parlagon hevert, fel nem tárt és hozzáférhetetlen érczkincse értékesítést nyer, s a vasút és egyéb befektetések által a nemzeti vagyona szaporíttatik;

- b) a vasércszállítások által a m. állam- és a kassa-oderbergi vasút tetemes új szállítmányt nyer, és
- c) hogy ezen vasércz Magyarország vasiparában káros versenyt előidézni nem fog.”

2. A Borsodi Bányatársulat alapító-okirata

Az előzőekben már említett Borsodi Bányatársulat az addig lényegében hasznosítatlan rudabányái vasérctelep külszíni nagyüzemi módszerekkel történő kiaknázására jött létre 1880-ban. Eltekintve attól, hogy a Kincstárral kötött bérleti szerződés körül milyen heves viták folytak akkoriban (talán nem is minden ok nélkül), a vállalkozást utólag, történelmi rálátással rendkívül sikeresnek ítélnéljük meg, hiszen több mint 100 esztendeig (pontosan 1985. december 31-ig) fennállt és folyamatosan működött a vasércbánya. A tulajdonosok időközben változtak: 1928-tól a Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. lett az üzem gazdája, 1946 végén pedig államosították. A 40-es és 50-es évek fordulóján intenzív földtani kutatások folytak a térségben. A feltárt pátvasérc-készletek hasznosítására 1952 és 1962 között ércdúsító művet építettek. A hatalmas létesítményt a bányával egyidőben szintén bezárták. 1987 óta az Alsótelekes határában folyó gipsztermelés a több ezer éves bányászati hagyományok életben tartója Rudabánya környékén.

A Borsodi Bányatársulat alapító okiratára, amely eredetileg német nyelven keletkezett, sokan hivatkoztak már, azonban sem ezt, sem magyar fordítását mindeddig nem közölték teljes egészében. A mulasztást e helyen pótoljuk.

a. A Borsodi Bányatársulat eredeti német nyelvű
alapító-okiratának hasonmása

Gewerkschafts Gründungs
Urkunde.

Art. 1.

Die Eudragserlöblichkeith jämlich Herr Emanuel
Graf Andrány Gewerkschaftsbeceizer bei Pest und
Herr Miksa Herr Bergbau und Eisenhütten-Gewerkschaft
sammigen ein im Jahre der 1837 alleh. Berg.
gesetz in einer Gewerkschaft zum Zuberka als
Bathilke und der Stillstellung der dinst Herr
Emanuel Grafen Andrány samsthemm Gebirgsverwaltungen
und Bergbauverwaltungen im Borsoder Comitale.

In diesem Uda übergibt Herr Emanuel Graf
Andrány die im folgenden Artikel angeführten Güter,
Felder und Forststücke samt allen Zögeln und allen
damit verbundenen Rechten und gesetzlichen Verbindlich.
keiten jeder samt unbeschadet in das ungetheilte Eigentum
der Gewerkschaft, welche unter der im Art. 3. bezeichneten
Form gegründet wird, die Miksa'sche Bergbau
und Eisenhütten Gewerkschaft tritt als Mitgründerin
in diese gewerkschaftlichen Verband.

Udabei gehen beide Theile von der Absicht
aus, alle im Borsoder Comitale stehende Thronen,
jüdel Grafen Andrány zugehörigen Bergbauverwaltungen
überhaupt in die eine Gewerkschaft
zusammenzuführen, insbesondere auf jene Rechten welche
Herr Emanuel Graf Andrány im Hinblick auf
seine Bergbauverwaltungen von Seiten der
Borsoder und, welche hauptsächlich concessions

1. oldal

Anlage einer Eisenbahn von der Grubensohle
bis zur nächstbenachbarten P. u. Staatsbahn war,
später ist, so dass diese Eisenbahn, sowohl, als
auf etwaige andere auf die Gewerkschaftsobjekte
betreffende Beschlüsse z. B. Bau und Errichtung
einer, Fernleitung, Güterabfuhrungen etc. etc. in der
Folgerichtigkeit zu berücksichtigen gelte, muss diese
Punkte nur auf dem Wege der Herrn Eusebius Grafen
Andriacy berathen werden sollten.

Art. 2.

Die Bergbauobjekte und Bergwerksarbeiten
den vorstehenden gemäß in die Gewerkschaft zu über-
geben werden und daher insoweit die Grubenarbeiten
sind im Bergbau des k. u. k. Bergbauamtes, Bergbauamt
insoweit sie aber das Bergbauamt nicht in der Person
des k. u. k. Bergbauamtspräsidenten, oder insoweit, sind
folgende

A. die Grubenarbeiten

1. Paula, Gemina und Rudolfsberg Bergbau I pag. 125
verl. etc. etc. 31. Dezbr 1874 Z. 1202

B. die Grubenarbeiten

111² 78 d 1874 Geb. in der Mutter Detekes

C. Die Leihbewilligung

Ne 716 vom 2. October 1874 vertheilt bis 2. October 1880

Sollte irgend eine Bergbauobjekte der Herrn
Eusebius Grafen Andriacy im Besonderen Obriethaler
in der vorstehenden Aufzählung nicht enthalten sein,
so soll sie auf als in die Gewerkschaftsobjekte
zu berücksichtigen gelte und nicht ohne Weiteres
unabhängig von der Gewerkschaft übertragen werden.

Art. 3.

Die Firma der Gewerkschaft heißt
"Bergbau-Gewerkschaft"
und ist bei dem K. Kammergerichte in Pina,
soweit es sich auf Erforderniß ein bei ande-
ren Gerichten zu registriren, und bei der Berg-
behörde zur Eintragung zu bringen.
Art. 4.

Die Anteile können über die, daß das Vermögen
der Gewerkschaft in Pina, Pina gehört werden
soll, von welchem die K. Kammergerichte des
Grafen Emanuel Rudolph und der K. Kammergerichte
von der K. Kammergerichte, die K. Kammergerichte
sind in dieser Art von der K. Kammergerichte,
erhält in Pina, Pina, Pina, Pina, Pina, Pina,
gestaltet werden sollen.

Art. 5.

Die zur Wahlmännern Wahl eines Directors
der Gewerkschaft im Sinne des Berggesetzes sind,
die Verwaltung der Gewerkschaft von allen Gerichten
und politischen Behörden über die Pina
von Herr Emanuel Graf Rudolph, Herrschaftsbesitzer
in Pina übertragen, welcher sich bemühen wird
dieser Gründungsprotokolle der Bergbau-Gewerkschaft
besonders zur Verwaltung vorzubringen und die
darauf bezüglichen Protokolle Erhaltung in Empfang
zu nehmen.

Art. 6.

Die Anteile erklären, ein von gleichmäßig
vertheilt sein, daher die K. Kammergerichte
mit 2 1/2 Procenten sind, von der Gewerkschaft

unprofessionellen Statisten für die vorerwähnte Gewerkschaft zu übernehmen.

Art. 2.
Herr Emanuel Graf Andrássy erfüllt hienüt seine niederrichtliche Einwilligung zur Uebernahme hiesiger in Art. 2. aufgeführten Bergbauämter, nämlich in 2. sowohl im Bergbau als R. Bergbauämter, die er als der R. Bergbauämter, erfährt im Oberamt der Sammel, der Porzellan-Gewerkschaft beziehungsweise zur Uebernahme als Eigentümern. Weiter dieser Gewerkschaft an dem in Art. 2. par. 2. genannten sieben Güterbesitzern, sowie zur Uebernahme der Kirchenhäuser bei der Bergbauämter mit Uebernahme der Kirchenhäuser hiesig ebenfalls im Gemäßheit des Art. 4.

Art. 3.
Der erste ordentliche Gewerkschaft der Porzellan-Gewerkschaft soll zum in diesem Jahre abgehalten werden. Bis dahin soll der erste Gewerkschaftsamt aus dem Herrn Emanuel Graf Andrássy mit zwei Stimmern, Herrn Albert Fischer von Ralschitz, der Gemeindegemeinde, Julius von Herrn Moritz und Herr Paul Kuppelnießer mit je einer Stimme bestanden.

Wohin dasselbe bei der Controloren liegt. Hiesige Uebernahme.
Kien, 4. Sept. 1880.

H. Emanuel Andrássy
Kupferer Bergbau
und Eisenhütten Gew.
Albert Josef Rothschütz

b. A Borsodi Bányatársulat alapító-okiratának magyar fordítása.

Bányatársulat-alapítási okirat

1. cikk

Alulírottak, nevezetesen *Gróf Andrássy Manó* úr, földbirtokos *Buda-pesten* és a *Witkowitzi Bánya és Vaskohászati Társulat*, az *Általános Bányatörvény* 137. §-a értelmében bányatársulattá egyesülnek, abból a célból, hogy a *gróf Andrássy Manó* úr által *Borsod* megyében megszerzett bányaterületeket és bányászati jogosultságokat üzemeltessék és kiaknázzák. Ezen célra *gróf Andrássy Manó* úr átadja a következő szakaszban felsorolt bányákat, területeket és szabadalmas kutatási jogokat az összes hozzávaló tartozékokkal, valamint az ezekkel kapcsolatos minden joggal és kötelezettségekkel, de különben tehermentesen, mint nem megosztott tulajdont a 3. szakaszban megjelölt név alatt megalapítandó cégnek és *Witkowitzi Bánya- és Vaskohászati Társulat* társaként lép be ezen bányatársulási kötelékbe.

Ezzel mindkét félnek az a szándéka, hogy a *gróf Andrássy Manó* urat *Borsod* megyében megillető minden bányajogot kivétel nélkül az új *Bányatársulat* birtokolja, különösen vonatkozik ez azokra a jogokra, amelyeket *gróf Andrássy Manó* úr bányászati jogosultsága alapján, a mai naptól kezdve megszerez, ami alatt nevezetesen a bányaművelési helyektől a legközelebbi magy. kir. államvasúti állomásig vezető bányavasút létesítésére vonatkozó koncesszió értendő úgy, hogy ez a koncesszió, mint esetleg más, a *Bányatársulat* objektumaira vonatkozó jogosultságok, mint például építési és használati engedélyek, szolgáltatások, telekmegváltások stb. stb., a megállapodáshoz tartozónak tekintendők még abban az esetben is, ha ezek a jogok *gróf Andrássy Manó* úr nevére engedélyezettek.

2. cikk

A bánya-objektumok és a jogosultságok, amelyek az előbbieket szerint a *Bányatársulatba* bevitetnek és amelyek, amennyiben bányaterület, a *Rimaszombati Királyi Bányabíróság* bányakönyvében, és amennyiben csak szabad kutatási jog, a *Budai Királyi Bányakapitányság* könyveiben szerepelnek, a következők:

A. Bányaterület

1. *Buda, Rudabányai* község I. sz. *Bányakönyv* 125. old. átadva stb. stb., 1874. december 31. 1202 sz.

B. Szabad bányaművelés

1. 718 sz. alatt 1871, *Alsó Telekes* községben.

C. Kutatási engedély

716. sz. 1871. október 2-án, meghosszabbítva 1880. október 2-ig. Amennyiben *gróf Andrásy Manó* úrnak *Borsod* megyében lévő valamilyen bányászati jogosultsága az alábbi felsorolásban nem szerepelne, az mégis a *Bányatársulat* vagyonába bevontnak tekintendő és ezen okirat alapján utólag ruházható át a *Bányatársulatra*.

3. cikk

A *Bányatársulat* cég-neve:

BORSODI BÁNYATÁRSULAT

és ezt a *Rimaszombati Királyi Megyei Bíróságnál* és – szükség szerint esetleg – más *Bíróságnál* be kell jegyeztetni és a *Bányahatóságnál* be kell vezetetni.

4. cikk

Mindkét fél megegyezett abban, hogy a *Bányatársulat* vagyona kilencven bányarész-jegyre oszlik, amelyből harminc darab *gróf Andrásy Manó* tulajdona, hatvan darab a *Witkowitzi Bánya- és Vaskohászati Társulat* tulajdona, és ezeket az *Budai Királyi Bányakapitányság* ennek megfelelően állítsa ki és mindkét részjegy-tulajdonosnak adja át.

5. cikk

A *Bányatársulat* igazgatójának alapszabályszerű és a bányatörvény szerinti megválasztásáig a *Bányatársulatot* minden *Bíróság* és állami *Hatóság*, valamint a felek előtt *gróf Andrásy Manó* úr, földbirtokos, lakik *Pesten*, képviseli, aki felhatalmazást kapott, hogy ezt az okiratot az illetékes *Bányahatóságnál* jóváhagyás végett benyújtsa és az erre vonatkozó végzéseket átvegye.

6. cikk

Gróf Andrásy Manó úr ezennel kifejezett hozzájárulását adja, a 2. cikkben felsorolt összes bányászati jogosultságok átírásához és pedig mind a *Rimaszombati Királyi Bíróság* bányakönyvében, mind a *Budai Királyi Bányakapitányságnál* a *Borsodi Bányatársulat* nevére, illetve a tulajdon 2. szakaszban felsorolt hét bányaterületre vonatkozik, valamint a bányarészvény-tulajdonosoknak a *Bányahatóságnál* való bejegyzéséhez

és a bányarészjegyek kiszolgáltatásához ugyanezen hatóság által a 4. cikknek megfelelően.

8. szakasz

A *Borsodi Bányatársulat* első rendes társulati ülését még ebben az évben meg kell tartani. Eddig az időpontig az első *Társulati Tanács* összetétele legyen: *gróf Andrassy Manó* úr két szavazattal, báró *Rotschild Albert* úr, *Gutmann Testvérek* cég; *Dub Móric* úr és *Kupelwieser Paul* úr egy-egy szavazattal.

Ennek hitelül mindkét fél által hitelesen cégszerűen aláírva.

Wien, 1880. febr. 4.

Gr. Andrassy Manó
Witkowitzi Bánya- és Vaskohászati
Vállalat
báró Rotschild Albert

*A rudabányai vasércbánya javítóműhelyének dolgozói az 1900-as évek elején.
(Az Érc- és Ásványbányászati Múzeum fotótárából.)*

Idős dr. Gagy Pálffy András emlékezete*

DR. BAKSA CSABA

Tisztelt Kollégák !
Hölgyeim és Uraim !

A mai nap kiválasztása meghitt ünnepségünk idejéül nem véletlenül történt. Mindannyiunk cselekedeteit – akár bevalljuk, akár nem – lelkünkben fakadó belső parancsok, tudatalattink rejtett zugaiból előtörő szükségszerűségek vezérlik.

Vannak, akik ezt a gondviselésnek tulajdonítják, vannak, akik önhittten úgy gondolják, minden lépésemet magam irányítom. A saját sorsán ki-ki eldöntheti a végső mérlegkésztésnél, hogy mi állt közelebb az igazsághoz.

Amikor a mai napot egy belső hang indíttatására javasoltam rendezvényünk időpontjául, még nem tudtam, de nem is tartottam számon, hogy most van igen tisztelt és nagyra becsült volt előljárónk, kollégánk, *id. dr. Gagy Pálffy András* bányamérnök születésnapja. Ma lenne éppen 85 éves, ezért megemlékezésünk napjául és helyszínéül megfelelőbbet aligha választhattunk volna. A kellő helyen, kellő időben való létezés szükségszerűsége itt is érvényesül. *Id. dr. Gagy Pálffy András* élete és pályafutása a huszadik századot ívelte át, szinte a maga teljességében, annak ellenére, hogy korán ment el, csupán 70 évet élt.

Születésének és halálának dátumai megdöbbentő pontossággal esnek egybe *Magyarország*, s így nemzetünk sorsfordulóinak időpontjaival. Mintha élete kijelölt volna egy utat, amelynek töréspontjait akár a nemzet, ő maga is személyes sorsában szenvedte és élte meg.

* *Id. dr. Gagy Pálffy András* emléktáblájának avatásán, a *Recski Bányászattörténeti Gyűjteményben* elhangzott emlékbeszéd 2003. szeptember 16-án, az *I. Recski Múzeumi Napon*.

Az erdélyi Hunyad vármegye Godinesd (Zám) nevű falujában látta meg a napvilágot 1918. szeptember 16-án az egyik legrégebbi székely nemesi család és egy *Érchegységbe* települt bányászdinasztia gyermekeként. Születése a magyar nemzeti tragédia előestéjéhez kötődik, kisgyermekként élte meg Magyarország keresztrefeszítését és feldarabolását. A család felmenő tagjainak szinte mindegyike az erdélyi ércbányászatban tevékenykedett. Megrázó élményt jelenthetett a minden szerződéses kötelezettséget semmibe vevő román megszállás. Mindkét nagyapja *Verespatakon* volt bányafelőr, szintén bányamérnök edesapja a *Brád* környéki ércbányák vezetője. Mérnöki munkáját ő maga is *Brádon* kezdte el 1941-ben, miután *Gyulafehérvárott* elvégezte a gimnáziumot és *Temesváron* kitüntetéssel bánya- és kohómérnöki diplomát szerzett. A brádi aranybányánál mindössze egy évet töltött, igazi gyakorlathoz a *Nagybányai Állami Ércbányánál* jutott, ahol 1944-ig üzemmérnökként dolgozott.

A nemzet sorsának újabb fordulópontja az ő életében és pályafutásában is változást hozott. 1944-45-ben már a recski ércbányánál dolgozott, még mindig fiatal mérnökként megteremtette a későbbi sikeres itteni pályafutását. Szinte kiruccanásnak tűnik az a rövidke idő, amit 1945-ben *Tatabányán* tölt, hogy ezt követően egészen 1951-ig a recski-lahócai ércesedés részletes kutatásával és az általa elvégzett készletszámítással (1949) megalapozza a helyi ércbányászat túlélési esélyeit és jövőjét egészen az 1979. évi bezárásig.

Szívós, lelkiismeretes és precíz munkája az utána jövő generáció recski kutatási és bányászati lehetőségeit teremtette meg, így a hetvenes években a magam munkáját is. A recski éveket az iparirányításban, felsővezetésben végzett tevékenység követte. A *Nehézipari Minisztérium Ércbányászati*, később *Érc- és Ásványbányászati Főosztályán* főosztályvezető-helyettes 1964-ig. Az ebben az évben megalakított *Országos Érc- és Ásványbányánál* 1973-ig igazgatóhelyettes, majd 1983-ig, nyugdíjazásáig, vállalati igazgatóként dolgozott.

Felsővezetői tevékenysége alatt nem szakadt el a gyakorlattól. Legendás volt memóriája, pontos feljegyzéseiből minden munkatársra feladatait, ígéreteit és kötelességeit évekre visszamenően is fel tudta idézni. Hanyag kollégái rettegetek következetes munkastílusától, míg mások tisztelték, esetleg vitatkoztak vele. Mert lehetett, de csak megalapozott szakmai érvekkel. A külvilág autokrata vezetőnek, erős, karizmatikus személyiségnek tartotta. Sajátmagával, családjával szemben is szigorúan következetes volt. Nála nem volt kettős mérce, amely manapság divatos.

A *Recsken* végzett 15 éves tevékenységem során volt alkalmam szorosabb munkakapcsolatba kerülni vele, ami megtiszteltetésként él bennem ma is. Fiatal szakemberként is elfogadta tőlem érveimet, ha azok megállták a helyüket. Felsővezetőként is tudott ember lenni, volt szíve. Támogatta a fiatalokat, engem is. Köszönet érte. A nyugdíjazása előtti években a nehéz gazdaságpolitikai és kutatásfinanszírozási harcok közepette figyelmét sajnos már nem tudta kellő súllyal kortárs kollégái, kipróbált szakmai vezetői sorsának és személyes gondjainak megoldására szentelni. Emiatt többekben hiányérzet alakult ki. Nem hagytak időt neki az ilyen jellegű feladatok megoldására. 1983-ban, 65 évesen nyugdíjba küldték.

Id. Dr. Gagyai Pálffy András személyes szakmai karrierjének ideje nagyrészt egybeesett felsővezetői tevékenységével, ami szintén a gyakorlati munkával, a kutatással és a bányászattal való naprakész kapcsolattartást igazolja. Ennek igazolására néhány jelentősebb *példát* kiemelve említek:

- a közzethorgonyzási eljárás első magyarországi alkalmazását *Recsken*;
- a magazinfejtés bevezetését;
- a gyöngyösoroszi színesércnek nehézsuszpenziós elődúsításának kidolgozását és megvalósítását, amely 1959-ben kandidátusi tudományos fokozatának elnyerését is jelentette a *Magyar Tudományos Akadémián*;
- korszerűsítette a rudabányai vasércdúsítást.
- Személyes közreműködésével készültek 1964 után a recski mélyszinti érckutatási tervek, földtani jelentések, megvalósíthatósági és beruházási tervek és javaslatok. Ő szervezte és valósította meg a recski mélyszinti kutatásra létrehozott szakemberek munkacsoportjait, ő teremtette meg a működés szellemi és anyagi feltételeit. A kutatás alatt, melynek szerencsémre én is részese lehettem, minden tekintetben naprakész információs rendszert vezetett be, a szakmai apparátus tevékenysége az egész országban példaértékű volt. A legszebb éveim voltak.
- Az állami vállalat mintegy 38 telephelyének és az ott épült műszaki létesítményeknek működése sem került el a figyelmét. Sokan szeméretettedék, hogy csak az ércbányászattal, ezen belül is csupán a recski beruházási problémákkal törődik. Cáfolatként hadd említsem meg az ő idejében elkészült *fehértárcsurgói és kisőrsi hidropneumatikus homokjövésztési rendszert, a Terranova vakolatgyártó sort Pilisvörösváron, a pálházai perlitüzem beruházásait, az erdőbényei kalcinálóüzemet, mint jelentősebbeket.*

Személyesen részt vett az ércek műrevalósági megítélésének kidolgozásában és bevezetésében, az ércek, nemfémek ásványok, a nyom- és ritkaelemek országos katasztere kidolgozásának irányításában.

Kétségtelen azonban, hogy *id. dr. Gagy Pálffy András* szakmai karrierjének csúcspontját a recski mélyszinti ércesedés jelentőségének felismerésében, kutatásának irányításában, a feltételek megteremtésében és a beruházási javaslatok, tervek, programok kidolgozásában való részvétel jelentette. Az ebbe a munkába ölt energia, szakmai ambíció, idő és fáradtság kudarca mindannyiunknak fáj, sorstársai voltunk.

Úgy vélem, nem rajta múlt, hogy ma egy vízzel elárasztott, szüneteltetett mélyszinti bánya, egy szakma, egy kibontakozó lokálpatrióta jövőkép, személyes karriernek sorozatának romjai fölött emlékezünk. Egy vigaszunk talán még lehet. Nem a mai kor rablógazdálkodóinak karmaiba került ez a jelentős lelőhely, unokáink talán még látni fogják. Úgy legyen. Ez is a mi felelőségünk.

Id. dr. Gagy Pálffy András több nemzetközi és hazai szakmai és társadalmi szervezet tagjaként számos külföldi bányászati és ásvány-előkészítési kongresszuson, KGST-üléson, mint előadó szerepelt. Neve több mint 50 szakmai cikket és számtalan kéziratot fémjelez. Külföldi szakértői munkája is jelentős. Tevékenységét a magyar tudományos élet és az állami vezetés kitüntetésekkel is elismerte. Ezek közül legjelentősebb a *Kossuth-díj*, amelyet – a többtől eltérően – egyedülként viselt. Megkapta az OMBKE minden jelentősebb kitüntetését, amelynek 1942 óta volt tagja.

Politikai vezető szerepet nem vállalt. Mély nemzeti érzelmei mellett baloldali meggyőződésű volt a szó igazi, keresztény és puritán értelmében. Nem vállalt olyan beosztást, amely elveivel, szakmai elkötelezettségével szemben állt volna. Sok fiatal szakember érezhette figyelmét és köszönhette neki személyesen is karrierjét. Nyugdíjazásakor minden érc- és ásványelőfordulásra kiterjedően részletes műszaki, fejlesztési és gazdasági tervet hagyott utódaira, azonban nem kapott egyetlen szakmai feladatot sem régi munkahelyétől.

Öt évet sem élt nyugdíjba vonulása után. Tele volt feladatokkal és tervekkel. Emlékiratait rendezte és készült azt megírni. Hirtelen ragadta el a halál, pontosan és meglepetésszerűen. Nem hagyott időt gondolkodásra, a dolgok végső elrendezésére. Halálának időpontja, csakúgy, mint születéséé, mérőföldkő volt az ország, a nemzet életében is. 15 éve, 1988-ban, a rendszerváltás előestéjén búcsúzott el tőlünk. Nem várta meg, hogy nehezen létrehozott művét az utókor méltatlanul átszabja.

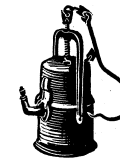
Neve együtt fénylik a huszadik századi *Magyarország* nagy ércbányász bányamérnökei és geológusai emlékével. *Id. dr. Gagy Pálffy András Pollner Jenővel, Pantó Endrével, Pantó Dezsővel és Gáborral, Pálffy Mórral, Vitális Istvánnal* és sokan másokkal együtt az égi aranybányák veretes bányász névsorának tagjai. Együtt várják, hogy a *Hadak útján*, a székelyek *Csillagösvényén Csaba királyfi* új győzelmekre vezesse a nemzet felemelkedésével együtt a magyar ércbányászatot.

Wass Albert szavaival szeretném zárni a megemlékezést:

„Vigyázzatok és imádkozzatok !
Valahol fönt a magos ég alatt,
mozdulnak már lassan a csillagok,
s a víz szalad és csak a kő marad,
a kő marad.

Maradnak az igazak és a jók,
A tiszták és a békességesek.
Erdők, hegyek, tanok és emberek.
Jól gondolja meg, ki mit cselekszik!

Likasszák már az égben fönt a rostát,
s a csillagok tengelyét olajozzák
szorgalmas angyalok.
És léssen csillagfordulás megint,
és miként hirdeti a Biblia:
megméretik az embernek fia,
s ki mint vetett, azonképpen arat.
Mert elfut a víz, és csak a kő marad,
de a kő marad.”

Podányi Tibor 1920-2003

PÁLFY GÁBOR – HADOBÁS SÁNDOR

2003. november 19-én elhunyt *Podányi Tibor* gyémántokleveles bányamérnök, az OMBKE tiszteleti tagja.

1920. július 19-én született *Érsekvadkerten*. Elemi iskoláit itt, középiskoláit az esztergomi bencés gimnáziumban végezte. 1942 októberében szerezte meg bányamérnöki oklevelét a *M. Kir. József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem* soproni *Bánya- Kohó és Erdőmérnöki Karán*.

Végzés után a *Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. rudabányai vasércbányájánál* helyezkedett el, ahol hamarosan üzemvezető-helyettesi, majd 1949-ben üzemvezetői megbízást kapott. 1951-ben helyezték a *Bánya- és Energiaügyi Minisztériumba*, műszaki fejlesztési főosztályvezetőnek. 1953-tól a *Bányászati Tervező Intézetben* dolgozott; 1962-ig érc- és ásványbányászati létesítményi főmérnökként, ezután bányászati szakági főmérnökként. 1967-től az *Országos Érc- és Ásványbányák* főmérnök-helyettese, majd 1973-tól igazgatóhelyettes főmérnöke volt 1981-ben történt nyugdíjba vonulásáig.

Szakmai tevékenységének kiemelkedő alkotásai a bányászati technológiák fejlesztése, a technológiai tervezés módszerének és szervezetének kidolgozása, a vegyes-ásványi nyersanyagok, különösen a dolomit bányászatának és feldolgozásának fejlesztése. A rudabányai vasérc kohászati értékének bizonyításával hozzájárult a bányászat élettartamának több évtizedes meghosszabbításához. 60 publikációja jelent meg, köztük 8 könyv- és könyvrészlet, ill. 40 folyóiratcikk, ezek közül 36 a BKL-ban.

Munkásságát számos kitüntetéssel ismerték el, a *Bányász Szolgálati Érdemérem* fokozatai és több *Kiváló Dolgozó* kitüntetés mellett birtokosa volt a *Magyar Népköztársasági Érdemérem* arany fokozatának (1949), a *Szocialista Munkáért Érdeméremnek* (1962) és a *Munkáértérend* arany fokozatának (1981).

Az OMBKE-nek 1943-tól, a *Bányászati Szakosztály* vezetőségének és az *Egyesület* választmányának 1952 és 1977 között, a *BKL Bányászat* szerkesztőbizottságának 1956 és 1985 között volt tagja. Ezeken belül

1969-1972-ig a *Bányászati Szakosztály*, 1972-1976-ig a fegyelmi bizottság, 1973-1977-ig az ifjúsági bizottság elnöki tisztét látta el, illetve 1979-1985 között a *BKL Bányászat felelős szerkesztője*. Elnöksége alatt és vezetésével rendezte a *Szakosztály* 1971-ben a *Nemzetközi Bányászati Automatizálási Konferenciát* (ICAMC). 1977-1981-ig az *Egyesület* képviselőjeként tagja volt a *MTESZ* országos elnökségének.

Egyesületi munkáját is több kitüntetés fémjelzi, a jubileumi emlékérmeken túl megkapta a *Pécs Antal* (1967), a *Mikoviny Sámuel* (1972), a *Sóltz Vilmos* (1984), és a *Centenáriumi* (1992) emlékérmeket. 1988-ban az *OMBKE tiszteleti tagjává* választotta. 1977-ben *MTESZ-díjban* részesült.

Kiemelten kell szólnunk *Podányi Tibor* bányásztörténeti munkásságáról, amely elsősorban *Rudabányára* irányult, de olykor más területekre is kiterjedt. E témában született tanulmányai évtizedek óta sokat idéztek, alapvető forrásai a kutatásnak. Egyik szerkesztője és szerzője volt az 1957-ben megjelent *Rudabánya ércbányászata* című, úttörő jellegű és máig példaértékű monográfiának. A kötetbe három fejezetet írt, amelyek közül különösen jelentős a régi bányaműveléssel foglalkozó rész. Ebben az 1940-es és 50-es években végzett személyes megfigyelései alapján hiteles és pontos képet ad a középkori érctermelés technikájáról, módszereiről, továbbá bemutatja a régi vágatokból napvilágra került leletanyagot. Hosszabb szünetet követően 1970 után ismét felébredt az érdeklődése *Rudabánya* múltja iránt, amit elsősorban a *BKL Bányászatban* publikált értekezései jeleznek. A nagyüzemi vasérctermelés megindulásának 100. évfordulója alkalmából írt kismonográfiája az egyik legjobb magyar üzemtörténeti összefoglalás. Olyan rangos folyóiratok is szívesen fogadták szakközleményeit, mint a *Természet Világa* és a *Der Anschnitt* (Bochum, akkor még Nyugat-Németország).

Podányi Tibor hamvaitól 2003. december 12-én *Budapest*en, a felsőkrisztinavárosi plébániatemplomban tartott gyászmisén búcsúzott családja és számos volt barátja, munkatársa. A barátok, pályatársak, és az *OMBKE* nevében *Pálffy Gábor* emlékezett meg tevékenységéről, a szakmai és társadalmi életben betöltött szerepéről, emberi magatartásáról. „*Munkásságodat mindenkor alapvetően a szerénység, a nyugalom és a csendesség jellemezte. Ez azonban nem zárta ki a szükséges határozottságot és a baráti szigorú sem. A legnehezebb időszakokban is megtartottad emberi tartásodat, méltóságodat, és így mindig példaképünk tudtál maradni.*” – mondta.

A szertartás, melyen tisztelői bányász díszegyenruhában végezték az oltár körüli szolgálatokat, a *Bányászhimnusz* harangjátékával ért véget.

Válogatás Podányi Tibor szakirodalmi munkásságából

- Bányavágatok gyorsított kihajtása hengeres betöréssel.* Bp. 1952. Nehézipari Könyv- és Folyóiratkiadó Vállalat, 60 old. (Társszerzője Moser Károly. A rudabányai vasércbányában folytatott kísérletek és alkalmazás alapján írták a könyvet.)
- Rudabányai osztószintes kamrafejtés. = *Bányászati Lapok*, 87. évf. 1954. 6-7. sz. 325-333. old. 6 ábra.
- Fejtmódok kialakulása és fejlődése Rudabányán. = *Bányászati Lapok*, 88. évf. 1955. 7-8. sz. 337-353. old. 17 ábra.
- A régi rudabányai ércbányászat. = *Bányászati Lapok*, 89. évf. 1956. 374-376. old. 6 kép.
- A régi rudabányai ércbányászat. = *Rudabánya ércbányászata.* Szerk. Pantó Endre, Podányi Tibor stb. Bp. 1957. Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület, 66-101. old. 44 ábra.
- A vágathajtás módszerei. = *Rudabánya ércbányászata.* Szerk. Pantó Endre, Podányi Tibor stb. Bp. 1957. Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület, 293-310. old. 17 ábra.
- Fejtmódok. = *Rudabánya ércbányászata.* Szerk. Pantó Endre, Podányi Tibor stb. Bp. 1957. Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület, 311-331. old. 17 ábra.
- Javaslat omlasztásos frontfejtés bevezetésére Rudabányán. = *Bányászati Lapok*, 94. évf. 1961. 9. sz. 577-584. old. 6 ábra.
- Válasz Barabás Józsefnek „Javaslat omlasztásos frontfejtés bevezetésére Rudabányán” c. cikkemhez tett hozzászólására. = *Bányászati Lapok*, 95. évf. 1962. 1. sz. 9. old.
- Pátvasérc előkészítés a Csehszlovák Szocialista Köztársaságban. = *Bányászati Lapok*, 95. évf. 1962. 3. sz. 191-194. old. 2 ábra.
- Fejtmód meredek, vékony telérben. = *Bányászati Lapok*, 95. évf. 1962. 4. sz. 276-277. old.
- Bányászatunk fejlődése a tervezés tükrében IV. Érc- és ásványbányászat. = *Bányászati Lapok*, 95. évf. 1962. 8-9. sz. 546-556. old.
6. Nemzetközi Ásványelőkészítési Kongresszus Cannesban. = *Bányászati Lapok*, 96. évf. 1963. 12. sz. 941-946. old.
- Zsigmond Vilmos emlékezetére. = *Bányászati és Kohászati Lapok – Bányászat*, 102. évf. 1969. 9. sz. 630-632. old.
- Az egységes és teljes bányászatért. = *Bányászati és Kohászati Lapok – Bányászat*, 102. évf. 1969. 10. sz. 714-716. old.

- A Bányászati Szakosztály 1970. évi tevékenységének elemzése. = *Bányászati és Kohászati Lapok – Bányászat*, 104. évf. 1971. 7. sz. 488-493. old.
- A bányászat és kohászat együttműködési lehetőségeiről. = *Bányászati és Kohászati Lapok – Bányászat*, 104. évf. 1971. 10. sz. 696-700. old.
- A rudabányai vasérc értékelése. = *Bányászati és Kohászati Lapok – Bányászat*, 103. évf. 1970. 7. sz. 443-448. old.; 8. sz. 344-350. old.
- Hozzászólás Dr. Horváth János – Zipszer Konrád: Adalékok a rudabányai vasérc értékeléséhez című, a *Kohászat* 1972. 3. számában megjelent cikkhez. = *Bányászati és Kohászati Lapok – Kohászat*, 105. évf. 1972. 4. sz. 170-171. old.
- A bányamérnökök és bányatechnikusok jövője népgazdaságunkban. = *Bányászati és Kohászati Lapok – Bányászat*, 105. évf. 1972. 8. sz. 533-536. old. 6 ábra.
- Néhány adat ezeréves bányászatunk történetéből. = *Természet Világa*, 103. évf. 1972. 8. sz. 378-379. old.
- Rudabányai vasércbányászat. = *Az Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület Jubileumi Évkönyve*. Bp. 1972. 107. old. (A vasércbányászat rövid története.)
- Hazai vasérceink szerepe a kohó ércelegyében. = *Bányászati és Kohászati Lapok – Bányászat*, 106. évf. 1973. 10. sz. 652-657. old. (Rudabányai vasérc.)
- Bepillantás a salzgitteri vasércbányászatba. = *Bányászati és Kohászati Lapok – Bányászat*, 106. évf. 1973. 12. sz. 796-804. old. 13 ábra.
- A bányaművelés néhány fejlődési vonása az ércbányászatban. = *Bányászati és Kohászati Lapok – Bányászat*, 107. évf. 1974. 361-368. old.
- Rudabánya und Telkibánya. = *Der Anschnitt*, Bochum, 1974. 2. sz. 3-9. old. 9 kép, 2 térkép.
- Rudabánya bányásznemzetségei. = *Bányászati és Kohászati Lapok – Bányászat*, 107. évf. 1974. 3. sz. 208-211. old.
- A rudabányai bányászat történetének néhány emléke. = *Bányászati és Kohászati Lapok – Bányászat*, 108. évf. 1975. 12. sz. 845-852. old. Képekkel, ábrákkal.
- 25 éves az állami ásványbányászat. = *Bányászati és Kohászati Lapok – Bányászat*, 108. évf. 1975. 654-659. old.
- Rudabánya*. Miskolc, 1976. A Vasércbánya Igazgatósága és Szakszervezeti Bizottsága – Miskolci Miniatürkönv Gyűjtők Klubja, 118 old. 40 t. (Minikönyv: 5x4 cm.)
- Adalékok bányászatunk eredetének kérdéséhez. = *Bányászati és Kohászati Lapok – Bányászat*, 109. évf. 1976. 849-851. old.

- Vaskohászati és öntödei ásványi nyersanyagok hazai bányászatának megítélése. = *Bányászati és Kohászati Lapok – Kohászat*, 110. évf. 1977. 385-390. old.
- Lúgzás a régi magyarországi bányaművelésben. = *Bányászati és Kohászati Lapok – Bányászat*, 110. évf. 1977. 1. sz. 60-65. old.
- Technológiai kísérletek és vizsgálatok az ásványvagyonbázis bővítése érdekében. = *Bányászati és Kohászati Lapok – Bányászat*, 110. évf. 1977. 9. sz. 583-585. old.
- Bányaművelés Szomolnokon rézlúgzással a XVI. században. = *Bányászati és Kohászati Lapok – Bányászat*, 110. évf. 1977. 12. sz. 843-844. old.
- Rudabányai vasérceink hasznosításának népgazdasági jelentősége. = *Bányászati és Kohászati Lapok – Bányászat*, 112. évf. 1979. 10. sz. 655-662. old.
- A nagyüzemi bányászat 100 éve Rudabányán.* Rudabánya, 1980. 54 old. 30 ábra, 5 melléklet. (Érc- és Ásványbányászati Múzeumi Füzetek 4.)
- Rudabánya.* Rudabánya, 1980. 42 old. 13 kép. (Érc- és Ásványbányászati Múzeumi Füzetek 6.) – A település és a bányászat rövid története.
- A nagyüzemi vasércbányászat 100 éve Rudabányán. I-II.* = *Bányászati és Kohászati Lapok – Bányászat*, 114. évf. 1981. 10. sz. 665-673. old. és 11. sz. 721-728. old. 25 ábra.
- Pantó Endre (1900-1982.) = *Bányászati és Kohászati Lapok – Bányászat*, 115. évf. 1982. 783. old.
- A dolomit bányászata és felhasználása.* Bp. 1984. Műszaki Könyvkiadó, 312 old. (Társszerzők: Hegyi Istvánné Pakó Júlia és Vitális György)

Az Érc- és Ásványbányászati Múzeum még kapható kiadványai

- A rudabányai vasérctelep a korai szakirodalomban. 1882-1939.* Szerk.: Szakáll Sándor. Rudabánya, 2001. 134 old. (Érc- és Ásványbányászati Múzeumi Füzetek 22-23.) (B/5)
- Agricola évszázada. A Georgius Agricola születésének 500. évfordulója alkalmából rendezett konferencia előadásai.* Miskolc – Rudabánya, 1994. 133 old. (A/5) (A Miskolci Egyetemmel közös kiadás.)
- Agricola:** *Bermannus avagy beszélgetés az ásványok csodálatos világáról.* 1994. 233 old. (A 16. sz.-i latin nyelvű munka magyar fordítása, sok történelmi és művelődéstörténeti adalékkal.) (A Miskolci Egyetemmel közös kiadás.) (A/6)
- Balogh Béla – Oszóczki Kálmán:** *Bányászat és pénzverés a Gutin alatt. Nagybánya és környékének bányászata, ércfeldolgozása és pénzverése 1700 előtt.* Miskolc – Rudabánya, 2001. 166 old. (Közös kiadás a Miskolci Egyetemmel.) (A/4)
- Benke István:** *Telkibánya bányászatának története.* Miskolc – Rudabánya, 2001. 172 old. (A Miskolci Egyetemmel közös kiadás.) (A/5)
- Benke István:** *Telkibánya természeti és történelmi emlékei.* Telkibánya, 2003. 36 old. (Közös kiadás az Aranygombos Telkibányáért Alapítvánnyal.) (A/5)
- Borovszky Samu:** *Szendrő vára.* Rudabánya, 2000. 40 old. (Érc- és Ásványbányászati Múzeumi Füzetek 20.) (Reprint kiadás.) (A/5)
- Csiba István:** *Magyarország hegyeiről.* Miskolc – Rudabánya, 1991. 198 old. (Az 1714-es latin nyelvű mű magyar fordítása. Közös kiadás a Miskolci Egyetemmel.) (A/6)
- Emlékkönyv az akadémiai képzés megszületésének évfordulóján. Selmecbánya, 1762.* Miskolc – Kassa, 2003. 311 old. (Közös kiadás a miskolci és a kassai egyetemmel, három – magyar, német és szlovák – nyelven.) (A/4)
- Gvadányi József:** *Pöstényi fürödés.* (1783). Rudabánya, 2003. 46 old. (Reprint kiadás.) (A/5)
- Hadobás Sándor:** *A rudabányai hominoidea-leletek bibliográfiája.* Rudabánya, 1996. 32 old. (A/5)
- Hadobás Sándor:** *A szülőföld vonzásában. Válogatott írások.* Edelény – Rudabánya, 2003. 121 old. (Közös kiadás az Edelényi Városi Könyvtárral.) (A/5)
- Hadobás Sándor:** *Adatok az érc- és ásványbányászat, valamint a kohászat történetének bibliográfiájához.* Rudabánya, 2001. 100 old. (A/4)

- Hadobás Sándor:** *Hell Miksa és Sajnovics János bibliográfiája.* Rudabánya, 1996. 90 old. 37 ábra. (Bartha Lajos bevezető tanulmányával.) (A/5)
- Hajnóci R. József:** *A szepesi bányavidék természeti viszonyai és bányászata.* Rudabánya, 2003. 28+2 old. (Reprint kiadás.) (A/5)
- Hála József – Landgraf Ildikó:** *Magyarországi bányászmondák.* Rudabánya, 2001. 123 old.(Érc- és Ásványbányászati Múzeumi Füzetek 24-25.) (A/5)
- Járási Lőrinc:** *Erdőgazdálkodás Telkibányán.* Rudabánya, 1996. 24 old. (Érc- és Ásványbányászati Múzeumi Füzetek 18.) (A/5)
- Kaló Béla:** *Irodalmi kávézó. Kritikák, kisesszék, tárcák.* Edelény – Rudabánya, 2001. 128 old. (Az Edelényi Városi Könyvtárral közös kiadás.) (A/5)
- Kovács Sándor:** *Gróf Gvadányi József élete és munkássága. Irodalomtörténeti tanulmány* (1884). Rudabánya, 2004. 86 old. (Reprint kiadás.) (A/5)
- Mikulik József:** *A bánya- és vasipar története Dobsinán. (1880).* Rudabánya, 2003. 80+IV old. (Reprint kiadás.) (A/5)
- Münnich Adolf:** *A felső-magyarországi bányapolgárság története. (1895).* Rudabánya, 2003. 128+2 old. (Érc- és Ásványbányászati Múzeumi Füzetek 30.) (A/5)
- Ormos Gyula:** *Megszállni valahol. Válogatott versek.* Edelény – Rudabánya, 2000. 65 old. (Az Edelényi Városi Könyvtárral közös kiadás.) (A/5)
- Papp Gábor:** *A magyar leíró és topografikus ásványtan története.* Miskolc – Rudabánya, 2002. 444 old. (A miskolci Herman Ottó Múzeummal közös kiadás.) (B/5)
- Péché Antal és kora. Bányászat és kohászat a 19. század második felében.* Miskolc – Rudabánya, 1997. 257 old. (Tudományos ülészek előadásai. – A Miskolci Egyetemmel közös kiadás.) (A/5)
- Péché Antal** *kisebb munkái.* Miskolc – Rudabánya, 1993. 247 old. (A Miskolci Egyetemmel közös kiadás.) (A/5)
- Péché Antal:** *Jelentés a selmeci és diósgyőri kerületben és Rézbánya vidékén létező állami bányák és kohók állapotáról (1873).* Rudabánya, 2003. 80+IV old. (Érc- és Ásványbányászati Múzeumi Füzetek 28.) (Reprint kiadás.) (A/5)
- Piltzius Gáspár:** *A törökök betörése Dobsinára 1584. évi október hó 14-én.* Rudabánya, 2002. 80 old. (Reprint kiadás.) (A/5)

- Poda, Nicolaus:** *A selmeci bányagépekről. Bergmaschinen von Schemnitz.* Miskolc – Rudabánya, 2002. 144 + 126 old. (A Miskolci Egyetemmel közös kiadás.) (FR/5)
- Szakáll Sándor – Hadobás Sándor:** *Rudabánya ásványai.* Budapest, 2001. 176 old. 131 színes és fekete-fehér fotó. (FR/5, keménytáblás, közösen a budapesti Kőország Kiadóval.)
- Szakáll Sándor – Morvai Gusztáv:** *Ércutatók Magyarországon a 20. században.* Miskolc – Rudabánya, 2002. 247 old. (A Miskolci Egyetemmel közös kiadás.) (A/4)
- Szemán Attila:** *Hagyományos nyíltlángú bányamécsesek Magyarországon.* Rudabánya, 1999. 34 old. 36 kép. (Érc- és Ásványbányászati Múzeumi Füzetek 19.) (A/5)
- Szemán Attila:** *Szintes szállítás a magyarországi ércbányászatban a kezdetektől a 19. század derekáig.* Rudabánya, 2003. 88 old. 67 ábra. (Érc- és Ásványbányászati Füzetek 27.) (A/5)
- Szójka Gyula:** *A természet a néphitben, tekintettel a dobsinai babonákra és népmondákra.* Szerkesztette és a függelékét írta: Hadobás Sándor. Rudabánya, 2002. 40 old. (Érc- és Ásványbányászati Múzeumi Füzetek 26.) (Reprint kiadás.) (A/5)
- Szuromi Béla:** *Rudabánya bányászatának története.* Rudabánya, 1996. 34 old. (Érc- és Ásványbányászati Múzeumi Füzetek 17.) (A/5)
- Tarján Jenő:** *A vasércbányászat szaknyelvének szókincse Rudabányán.* Rudabánya, 1996. 82 old. (Az 1939-ben megjelent munka reprint kiadása.) (B/5)
- Viktor Gyula – Hadobás Sándor:** *Gvadányi József. Bibliográfia.* Rudabánya, 2000. 52 old. 8 kép. (Érc- és Ásványbányászati Múzeumi Füzetek 21.) (A/5)
- Volny József:** *Gömör megye bányaipara (1867).* Rudabánya, 2004. 44 + IV old. (Érc- és Ásványbányászati Múzeumi Füzetek 29.) (Reprint kiadás.) (A/5)

A kiadványok megrendelhetők a következő címen:

**Érc- és Ásványbányászati Múzeum, 3733 Rudabánya, Petőfi u. 24.
Tel.: 48/353-151.**

T a r t a l o m

T a n u l m á n y o k

- Hála József – Landgraf Ildikó: A háromszáz özvegy-asszony tánca. Egy bányászmondánk néhány történeti, irodalomtörténeti és folklorisztikai vonatkozása* 3
- L. Juhász Ilona: A permonyík. (A bányaszellem és bányamanó egy gömöri bányásztelepülés, Rudna hiedelemvilágában)* 36

K ö z l e m é n y e k

- Viktor Gyula: Dr. Görgő Tibor bányarvos-költő* 58
- Viktor Gyula: A rudabányai Gvadányi-szobor története* 63

V i s s z a t e k i n t é s

- Szabó György: Helytörténeti és bányászati gyűjtemény Rudabányán* 68

D o k u m e n t u m

- Almási Balogh Pál „geológiai indítványa”, valamint Almási Balogh Pál, Frivaldszky Imre és id. Schedius Lajos jelentése geológiai nevezetességek gyűjtéséről. Sajtó alá rendezte, a bevezetést és a jegyzeteket írta: Tóth Álmos* 74
- Iratok a rudabányai nagyüzemi vasércbányászat történetéhez. Sajtó alá rendezte: Hadobás Sándor* 92

I n m e m o r i a m

- Dr. Baksa Csaba: Id. dr. Gagyai Pálffy András emlékezete* 109
- Pálffy Gábor – Hadobás Sándor: Podányi Tibor (1920-2003)* 114

- Az Érc- és Ásványbányászati Múzeum még kapható kiadványai* 119

A kiadvány megjelenését támogatták:

MEDYAG Immunbiológiai és Diagnosztikai Kft.,
Budaörs

Perlit-92. Kft., *Pálháza*

Uránusz Gazdasági Tanácsadó Kft., *Budapest*